

Lect. Andrei Țăranu

Doctrina politice contemporane

2001

Tema I

Introducere în domeniul doctrinelor politice

După parcurgerea acestui curs veți învăța:

1. Ce este o doctrină politică
2. Ce este o ideologie politică
3. Relația dintre doctrină și ideologie
4. Funcțiile ideologiei politice

Domeniul doctrinelor politice nu poate fi încadrat în cel al unei științe în sensul propriu al cuvântului și aceasta pentru că în spațiul studiat se regăsesc atât elemente ale științelor socio-umane¹ cât și elemente de mentalitate, cultură, civilizație.

Din acest motiv, doctrinele politice sunt considerate un domeniu al științelor politice în sensul cel mai larg, având un rol explicativ doar pentru înțelegerea diverselor situații politice dar nu și pentru a explica teoretic situații politice specifice, decât în cazuri excepționale. Ceea ce trebuie înțeles este că de cele mai multe ori doctrinele politice preconizează realități posibile, plecând de la realitatea specifică epocii în care apar. Pe de altă parte bună parte din doctrinele politice transgresează realitatea istorică a epocii lor pentru a se insera în prezent printr-un plan axiologic și normativ privind drepturi, libertăți și raporturi sociale care astăzi par naturale.

Doctrinile politice se compun de obicei dintr-o sumă de lucrări cu caracter sistematic privind realitatea politică, socială sau economică care, câteodată sunt în relație

---

¹ Din domeniul științelor socio-umane vom face apel la sociologie, psiho-sociologie, filosofie etc. acestea vor fi privite diacronic, într-o manieră ce încearcă să vizualizeze elemente de analiză contemporană la situații istorice și de mentalitate proprii epocilor la care vom face apel. De exemplu, pentru înțelegerea situației din perioada nașterii liberalismului va trebui să înțelegem structura socială dar și economică a popoarelor ce au inițiat această doctrină în contextul specific epocii folosind însă elemente de studiu ale științelor contemporane.

unele cu altele generând lanțuri doctrinare². Pe de altă parte avem lucrări ce se află într-un paralelism temporal evident, dar care au aceeași construcție ideatică privind realitatea timpului lor³. De aceea, de cele mai multe ori, cei pe care îi numim doctrinari politici sunt revendicați și de filosofia sistemică sau de diverse domenii ale științelor actuale ca aparținând mai degrabă acestor filiații decât spațiului politic. Este greu de decelat între aceste două categorii de opere, și de aceea doctrinele politice nu se ocupă de întregul câmp sistemic al autorilor respectivi ci de ceea ce aduc ei nou în perspectiva construcției teoretice a spațiului socio-politic.

O altă dimensiune a doctrinelor politice este cea sincronă care își asumă o perspectivă comparativă a doctrinelor politice căutând ceea ce se susține la nivelul valorilor și finalităților puse în practică de aceste doctrine. Reativ la această dimensiune regăsim expresiile comune ale doctrinelor care se reformulează permanent în spiritul epocii. De aceea la nivelul analizei comparative ne vom ocupa de spațiul ideologic al doctrinelor, adică de încercările de a pune în practică ideile propuse de creatorii acestor doctrine. Nivelul practic al doctrinelor politice se regăsește în spațiul politicilor ce se propun pentru a rezolva anumite probleme ce apar în diverse societăți la un anumit moment dat. Aceste politici cu caracter situațional se răspândesc influențând, de cele mai multe ori, arii geografice majore, devenind astfel puncte de reper doctrinar la nivelul guvernamental⁴ între anumite state.

Adoptarea unora sau altora dintre pachetele ideatice propuse de diverse doctrine nu se poate face fără un exercițiu de diluare a conceptelor și transformarea lor în bunuri ideologice. În cea mai bună parte doctrinele politice influențează crearea și apariția

---

² De exemplu marxismul, care pleacă de la opera socio-politico-economică a inițiatorilor acestei doctrine, K.Marx și F.Engels și care se continuă pe mai multe planuri teoretice sau ideologice generând un corpus doctrinar cu aparență de coerență.

³ Putem da exemplul conservatorismului clasic ale cărui curente multiple reușesc însă să creeze un principiu unic al acestei doctrine. Iar conservatorismul nu este unica doctrină ce se comportă astfel.

⁴ De exemplu folosirea termenilor de guverne liberale sau socialiste sau de oricare alt tip se referă tocmai la programele politice pe care acestea le propun pentru a ajunge la guvernare și pe baza politicilor specifice pe care le adoptă exercitând deja puterea. Este, de altfel adevărat că astăzi practica politică îndelungată a voalat întrucâtva diferențele clare dintre termeni, mai ales în spațiul politic occidental.

ideologiilor politice, astfel încât deseori sunt confundate cu acestea din urmă. Dar, trebuie spus că doctrinele sunt mult mai largi și nu încearcă să fie decât modele teoretice, în timp ce ideologiile au dimensiune mult mai pragmatică, fiind legate de comportamente de grup.

Putem încerca să definim, așadar doctrinele politice ca pe un domeniu de graniță ce încearcă să acopere o întreagă zonă de gândire în domeniul politic, zonă ce cuprinde și se inspiră din: ideologii politice, teorii politice și filosofie politică.

Astfel:

Doctrinile politice sunt corpusuri conceptuale, cuprinzând valori și simboluri care încorporează concepții asupra naturii umane și care indică ce este posibil sau imposibil pentru oameni să dobândească; reflecții critice asupra naturii interacțiunilor sociale; valori pe care oamenii ar trebui să le respingă sau la care să aspire; corecții tehnice privind îmbunătățirea în abstract a realității umane privind viața politică, economică și socială a unei națiuni sau chiar a întregii umanități. De aceea doctrina politică are o dublă funcțiune:

1. aceea de a descrie și 2. de a prescrie.⁵

Spre deosebire de doctrinele politice **ideologiile politice** sunt mult mai suple și mai adaptabile realității. Ideologiile preiau din doctrinele politice corpusul de idei și valori propuse de acestea și încearcă adaptarea lor la realitățile societății. Ideologiile depășesc, astfel, cadrul teoretic, încercând o transgresare a realului asupra idelului. De aceea ideologiile se impun asupra mentalităților colective devenind părți ale acestora și modele de credință și de comportament colectiv. Ideologiile fac apel la valorile create de ideologii, dar încearcă să le impună ca fapte de viață și acțiune politică.

---

⁵ Funcția descriptivă se referă la analiza și critica societății în care apare respectiva doctrină, iar cea prescriptivă se referă la oferirea de modalități teoretice de schimbare politică a societății prin metodele specifice propuse și prin politici concrete cu o finalitate încă teoretică. A se vedea pentru aceasta Pascal Ory, coord, *Nouvelle histoire des idées politiques*, Hachette, Paris 1987.

De aceea ideologiile pierd caracterul sistematic și se adresează mai degrabă subiectivității indivizilor din societate creându-le modele de comportament pentru a-și îndeplini scopul politic pe care îl urmăresc.

Termenul de ideologie este relativ recent, în ciuda rădăcinii grecești de la care provine – *eidos* – idee, *logos* – știință, fiind impus abia în 1796 de Antoine Destutt de Tracy într-o lucrare care lega conceptul de ideologie de cel de doctrină politică. Astfel, abia în secolul al XIX-lea termenul va face carieră, în Franța o bună perioadă doctrina politică și ideologia vor continua să fie legate, termenul de ideologie păstrând o conotație negativă.

Karl Marx ^{*} va păstra conotația negativă a conceptului de ideologie considerând că aceasta este folosită ca metodă de oprimare a claselor exploatate. El definește ca ideologie orice set de iluzii politice produse prin experiența politică a unei clase sociale (v. infra K. Marx) – de aceea o va numi falsa conștiință. Pentru Marx apartenența la o clasă determină și conștiința asupra lumii prin prisma experienței la acea clasă – fiind evident că perspectiva asupra lumii nu poate fi decât filtrată prin conștiința de clasă. Prin procesul de socializare individul este determinat să adere la valorile clasei din care face parte, și astfel el este supus ideologizării aproape instantaneu, și devine un exponent al valorilor de clasă pe toată durata vieții. Astfel, ideologia este o metodă de a păstra diferențele de clasă în societate, iar membrii claselor exploatatoare manipulează valorile ideologice pentru a influența perspectiva obedientă a claselor dominate.

Pentru Karl Mannheim ^{**}, ideologia nu are o conotație neapărat negativă, ci ea face parte în mod indisolubil din societatea umană. El consideră că ideologia trebuie analizată din două perspective:

concepția totală a ideologiei – se referă la modul cum este perceput un fenomen social total (feudalismul, capitalismul etc.) de către un grup sau o clasă socială. Conform tezei lui, este imposibil să fie analizat corect un asemenea fenomen, el fiind prin excelență perceput printr-o grilă ideologică. Mannheim se îndoiește că cineva poate rămâne în afara rețelei ideologice care este țesută prin economie, interese sociale sau politice. Astfel, teza

---

^{*} K.Marx, Fr. Engels, *Ideologia Germană*, Opere complete, vol XIII, Ed.Politică 1967.

^{**} Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul Ltd.,1980.

lui este că universul uman este eminentement ideologic, orice perspectivă asupra lumii și societății fiind supusă unei grile ideologice. Modelul educativ al unei perioade istorice, felul în care se transmit cunoștințele sau cum este construită știința sunt tot atâtea moduri de impunere a perspectivei ideologice.

Concepția particulară a ideologiei – se referă la modul cum se raportează un grup de interese la altul. Fiecare dintre ele tinde să se particularizeze într-un fel, sau să își justifice acțiunile. Ele nu impun o concepție totalizatoare asupra lumii și societății, ci doar se raportează unele la altele.

Desigur Mannheim nu a reușit să definească în totalitate domeniul de acțiune al ideologiei, dar a încercat să demonstreze că el este uriaș, și că nimic din existența noastră socială nu poate scăpa acestui domeniu. Ideologia se propune astfel, nu numai ca un sistem de credințe și valori, ci și ca o formulă explicativă, care încearcă să ofere soluții rapide și gata prefabricate care să răspundă nevoilor indivizilor dintr-un moment istoric dat.

Astfel, pentru cei care se supun ei, consideră Martin Seymour Lipset¹¹ ideologia îndeplinește patru funcții sociale, capabile să integreze într-un singur set de concepte întreg universul social:

Explicativă - ideologia își propune să ofere explicații asupra cauzelor care determină condițiile sociale să fie așa cum sunt. Dar, spre deosebire de o doctrină care încearcă să își fundamenteze răspunsurile pe o dimensiune științifică, ideologiile se bazează pe mai degrabă pe structuri empirice, pe credințe, respingeri apriorice a unor realități ș.a.m.d. Mai mult unele ideologii construiesc și pseudo-științe pentru a-și conferi un aer de infailibilitate și a demonstra astfel că sunt singurele care au dreptate (cum sunt de exemplu socialismul, care a folosit materialismul dialectic ca și concept științific, sau nazismul care folosea rasismul ca și pe o știință cu fundamente empirice și teoretice). Dacă acceptăm teza lui Mannheim despre concepția totală asupra ideologiei, atunci se

---

¹¹ Seymour Martin Lipset – *The Political Man*, ed Heineman, London, 1969.

poate spune că toate științele se supun unui deziderat ideologic⁶, dar nu voit, ci pentru că se înscriu în determinanta epistemologică a timpului lor.

Evaluativă – ideologiile își arogă dreptul de a oferi standarde de evaluare a condițiilor sociale, și de a hotărî ceea ce este dezirabil sau nu. Astfel pe baza constructului ideologic pe care un individ îl folosește (și crede în el) se formulează evaluări privind o situație sau alta. Bineînțeles că nu totdeauna aceste evaluări sunt exacte, dar ele au darul de a crea solidaritate în jurul ideii în care se crede – de exemplu, războaiele sunt evaluate diferit de cei care le poartă, și după ce se dă o explicație pentru care s-a declarat războiul, el este declarat ca fiind drept pentru cei dintr-o tabără și nedrept pentru ceilalți, și invers.

Identitară – o ideologie dă de cele mai multe ori sentimentul apartenenței la o comunitate de idei membrilor care cred în ea. Astfel, ideologia nu își propune numai funcții raționale, ci încearcă să facă apel la sentimente și emoții profunde, la reacții subiective care pot transforma pe un membru într-un credincios. Desigur, numărul fanaticilor ideologici nu este foarte mare, dar existența lor nu poate fi contestată. Dispariția lor este transformată de grup într-un moment mistic de comuniune (atât în fascism, cât și în comunism se eroii cauzei erau transformați într-un fel de sfinți). De altfel, Mannheim, dar nu este singurul remarcă faptul că ideologiile pot fi considerate un fel de religii laice, împrumutând din fenomenul religios aproape totul: o dogmă (un set de valori și de fapte asupra cărora nu poate exista îndoială), un ritual și un sacerdoțiu (în cazul ideologiilor activității de partid).

Programatică (prescriptiv-normativă) – orice ideologie are un caracter programatic, dorind să impună un program general de acțiune socială și politică. Toate ideologiile doresc să prescrie un model de acțiune în conformitate cu idealurile lor (cele

---

⁶ Există de altfel și argumente istorice pentru a valida poziția lui Mannheim, cum ar fi acceptarea sau respingerea heliocentrismului în secolul al XVII-lea, care în plan ontologic ar fi însemnat respingerea ideii că Dumnezeu este în centru universului înlocuindu-l cu soarele. Acceptarea acestei teze științifice a doborât o mulțime de credințe și de argumente teologice, dând câștig de cauză celor care doreau impunerea rațiunii ca sursă unică de cunoaștere. Pe de altă parte, teza lui Mannheim poate fi

revoluționare vor explica cum se pregătește și care sunt pașii prin care se ajunge la revoluție, cele democratice vor arăta cum se poate acționa în opoziție pentru a obține puterea ș.a.m.d.)

Cum vedem **ideologia este un set de idei și credințe împărtășite de un număr oarecare de oameni, cărora le explică ce este valabil și valoros și ce nu, ce trebuie menținut și ce trebuie schimbat, generând atitudini în raport cu ceilalți membri ai grupului ideologic și cu cei care sunt resimțiți ca opozanți.** Ea incită oamenii la acțiune politică și propune un program oarecare pentru aceasta, determinând pasiune și motivație pentru actul politic.

Fiind o dimensiune a actului politic, ideologia are și câteva funcții politice importante, care o fac de neînlocuit în actul politic, oricât de mult s-ar afirma că epoca actuală a renunțat la excursul ideologic. Funcțiile politice ale ideologiilor sunt extrem de necesare pentru că prin ele se obține acordul maselor pentru diverse acțiuni politice ale celor care guvernează sau doresc să guverneze:

Funcția de legitimare – are ca scop să dea valoare unui regim politic și instituțiilor sale, adică să exprime acele idei operative care fac ca regimul politic să funcționeze cu acordul guvernaților. Aceasta înseamnă că respectiva ideologie îndeplinește funcția programatică, generând un set de reguli și norme care sunt cunoscute și acceptate de populație.

Funcția de mobilizare și solidarizare – Ideologiile trebuie să joace același rol pe care totemurile și tabuurile le joacă în triburile primitive, adică să definească clar cine este membru al grupului și cine este străin. De aceea ele trebuie să joace un rol de liant social între membrii grupului care împărtășesc aceeași ideologie, și să acționeze ca și un stindard pentru a-l mobiliza în vederea unor acțiuni comune. Toate ideologiile trebuie să presteze funcția de unificare, integrare și identificare pentru toți cei care împărtășesc aceeași credință politică, dar care acționează în acest sens cu diferite grade de succes.

Funcția de conducere și cea de manipulare – ideologiile incită oamenii la acțiune politică, dar tipul și scopul acțiunii depind foarte mult de conținutul și substanța

---

interpretată că există o perversiune a oamenilor de știință care construiesc ipoteze de cercetare numai în scopuri politice, ceea ce este fals.

ideologiei. Pentru ca aceste acțiuni să fie cunoscute și acceptate de membri este necesar să existe un număr de promotori și activiști politici care să mobilizeze și să conducă grupul. Pentru a-l conduce ei trebuie să recurgă permanent la manipulare (nu neapărat fiind și conștienți de aceasta) pentru a-l determina pe membri să atingă scopul propus.

Funcția de comunicare – ideologia face apel permanent la un limbaj comun, ultra-simplificat, dar specializat politic pentru a atrage noi adepți. Ele folosesc sintagme extrem de comune, ușor de reținut, dar cu un conținut semantic extrem de complicat – conspirația iudeo-masonică, elita de la putere, roșii, brunii, etc – care să dea impresia că oricine poate înțelege despre ce este vorba, dar care permite și interpretări multiple ale subiectului.

Funcția de defulare a emoțiilor și frustrărilor – ideologiile au rolul de a determina anumite comportamente fidelilor săi, mai ales în condițiile alegerilor sau confruntărilor directe cu cei care sunt considerați opozanți. De aceea ele își propun prin mobilizare și să determine o stare de permanentă re-ideologizare a celor care sunt considerați membri de bază. Comuniunea tuturor membrilor cu liderii sau rememorarea celor considerați eroi au drept scop reîntărirea încrederii că au ales calea cea bună. În același timp, este întărit și disprețul față de cei considerați dușmani și de cauza acestora.

Toate aceste funcții politice pot întări aparența că ideologiile politice sunt ceva rău prin excelență, și au ca scop obținerea puterii prin forme neortodoxe. De fapt, aceste practici politice se manifestă în toate regimurile politice, totalitare sau democratice deopotrivă, ceea ce diferă fiind doar gradul lor de intensitate. Ceea ce se observă, însă, este gradul tot mai mic de implicare a cetățenilor în politică (în special în țările dezvoltate din punct de vedere economic), ceea ce poate crea aparența unei marginalizări a ideologiei și funcțiilor acestora. Dar, dacă este tot mai greu să deosebești o ideologie de alta, datorită procesului de political correctness, nu înseamnă că funcțiile politice ale acestora au dispărut. Vedem că în situații de criză ele reapar cu o pterie ieșită din comun, ceea ce denotă că ele continuă să fie vii în societate.

De altfel, în 50-60 a apărut o dispută privind epoca sfârșitului ideologiilor⁷, considerându-se că acestea au dispărut după cel de al doilea război mondial, în condițiile

---

⁷ Există și o viziune marxistă privind sfârșitul ideologiilor. Acestea sunt privite ca fenomene aparținând suprastructurii capitaliste prin care exploatează masele opresate,

în care atât capitalismul cât și comunismul tind să ajungă la acorduri pașnice și să integreze o educație lipsită de factori ideologici. Dar, faptele au demonstrat că ideologiile nu au dispărut și conștiința ideologică este mereu prezentă. Lipsa ideologiilor este doar aparentă, în condițiile în care tot mai multe partide se transformă în grupuri *catch-all-parties* (apucă din toate părțile idei, combinând ideile pieței libere cu cele ale asistenței sociale directe din partea statului). De fapt, substanța ideologiilor nu a dispărut ele putând oricând să fie resuscitate, fiind adânc infiltrate în sistemul de valori al societăților contemporane.

Din acest motiv nu ne propunem, în prezentul curs să facem nici un fel de apreciere valorică a ideologiilor pe care le vom prezenta, ci vom încerca o să facem o prezentare cât mai exhaustivă cu putință și fără a le axa în jurul unor dimensiuni valorice ca democrația sau libertatea. Perspectiva noastră este aceea că ideologiile politice continuă să existe, chiar dacă într-o formă modificată, și tocmai datorită conținutului lor axiologic ridicat pot fi ușor de pervertit.

Prezentarea se va opri la doctrinele și ideologiile formate după Revoluția Franceză și până la al doilea război mondial, urmând ca într-un curs separat să continuăm cu cele care au avut impact în a doua jumătate a secolului XX.

Subiecte de verificare:

1. Ce înțelegeți prin conceptul de doctrină politică?
2. Ce înțelegeți prin conceptul de ideologie politică?
3. Comentați funcțiile unei ideologii politice
4. Comentați relația dintre o ideologie politică și o doctrină politică

---

fără ca acestea să perceapă această exploatare. O dată atins momentul trecerii de la capitalism la socialism, nemaifiind nevoie de exploatare și ideologiile vor dispărea de la sine. Disputa amintită nu la acest gen de sfârșit al ideologiilor se referă, ci la limitarea funcțiilor lor prin accesul direct la o educație non-ideologizată.

Tema II

Liberalismul

După parcurgerea acestei teme veti învăța:

1. Originile gândirii liberale
2. Filosofia liberală
3. Liberalismul politic
4. Liberalismul modern și contemporan

Originile gândirii liberale

Dezbaterile privind originea liberalismului sunt întinse și nu au finalitate încă. Și aceasta deoarece, deși nu este o ideologie nouă, liniile sale de demarcație pot fi întâlnite *in nuce* încă din antichitate. O parte din școlile de prestigiu identifică apariția liberalismului în contextul apariției statelor națiuni - pentru că liberalismul german, italian, englez sau francez au aproximativ același tip de formare.

O altă parte din școli identifică apariția liberalismului în contact cu apariția industrializării ca și fenomen social total a cărui reflexie în politic se identifică cu revoluția franceză, și cu tendințele ideologice ce se nasc din această mișcare uriașă ce pune o frontieră istorică și paradigmatică în gândirea umanității. Ceea ce trebuie reținut este faptul că liberalismul ca ideologie este intim legat, spune această școală, de industrializare și deci de schimbarea raporturilor sociale și economice din interiorul societăților respectivei epoci.

În această viziune putem încă de la început să facem o distincție între un liberalism insular britanic și cel continental, în special cel francez.

Liberalismul britanic este considerat ca fiind mult mai pragmatic (născut din realitățile istorice și sociale ale insulei) în timp ce, cel francez este mult mai teoretic, izvorât din tendințele impuse de Iluminismul continental. Desigur, există suficiente elemente de diferențiere între cele două tendințe ideologice, dar fondul comun al liberalismului și într-un caz și în celălalt este același.

Natura liberalismului

Liberalismul, fiind o doctrină ce s-a dezvoltat continuu pe parcursul secolelor, poate fi etapizat, deși aceasta etapizare este discutabilă.

În primul rând putem vorbi de un liberalism clasic, situat temporal la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Aceasta este perioada în care se definitivează și se coagulează ceea ce numim gândirea liberală. Acum se pun bazele liniilor de forță ce definesc liberalismul și se constituie doctrina liberală⁸.

După a doua jumătate a secolului XIX putem vorbi de un liberalism aflat deja la putere și de o construcție politică și socială pusă sub semnul liberalismului. În această perioadă, liberalismul a suferit mai multe mutații în special legate de asumarea puterii și de aplicarea principiilor liberale în spațiul public. O dimensiune pregnantă pe care o adoptă liberalismul este aceea legată de ideea de națiune, în special pe continent.

Construcția politică impusă de liberalism este aceea a unei democrații instituționale puternice, care se focalizează în special pe construcția statului național. De altfel, dușmanul liberalismului în această perioadă încetează să mai fie în special conservatorismul, noii challengerii fiind socialismul și anarhismul, după credința noastră, două erezii ce își au sorginea tot în liberalism.

În perioada de după primul război mondial liberalismul încearcă să își revizuiască relația cu ideea socială adoptând modelul economic keynesian care se va repercuta și în politicile sociale și în cele ce țin de însăși esența liberalismului (în special individualismul). Construcția teoretică ce se impune acum este una vizând drepturile și libertățile persoanei în raport cu ansamblul social și cu statul.

După al doilea război mondial asistăm la o reîntoarcere a liberalismului la modelul clasic, deși această etapă este mai degrabă pusă sub spectrul conservatorismului. Totuși ideea liberală cu modificările apărute în perioada interbelică continuă să reprezinte și ea o tendință a liberalismului contemporan.

Vedem astfel că termenul de liberalism poate fi plurisemantic, fiind necesară în permanență o asumare a termenilor în care este el folosit.

---

⁸ Despre gândirea politică a acestei perioade ați studiat în cursul de Istoria Gândirii Politice din semestrul I al anului I.

Filosofia liberală

La nivel axiologic, liberalii își afirmă voința de a impune în realitate conceptele de libertate, egalitate, individualitate și raționalitate – așa cum erau ele înțelese încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ei construiesc conceptele de egalitate și libertate plecând de la dreptul natural, adică de la premisa că oamenii se nasc cu anumite drepturi inalienabile, care decurg din calitatea lor intrinsecă - și anume aceea că sunt înzestrați cu rațiune. Libertatea este un dat înnăscut al fiecărui om, pentru că acesta de la natură se bucură de liber-arbitru, adică poate face diferența între bine și rău, și deci poate alege între acestea două o anumită conduită. Conceptul de libertate stă astfel la baza eșafodajului pe care se construiește întregul edificiu al ideologiei liberale. Libertatea nu trebuie înțeleasă, spune J.St. Mill ca o alternativă la sclavie, ci însăși starea naturală a omului, pe care acesta o poate uita, dar nu și-o poate smulge din sine.

Individualismul

Un principiu fundamental al filosofiei liberale este concepția despre natura umană, care în liberalism este de obicei optimistă. Concepția liberală asupra naturii umane nu este una împărtășită de toți doctrinarii liberali. Totuși, un concept pe care îl asumă toți este acela privind unicitatea ființei umane, atât în raport cu alte specii cât și cu celelalte ființe umane. Individul este singura realitate, consideră liberalii, toate celelalte concepte reducându-se la acesta. Individul este înțeles ca și o ființă singulară și autosuficientă în propria-i subiectivitate, limitele corpului său fiindu-i și limitele sale. Conform dreptului natural, Individul își este stăpânul propriului corp și propriei voințe, fiind prin aceasta proprietar. De aici decurge ideea că proprietatea este naturală, în această accepțiune, orice individ având o proprietate, pe aceea a propriului corp, iar individul nu este prin nimic dator societății, bunurile pe care o persoană le produce fiind extensii ale corpului și deci proprietăți ale acesteia.

Dorințele și interesele individului sunt înțelese de liberalism ca fiind suverane, atâta vreme cât sunt determinații ale rațiunii (înțeleasă ca proprietatea fundamentală a ființei umane). Fiecare persoană este condusă de propriile interese și pasiuni, și este prin definiție cel mai bun judecător al propriului interes, deci instituțiile trebuie să evite să judece pentru indivizi, care știu cel mai bine ce fac. Din această cauză ,liberalismul nu

poate accepta nici o responsabilitate colectivă sau instituțională, căci binele sau răul sunt doar concepte ale individualității.

Această perspectivă asupra individului, născută în secolul al XVIII-lea, a determinat o mulțime de direcții în interpretarea liberalismului, generând zeci de curente liberale, unele conducând până la anarhismul individualist (v. Max Stirner, în capitolul Anarhismul). Însă conceptul substanțial care se susține cel mai mult pe tezele individualismului este capitalismul.

Dreptate și Egalitatea

Pentru ca libertatea individuală să poată fi într-adevăr respectată este necesar ca toți indivizii să se bucure de drepturi egale (pentru că toți sunt subiecți ai dreptului natural). Astfel, este evident că liberalii acceptă în continuare o serie de reguli și legi capabile să mențină ordinea în societate. Pentru ca acestea să funcționeze este necesar să existe o suprastructură care să protejeze indivizii în timp ce aceștia își urmăresc interesul.

Dreptatea, consideră liberalii nu trebuie să intre în conflict cu libertatea indivizilor de a-și urmări interesul, și de aceea ei se pronunță mai degrabă pentru o dreptate de tip procedural (*commutative justice*) care se preocupă doar de rezultatele pe care indivizii le obțin în urmărirea intereselor lor (adică să nu aducă atingere intereselor și libertății altor persoane). Din punctul de vedere al liberalilor, justiția trebuie să se preocupe doar de a permite indivizilor să își folosească libertatea și să nu interfereze violent unii cu alții, și ea nu trebuie să intervină decât în cazul în care libertatea este încălcată. Dar, conform lui J.J Rousseau nu poate exista libertate decât în condițiile în care există egalitate în fața legilor (a dreptății).

Idea că libertatea se obține numai în egalitate a fost preluată ca o axiomă de cei interesați de problemele sociale, determinând un interes masiv pentru problemele legate de sărăcie și inegalitatea de șanse, elemente pe care liberalismul clasic nu le considera domeniul propriu al dreptății. Astfel, dreptății procedurale i se va opune dreptatea distributivă, dreptate mai mult îndreptată spre egalizarea condițiilor de viață ale indivizilor, decât spre apărarea libertății lor. Acest principiu a condus mai târziu la disocierea liberalismului în mai multe direcții ideologice (v. *infra*).

Dreptatea distributivă a fost îmbrățișată în special de socialiști, influențându-l în mod decisiv pe Karl Marx. Pentru înfăptuirea ei, el a propus modelul planificării sociale și economice care, credea el, va conduce la egalitatea în bunăstare a tuturor. Împotriva acestei viziuni s-a ridicat Friedrich Hayek arătând că tocmai acest principiu conduce la limitarea drepturilor civile și la limitarea democrației, fiind premisele totalitarismului și sărăciei.

Drepturi și Democrație

Trebuie spus că liberalismul nu a fost de la bun început adeptul democrației universale, fiind mai degrabă adeptul unei democrații meritocratice. Dar acest principiu nu se putea împăca cu ideea drepturilor civile extinse datorită credinței lor în dreptul natural. Dreptul natural⁹ a reprezentat pentru majoritatea liberalilor (francezi, liberali radicali britanici sau coloniști americani) mai degrabă o armă revoluționară împotriva guvernămintelor deja stabilite, folosită mai mult pentru a rezolva probleme privind libera expresie, asocierea religioasă sau politică, rezolvarea unor probleme economice ale săracilor decât în scopul stabilirii unui guvernământ democratic. De aceea liberalismul a ales folosirea conceptului de drepturi în contextul democrației, utilizând sintagma – chiar dacă ușor tautologică – drepturi democratice.

Liberalismul politic.

Ca și structură ideologică, liberalismul aduce un set de valori și cereri care se vor împleti mai târziu cu alte linii ideologice, dar care pentru epoca de influență au fost considerate revoluționare și extrem de modernizatoare. Liberalismul a impus două linii de forță în plan politic – una la nivel individual ca spațiu al moralei, deci un plan de comportament politic al fiecăruia în raport cu societatea, cât și una la nivelul raportului cetățeanului cu statul, germinând astfel o nouă dimensiune instituțională – ceea ce vom numi astăzi democrația liberală.

---

⁹ Urmărirea unei egalități substanțiale derivată din dreptul natural a fost mai degrabă apanajul mișcărilor socialiste de la sfârșitul secolului XIX. Sau, dreptul natural a fost folosit pentru a încuraja capitalismul sălbatic prin apărarea dogmatică a dreptului la proprietate. Oricum, liberalii, începând cu mijlocul secolului XIX au început să renunțe

Dimensiunea morală:

Libertatea personală – constă în toate acele drepturi care garantează protecția individului în fața guvernământului. Aceste drepturi trebuie să fie garantate printr-o lege cu proceduri cunoscute. Locke:- . Asemenea legi trebuie să apere pe toți și să restrângă puterea legislatorilor, și trebuie să corespundă libertăților individuale – libertatea de a gândi, de a comunica și de a te asocia.

Libertatea civilă – constă în dezvoltarea acelor canale libere și pozitive precum și a acelor arii care indică activitatea și participarea cetățenilor la viața statului. Această implică libertatea de exprimare în raport cu legea și excluderea cenzurii, diseminarea liberă a ideilor politice și formarea de asociații politice apte să impună noi politici de dezvoltare cetățenească. Libertatea civilă trebuie să fie apărată printr-o lege fundamentală – Constituția – care să se raporteze egal la toți cetățenii.

Libertatea socială – se referă la ceea ce numim astăzi egalitate de șanse și mobilitate socială. Este dreptul tuturor cetățenilor (astăzi indiferent de rasă, sex sau religie) de a ocupa o poziție în cadrul societății conformă cu statutul lor în funcție de merite, pregătire și capacități – căci altfel libertățile individuale devin doar o prescripție formală și goală de conținut. De aceea sintagma cea mai comună liberalismului este: **Libertate pentru toată lumea.**

Dimensiunea politică:

Consensul particular – orice individ care este parte la contractul politic (statul) trebuie să fie de acord cu acest contract (adică să consimtă la formarea contractului politic, să ia parte la decizie și să se supună deciziei pe care ansamblul o ia). Locke- sursa autorității politice și a puterilor statului asupra cetățenilor constă în consensul poporului. De aceea, statul ar trebui să aibă ca scop ultim prezervarea drepturilor naturale: la viață, libertate și proprietate.

Reprezentarea – ideea lui John Locke despre sistemul reprezentativ era bazată pe conceptul de consens particular – autoritatea politică derivând direct de la popor. Din acest motiv, el dădea legislativului dreptul de a lua decizii fără nici o limită, căci teoria sa se aplica doar unui număr mic de cetățeni – cei care posedau proprietate. Mai târziu s-a

---

treptat la folosirea drept argument, iar spre sfârșitul aceluiași secol l-au abandonat de tot acceptând teza lui T.H. Green, că “statul natural asocial” este un concept fals.

ajuns la concluzia că dreptul de decizie nu este nelimitat – el nu trebuie să intre în conflict cu chiar drepturile naturale, adică acele drepturi care stau la baza capacității cetățenilor de fi reprezentați liber și egal. Teoriile reprezentării și ale guvernământului reprezentativ provin direct din utilitarism (v. J.St.Mill – Utilitarismul- cap V) care a încercat să impună perspectiva un om, un vot. El argumentează că cea mai bună protecție a individului este aceea de a-și alege fiecare și toți reprezentantul – ființele umane sunt protejate de răul din mâna celorlalți în măsura în care au capacitatea de a se proteja ei înșiși, iar sistemul reprezentativ este cea mai bună protecție. Dar el nu acceptă supremația legislativului în fața dreptului natural. Mai mult, el se va feri și de acceptarea tiraniei majorității. Pentru a o accepta el va propune, în siajul învățătorului său Jeremy Bentham, acordarea posibilității de educație tuturor, pentru ca să existe o echivalență a capacității de vot a tuturor. De altfel, liberalismul clasic (nu numai St. Mill ci și tatăl său James Mill, am văzut și la Tocqueville) nu a avut încredere în votul universal – votul ignoranților. De aceea votul universal a devenit un apanaj al socialiștilor, ereticii de stânga ai liberalismului.

Constituționalism – se referă la restrângerea puterii oricăreia dintre puteri, principiul separației puterilor în stat – fiecare putere să o restrângă pe cealaltă. De aceea este nevoie de o Constituție scrisă, care să delimiteze funcțiile fiecărei puteri în parte, și să asigure libertățile fundamentale ale cetățenilor, dar și restricțiile care se impun acestora. Guvernământul trebuie să fie atât limitat cât și responsabil, iar pentru aceasta trebuie să fie impuse alegeri periodice. Câinele de pază trebuie să fie sistemul judiciar, care să prevadă și o curte constituțională. –Jeremy Bentham.

Suveranitatea populară – J.J. Rousseau găsește sursa autorității, la fel ca și Locke, în popor. Dar pentru aceasta el trebuie să fie suveran, iar suveranitatea sa este “inalienabilă, infailibilă și indestructibilă”. Împotriva celor care se pronunțau pentru guvernământ reprezentativ el se pronunță pentru directa guvernare a poporului – căci nu există restrângeri ale voinței populare – voința generală. Acest principiu conduce automat la o mai mare putere a legislativului în raport cu celelalte instituții care trebuie să i se supună. Dar, pe de altă parte, același principiu nu prevede explicit existența mai multor opinii, căci poporul este văzut ca și un întreg. Acest ultim punct este cel care întemeiază legătura dintre socialism și liberalism.

Statul și Individul.

Liberalismul a apărut ca o doctrină anti-statală și s-a dezvoltat ca o doctrină anti-etatistă, căci se bazează pe libertatea inalienabilă a indivizilor văzuți ca și persoane separate, de aceea accentul cade pe particular și nu pe general. Modelul liberal consideră că există două sfere de existență separate – sfera publică (statul și instituțiile sale) și sfera privată (individul, societatea civilă și instituțiile acesteia). Schema. Când cele două sfere interferează, intersecția lor trebuie să acopere doar o zonă limitată și ușor recognoscibilă. Statul are doar obligația de a apăra individul și sfera acestuia și nu are dreptul de a influența în nici un fel libera inițiativă, de orice fel ar fi aceasta atâta vreme cât nu intră în contradicție cu libertatea altui individ. J.St. Mill :

“Orice restricție impusă de stat este rea. Chiar dacă un individ nu poate face ceva bine, statul nu trebuie să intervină, căci astfel se limitează independența și inițiativa particulară. Orice creștere a puterii statului este în mod automat rea și prejudiciază libertățile individuale, scade libertatea individuală”.

Plecând de la aceste idei, pentru liberali problema crucială a fost și este identificarea zonei de intersecție a statului cu sfera privată. În prima fază s-a impus ideea *jandarmului de noapte*, care nu are alt rol decât să mențină ordinea și să păzească sfera privată de alți indivizi, lăsând o autonomie totală inițiativei particulare și sociale. În a doua fază liberalismul se va transforma în neo-liberalism, adică în *well-fare state*, lucru condamnat și acum pentru unii dintre liberali.

Pentru prima fază conturarea zonei de intruziune s-a făcut în funcție de două tipuri de acțiuni – acțiunile individuale –*self-regarding acts*, loc unde statul nu are dreptul să se amestece sau să le reglementeze în nici un fel. Acțiunile care, însă, îi privesc sau îi afectează pe ceilalți – *other-regarding acts* – pot și trebuie să fie reglementate și controlate de stat. Deci zona de intersecție aparține lui *other-regarding acts*.

Problema pare foarte simplă dar ridică foarte multe semne de întrebare atunci când trebuie să fie pusă în practică – când trebuie să acționeze statul înainte sau după acțiunea individului îndreptată înspre ceilalți? În al doilea caz, statul ar fi neputincios și nu ar avea nici un rol altul decât de aparat de represiune, (*All individual acts are self-regarding except those that cause harm to others. The criterion in terms of which other-*

regarding acts are defined is that of harm. Only if harm is done can state intervene.). În primul caz ar avea rol de constrângere și de represiune, dar atunci liberalismul ar fi limitat. Această problemă nu a fost niciodată soluționată de liberalism, devenind subiect al filosofiei politice și generând problema influenței. Problema care se pune este aceea dacă statul are voie să influențeze acțiunile indivizilor pentru a preîntâmpina acțiuni negative. Această problemă are foarte importante rezultate, în special în domeniul educației: din punct de vedere dogmatic liberal, statul nu ar trebui să intervină în procesul educativ, pentru că astfel influențează comportamentul uman.

Pluralismul politic

Liberalismul clasic nu a fost de la bun început un adept al pluralismului politic¹⁰. Liberalii considerau că grupul nu este o entitate morală, așa cum este individul, și nu poți să judeci un grup ci numai indivizii separați din cadrul acestuia. Grupul îi va domina pe indivizi și astfel își vor pierde libertatea. Ei doreau construirea unui stat care să nu aibă nevoie de cadre diferite de acțiune în legislativ, ci numai un cadru care să reprezinte interesele diferite ale indivizilor. Realitatea politică i-a împins însă la recunoașterea pluripartidismului, însă mult prea târziu deoarece epoca liberalismului se încheiase deja.

Dimensiunea economică a liberalismului.

Probabil liberalismul este cel mai bine cunoscut pentru dimensiunea sa economică, și anume pentru ideea de piață liberă și de capitalism, ale cărui creator îndubitabil a fost¹¹. Dar capitalismul, în sensul propus de liberali, nu era neapărat un concept economic, ci mai degrabă unul moral și politic. Sigur că acest concept este de natură economică, dar el conduce la bunăstarea și fericirea oamenilor, deci este și un domeniu al moralei. De altfel, în secolul al XVIII-lea termenul de economie politică nici nu exista ca atare, ea fiind văzută ca un domeniu al politicii în general definită ca artă a guvernământului, așa cum o descrie J.J.Rousseau, primul utilizator, la 1755, al termenului.

Înaintașii primilor economiști sunt fiziocrații (Turgot, Quesnay), cei care propun prima perspectivă asupra societății economice. Concepția fundamentală a fiziocratismului

---

¹⁰ v. Benjamin Constant

¹¹ Conceptul de capitalism aparține secolului al XIX-lea, și este un principiu economic modern. Facem această precizare în condițiile care anumiți teoreticieni socialiști încercau să împingă originile capitalismului în antichitate, de exemplu Karl Kautsky.

este că există o ordine naturală a societății bazată pe **Proprietate, Siguranță, Libertate**, și pe credința că, în trecerea de la starea de natură la cea civilizată, omul nu sacrifică nimic și câștigă totul. Vedem deci că fiziocratismul este o prelungire a conceptului de contract social.

Quesnay, unul din teoreticienii fiziocratismului, era medic și echivala economia cu circulația sangvină, așa cum curge sângele prin venele oricărei ființe tot așa circulă și bogăția prin venele statului. Plecând de la o asemenea asociere el propunea studierea economiei ca pe un fel de fiziologie și trăgea concluzia că **Ordinea naturală este ordinea providențială**, dând astfel o notă de uriaș optimism economiei libere.

Pentru el, obținerea celei mai mari creșteri a bunăstării se realizează prin reducerea cât mai mare a dependenței și aceasta este esența conduitei economice. Dar nu poți rezolva interesul particular prin separarea lui de interesul general, și asta va aduce domnia libertății, căci el este primul care crede că intruziunea statului în economie este un abuz și societatea trebuie lăsată să se descurce singură: *Il mondo va da se* (lumea merge de la sine). În concluzie, oamenii trebuie să fie lăsați în pace să își caute fericirea și bunăstarea așa cum pot, el introducând primul principiu la liberalismului economic: *laissez faire* (lăsați să se facă), Adam Smith introducându-l pe al doilea *laissez passer* (lăsați să treacă, referindu-se la o piață complet liberă, în care statul nu mai poate avea monopolul produselor și al transportului acestora de la o piață la alta). Astfel se naște principiul fundamental al economiei liberale *“Laissez faire, laissez passer, le monde va d’elle même”*.

Sigur că, fiind primii teoreticieni ai economiei, fiziocrații au fost destul de limitați și limitativi în problematica propusă. Ei au introdus anumiți termeni care apoi s-au consacrat cum ar fi **Produsul net** – diferența dintre ceea ce este produs și ceea ce este consumat este produsul net. dar pentru ei singurul domeniu care realizează produs net este agricultura, eliminând orice alt principiu productiv din jocul schimbului. Dar rolul lor uriaș a fost acela de a introduce optimismul în viața economică și de a crea terenul fertil pentru studiul și aplicarea economiei politice. Primul teoretician real al liberalismului economic este Adam Smith. Acesta critică fiziocratismul dar, plecând de la el, creează prima doctrină economică concretă și aplicabilă, pe care unii economiști (ca de exemplu Milton Friedman) o consideră de neînlocuit.

Adam Smith

Adam Smith pleacă de la lucrarea lui David Hume – *Eseu asupra contractului primitiv* (1748). Acesta din urmă găsește o nouă dualitate socială pe care, consideră el, se întemeiază întreaga realitate socială, aceea bazată pe interese și nevoi – “Nevoia devine ghidul interesului.” Aici apare pentru prima dată substituția politicii cu economia, aceasta fiind motorul bunei funcționări a societății: “nevoia și interesul societății sunt principalele legături care ne atașează de guvernământ și de aceea ele sunt legături sacre.” Într-o altă lucrare, “Tratat asupra naturii umane”, Hume găsește că simpatia este elementul ce unește egoismul individual (*self-interest*) cu interesul societății în ansamblu. Plecând de la conceptul de simpatie al lui Hume, Adam Smith o validează prin apologia frugalității (Teoria sentimentelor morale) – bogatul poate consuma lucruri mai bune și mai rare, dar nu poate mânca mult mai mult decât săracul, deci există un echilibru în societate la fel ca și în natură – frugalitatea devine astfel un instrument de moderare a pasiunilor și de reglare a vieții sociale care îi permite teoretic să își impună teoria sa fundamentală de egalizare a intereselor și nevoilor: “o mână invizibilă pare să forțeze (pe bogați) să contribuie la aceeași distribuție a lucrurilor necesare vieții ca și când pământul ar fi împărțit în suprafețe egale fiecărui locuitor al său; și astfel, fără să știe, fără să fi avut măcar intenția bogatul servește interesului social și la multiplicarea speciei umane. [...] Toate rangurile din societate sunt la același nivel slujind bunei-stări a corpului și serenității sufletului.” (Teoria, partea a IVa, p. 212)

Vedem astfel că teoria economică a lui Adam Smith se naște la confluența dintre filosofie (în specia cea morală, cea care ținea în vremea respectivă locul sociologiei) și politică. Economia, pentru el, este o metodă de construcție a socialului și nu scopul demersului său filosofic. De exemplu, conceptul de piață, care este cel mai important concept al liberalismului, rezolva pentru Adam Smith nu probleme economice ci două probleme sociale uriașe ale timpului: 1. cea legată de motivul războiului și al păcii și 2. care este fundamentul obligației în plan social.

Piața, așa cum o înțelege Smith, este un mecanism natural care poate rezolva aceste două probleme în contra teoriei impuse de Hobbes. Piața este văzută de Adam

Smith ca locul în care se schimbă produsele obținute prin muncă¹². Aici se produce un proces natural, prin care cererea echilibrează oferta, și invers, iar acest proces natural crede el este produs de o “mână invizibilă”, cea a interesului care nu se supune nici statului, nici voinței oamenilor. În concluzie, pentru ca piața să producă bunăstare și echilibru, ea trebuie neapărat să fie lăsată absolut liberă. Nimeni, și cu atât mai puțin statul nu trebuie să se implice în viața economică, pentru că statul este cel mai prost administrator al economiei, “căci el nu cheltuie bani pe care i-a câștigat prin munca proprie ci pe aceia pe care i-a luat de la alții, prin taxe și impozite”.

Perspectiva lui Adam Smith a fost fundamentală în impunerea economiei de piață liberă, mai ales că prin cealaltă teorie a sa, diviziunea naturală a muncii, el a încurajat revoluția industrială care tocmai începuse. El a propus și a realizat impunerea liberului schimb în procesul comercial nu numai dintre piețele aceluiași stat dar și între piețele dintre diverse state. Prin înfruntarea economică, prin excelență pașnică, el credea că se vor elimina războaiele și se va impune o pace permanentă în lumea dominată doar de interesul comercial și de obținerea bunăstării.

Desigur, aceste deziderate ce au stat la baza formării ideilor liberalismului nu s-au împlinit. Din contră, dezvoltarea uriașă a industriei și începerea concurenței capitaliste între statele lumii (în special cele europene) a condus la un război surd și permanent pentru ocuparea de noi piețe de desfacere a produselor lor și de colonizare a cât mai multe teritorii pentru obținerea de forță de muncă ieftină și de materii prime pentru reluarea procesului industrial. Acest fenomen s-a încheiat cu izbucnirea primului război mondial, care a condus la remodelarea totală a ideilor liberalismului.

Liberalismul Modern și Contemporan

Critica liberalismului clasic.

După cum am văzut, pentru liberalismul clasic modelul pieței libere trebuia să fie un panaceu universal pentru dezvoltarea și bunăstarea unei societăți civilizate. Realitatea celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea a infirmat această viziune, în special

---

¹² Unul din elementele cele mai importante pe care le aduce Adam Smith în doctrina sa este acela că principalul furnizor de bunuri este munca. Numai munca poate fi considerată creatoare de bogăție, toate celelalte elemente (bani, hrana etc) sunt produse exclusiv ale muncii și nu pot fi obținute decât prin aceasta.

datorită emergenței unei noi clase sociale, proletariatul, care nu participa efectiv la piața liberă ci doar o alimenta cu produse fără însă a beneficia de capitalul obținut din schimbul efectuat direct pe piață. Creșterea disparității sociale, accentuarea clivajelor centru periferie și celor între clasele sociale a făcut ca, în final, liberalismul să fie perceput ca un rău absolut. Pe de altă parte, liberalismul economic a devenit principalul factor ideologic de susținere a colonialismului înțeles ca un mijloc rapid de formare și dezvoltare a pieței libere. Colonialismul, deși își are mai degrabă sorgintea în ideologiile europocentriste și rasiste, a adus beneficii perspectivei liberale asupra capitalismului, ceea ce a impus o anumită legătură, dacă nu chiar o suprapunere a ideii de capitalism pe liberalism. Acuzată din toate părțile de a fi devenit o ideologie de stat împotriva societății și de a-și fi trădat idealurile revoluționare, liberalismul a tins să își găsească noi dimensiuni ideologice.

Această încercare nu a mai fost una ușoară, pentru că o parte din susținătorii liberalismului s-au transformat în conservatori, apărând o ordine socială deja impusă. Spre deosebire de perioada de început a liberalismului, când acesta era singur pe piața ideologiilor (sub veșmântul său găsindu-și adăpost și teorii destul de ciudate dar care încercau să se auto-definească ca liberale), în a doua jumătate a secolului XIX apar competitori ideologici extrem de puternici cu care liberalismul trebuie să lupte. Iar postura de a se afla la putere nu este una tocmai comodă pentru un liberal care înainte se declara anti-etatic.

Pe de altă parte, chiar și înconjurat de critici, liberalismul continua să posede o armă redutabilă pe care o impusese în anii anteriori aproape în întreaga Europă – democrația liberală. Plecând de la acest construct politic, liberalismul și-a modelat strategiile de adaptare la confruntarea ideologică. Între anii 1887-1930 putem vorbi de două curente principale ce se propagă în sânul liberalismului: 1. Liberasimul social și 2. Liberalismul neo-clasic. Acest clivaj se va menține și în perspectiva liberalismului contemporan.

Liberalismul social

Cum spuneam de la bun început, scopul liberalismului clasic era să limiteze la maximum rolul statului în societate, reducându-l la “jandarmul de noapte al societății” cum îl definea Benjamin Constant. Desigur, o limitare totală a statului în sensul dorit de

liberali nu s-a produs niciodată, dar rolul statului în raporturile cu societatea și în special cu piața s-au diminuat considerabil. Această diminuare a produs și unele disfuncționalități tot mai vizibile în timp, cum ar fi monopolul particular sau clivajele tot mai vizibile între cei bogați și cei săraci.

Aceste principii care au fost deja, în mare măsură, adoptate și de partide care nu sunt neapărat liberale, dar acceptă ca fundamental jocul democratic sunt, încastrate în liberalism, dar, la suprafață, lupta ideologică se dă, deja, pe alte criterii.

În primul rând, criteriile privind libertatea adoptate de liberalismul contemporan sunt cele legate de diferența între asumarea politicilor sociale și a acceptării *well-fare state*-ului sau a rejectării lui. Desigur, temporal acest diferend care a divizat liberalismul datează de mai bine de un secol, dar, după o perioadă de schimbare a paradigmei (în special datorită războiului rece), problema revine tot mai acută în condițiile globalizării.

În acest joc, liberalismul românesc a fost dintotdeauna excentric, în special datorită diferențelor de climat politic. Preocuparea permanentă a liberalismului românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până la sfârșitul celui de al doilea război mondial a fost modernizarea rapidă a României și conectarea ei la dimensiunea economică europeană a acelor timpuri. Această încercare extrem de laudabilă a presupus un continuu exercițiu al puterii, fie reale fie virtuale și mai puțin o structurare ideologică a ideii liberale românești. Mai mult, datorită unor condiții istorice specifice, liberalismul românesc nu și-a construit ideologia luptând împotriva unui etatism excesiv (pentru că în bună măsură liberalii au fost cei care au condus statul) și nici, mai târziu, împotriva socialismului colectivizat, ca în cazul țărilor occidentale. Construcția ideologică liberală, atâta câtă a existat, a avut mai mult o dimensiune națională, punând în centru construcția unei națiuni și a unui stat prosper și liber. Dar, atât statul cât și națiunea sunt concepte abstracte, iar liberalismul românesc s-a complăcut în a emite abstracțiuni. Desigur, că în acea perioadă s-au impus politici privind situația familiei și s-a încercat îmbunătățirea situației acesteia, dar efectele nu au fost extraordinare. Situația femeii nu s-a îmbunătățit considerabil, modelul chiar cel mai liberal păstrându-se de tip patriarhal.

În perioada comunistă dimensiunea politică liberală antebelică a fost idealizată de puținii supraviețuitori ai respectivei perioade, astfel încât după revoluție ei au reiterat modelul interbelic, neacceptând că situația politică și economică era cu totul alta. De

altfel și modelul ideologic liberal occidental s-a schimbat extrem de mult, astăzi fiind foarte greu să mai deceleze între diverse orientări ce se declară liberale.

Principala divergență, cum spuneam, este cea între statul bunăstării generale și liberalismul de tip clasic, a statului minimal. Dacă liberalismul statului minimal, sau neoclasic, este de fapt perpetuarea sub alte dimensiuni a liberalismului clasic, și încercarea acestuia de a potența capitalismul în forma sa benefică, liberalismul bunăstării este o redimensionare a liberalismului de la individualism spre societate.

Liberalismul bunăstării nu are o istorie recentă, așa cum s-ar putea crede. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, când liberalismul intrase într-o criză teoretică profundă, fiind eliminat aproape peste tot de socialism (mai puțin în țările est europene, unde liberalismul a fost întotdeauna un liberalism de stat), unii ideologi liberali au consimțit la compromisul cu ideea de egalitate socială și au încercat să tempereze viziunea capitalistă existentă în doctrina lor. Primul care a introdus acest curent a fost T..H.Green (1832-1886), și prin el liberalismul a atins o nouă dimensiune – cea socială. Green și-a construit teoria pe distincția între două feluri de a privi libertatea: libertatea negativă și libertatea pozitivă*. Libertatea negativă era cea propusă, anterior, de clasicii liberalismului, adică acea libertate care există doar în absența constrângerii. Dar, consideră el, aceasta nu e singura perspectivă asupra libertății, ea poate însemna și ceva pozitiv, adică capacitatea pozitivă de *a face ceva*. Dar această capacitate pozitivă nu există decât în măsura în care există libertate de șanse, căci cineva care nu are oportunitatea de a face un lucru pe care l-ar putea face nu este liber, adică este constrâns obiectiv să nu îl facă. Iar lipsa oportunității este dată, consideră Green, de sărăcia cronică a unei societăți, care conduce la inegalitatea șanselor, iar dacă admitem acest lucru, oricine apreciază libertatea individuală va dori să facă ceva pentru a depăși circumstanțele care constituie obstacole atât de mari în calea libertății.

De aceea el propunea, alături de alți liberali adepți ai societății bunăstării, că societatea acționând prin guvernământ ar trebuie să se implice activ în educație, sistemul sanitar și să reglementeze condițiile de muncă ale proletarilor, care astfel s-ar apropia de libertate.

---

* termeni care au alte conotații decât cei propuși, mai târziu de Isaiah Berlin, dar care probabil l-au influențat.

Tezele lui Green s-au materializat mult mai târziu, abia în a doua jumătate a secolului XX, filtrate prin teoria lui economică propusă de lordul John Maynard Keynes. Acesta susține că statul ar trebui să se implice în economie, nu atât direct, în sensul socialismului, cât mai ales indirect prin intermediul taxelor și impozitelor, care au rolul să “acordeze” economia cu momentul economic. Când prețurile cresc, guvernul ar trebui să crească impozitele pentru a reduce cheltuielile consumatorilor și a reduce astfel inflația. Când prețurile se stabilizează ar trebui să scadă impozitele și taxele sau să crească programele sociale pentru a stimula economia și a păstra șomajul scăzut, printr-o ocupare a forței de muncă cât mai adecvată.

Anii '60 au adus “împlinirea” ideologică a liberalismului bunăstării, în sensul că, alături de perspectiva economică a egalizării șanselor, s-a introdus și perspectiva civico-etică privind egalizarea posibilităților de afirmare a diferențelor dintre cetățenii aceluiași stat. În acești ani, în special datorită presiunilor venite din partea unor minorități etnice și apoi sexuale, liberalii au adoptat o linie extrem de permisivă a capacității de exprimare a diferențelor dintre minoritari, etnici, sexuali, religioși etc. și majoritari. Liberalii bunăstării au militat nu numai pentru eliminarea oricărei discriminări dar și pentru oferirea de avantaje sociale și economice tuturor celor care sunt considerați discriminați. Această opțiune a adus linia liberalismului bunăstării în tabăra a ceea ce în anii '70-80 s-a numit Noua Stângă**.

Liberalismul neoclasic

Întregului eșafodaj al liberalismului bunăstării i s-a opus, permanent și constant, liberalismul neoclasic, sau liberalismul de orientare profund concurențială, cel care se bazează exclusiv pe libertate împotriva egalității și egalizării, de orice fel. Acest tip de liberalism nu diferă prea mult de modelul secolului al XIX-lea, având ca obiectiv dezvoltarea și bunăstarea prin întărirea concurenței libere dintre cetățeni.

** Această “nouă doctrină” a fost permanent extrem de confuză, aliindu-se când cu socialiștii radicali, când cu ecologiștii sau cu alte orientări aflate la stânga spectrului politic occidental, fără însă a îmbrățișa vreo cauză anume. Noua Stângă respinge atât comunismul demodat al Uniunii Sovietice, cât și capitalismul de consum al lumii occidentale. Acțiunile sale au avut însă un rol extrem de pozitiv în influențarea procesului democratic, introducând practic noțiunea de “democrație participativă” și acționând pentru concretizarea ei. Pe de altă parte ea a urmărit permanent respectarea Drepturilor

El este adeptul unui capitalism total, în care statul se implică doar ca un regulator al pieței (având în sarcină numai sistemul normativ – justiția – și cel punitiv) și nici într-un caz în reglarea societății. Reglarea societății este văzută ca un abuz de putere și deci o limitare a libertății individuale, considerată bunul suprem al ordinii capitaliste. Deși a beneficiat de doctrinari și teoreticieni de primă mână (cum ar fi Hayek, Friedman și alții) acest tip de liberalism a fost perceput multă vreme ca un exercițiu intelectual, iar de ideologii socialiști ca premisa fundamentală pentru fascism. În anii '60-70 el nu avea aproape nici un adept, fiind considerat mult prea de dreapta și chiar depășit. Din acest motiv, titulatura sa a fost deseori aceea de neoconservatorism sau chiar de conservatorism contemporan. Însă, în anii '80 acest tip de ideologie, și în special în partea sa economic-monetaristă, a reușit prin doi politicieni de marcă (Margaret Thatcher și Ronald Reagan, urmași apoi de Helmut Kohl) să se impună ca o ideologie de succes. Mai mult ea a devenit apoi și ideologia oficială a globalizării până prin anii '97-98 (anii începutului recesiunii globale).

Putem deduce clar din prezentarea de mai sus că mai degrabă liberalismul bunăstării este cel care se preocupă mai îndeaproape de problema familiei și a femeilor, creând politici în contact direct cu mișcările feministe (care, multe dintre ele, împărtășesc punctul de vedere privind egalitatea sau promovarea de șanse pentru femei și alte minorități).

Aceste disensiuni dintre ideile liberale a făcut ca liberalismul să subziste mai mult prin ideologie, decât prin partide cu titlaturi ca atare. În Europa numărul partidelor declarat liberale este nesemnificativ, liberalismul ascunzându-se, cum spuneam, în programele altor partide, în special conservatoare. Dar aceasta nu înseamnă că ideea liberală nu are suficiente resurse să renască oricând este nevoie de ea.

Subiecte de verificare:

1. Perspective asupra democrației, liberalism și stat - Alexis de Tocqueville și Benjamin Constant

---

Omului, atât în Occident cât și în alte state autoritare sau totalitare, fiind o voce extrem de prezentă în dezbateră publică.

2.Liberalismul matur. Conceptele libertății. Statul liberal și drepturile cetățenești. – liberalismul insular

3.Perspectiva economică a liberalismului. Elementele esențiale ale viziunii liberale asupra sistemului economico-financiar.

4. Liberalismul și statul

5. Rolul societății civile asupra formării democrației. Diferența între democrație și liberalism

6.Liberalismul periferic – dimensiunea națională a liberalismului

Tema III

Conservatorismul

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Definierea termenului de conservatorism
2. Abordarea istorică a conservatorismului clasic
3. Ideile principale a conservatorismului
4. Conservatorismul modern
5. Conservatorismul contemporan

Conservatorismul este definit de cele mai multe ori mai degrabă ca o stare de spirit decât ca o ideologie în sine. Și aceasta pentru că sunt foarte multe interpretări asupra naturii acestei doctrine, în special datorită abilității ei extraordinare de a supraviețui în orice context. Pentru a fi conservator este nevoie să existe ceva de conservat: un *status-quo*, o situație, o poziție etc. Dar conservatori sunt percepuți și cei care manifestă rezistență la schimbare chiar dacă situația în care se află nu este neapărat în favoarea lor, cum sunt locuitorii din mediul rural sau din orașele mici care nu își pot închipui un alt tip de existență altul decât al lor. **De aceea, putem defini conservatorismul ca și o rezistență teoretică articulată și sistematică la schimbare, fiind o ideologie ce își propune să apere *status-quo*-ul deja prestabilit în fața oricărei schimbări rapide sau forțate.**

Dacă definim conservatorismul ca pe o ideologie care apără *status-quo*-ul și pe o raționalizare și legitimare a unei ordini deja existente – adică ca pe o ideologie situațională – vom observa că această ideologie are propria sa logică, ea nefiind influențată în esența sa de epoca istorică în care se manifestă. Astfel, conservatorismul,

oriunde și oricând s-ar manifesta, are câteva principii de bază care reușesc defineașă ideea conservatoare chiar și atunci când ea nu este definită ca atare¹³.

1. Libertățile individuale sunt mai importante pentru conservatorism decât egalitatea
2. Conservatorismul este împotriva concentrării puterii politice în mâna oricui, și mai ales a mulțimilor
3. Insistă asupra unei teorii organice a societății, care să includă o ierarhizare a grupurilor și a claselor dar și o cooperare între ele. De aici se deduce că ideea de comunitate și interesele sale sunt totdeauna deasupra intereselor individuale.
4. Își asumă un respect aproape sacru pentru tradiție și moștenirea culturală, adică ceea ce ne leagă în mod fericit de înaintașii noștri.
5. Rațiunea și proprietatea sunt metode de rezolvare a problemelor sociale
6. Religia, care este un bun cultural tradițional, trebuie să se bucure de respect.
7. Majoritatea liniilor ideologice conservatoare sunt elitiste.

Din punct de vedere istoric este greu de arătat care este momentul real al apariției conservatorismului ca și doctrină politică încheată. Unii autori pretind că un anumit fel de conservatorism a existat dintotdeauna în cultura umanității, Cicero fiind un conservator în raport cu Cezar care a intuit mai repede beneficiile schimbării republicii în imperiu pentru cetățenii Romei antice. E totuși greu să accepți că orice rezistență la schimbare este o formă a conservatorismului, acesta din urmă pierzându-și astfel orice dimensiune ideologică, fiind doar o încăpățănare de moment de a rămâne în urmă, în condițiile în care schimbarea oricum se produce. De aceea, majoritatea autorilor consideră că această ideologie se întemeiază ca o reacție la trecerea de feudalism la modernitate, fiind însă o doctrină a modernității, care se uită însă înapoi cu nostalgie¹⁴. Și, în sfârșit, alți autori încearcă să demonstreze că nu avem de a face doar cu un singur conservatorism, ci cu mai multe dimensiuni ale aceleiași doctrine. Astfel Samuel P. Huntington argumentează că conservatorismul poate fi văzut ca 1. O ideologie care emană de la aristocrație ca raționalizare a pozițiilor și intereselor ei sociale în raport cu

---

¹³ Folosim termenul de conservator în acord cu ceea ce se numește îndeobște ideologia conservatoare, fenomenele particulare, cum ar fi conservatorism de stânga – prin care se încearcă definirea nostalgicilor comuniști, sau alții asemenea, nefiind acoperite de acest termen.

Revoluția Franceză de la 1789 – *conservatorismul aristocratic*; 2. O ideologie care conține prescripții substanțiale asupra organizării vieții sociale și politice – *conservatorismul autonom* și 3. O ideologie care apare în situații specifice, atunci când *status-quo*-ul și interesele unui grup social sunt amenințate de o ideologie a schimbării profunde – *conservatorismul situațional*.

Conservatorismul britanic

De multe ori ideea de conservatorism se confundă cu tipologia conservatorismului anglo-saxon și pe bună dreptate, pentru că cei care au dat cele mai multe direcții de gândire în conservatorism au fost englezii și apoi americanii. Din acest motiv, cele mai multe lucrări consacrate conservatorismului se raportează la cel anglo-saxon.

Apariția grupului torry pe scena politică britanică a secolului XVII-XVIII ca grup de susținere a monarhiei și nobilimii în raport cu Parlamentul, considerat ca fiind prea popular a generat, fără o pregătire teoretică neapărată, prima democratizare a unui stat, desigur în limitele și condițiile epocii respective. Paradoxal, însă, marele gânditor, considerat ca fondator al conservatorismului, Edmund Burke, nu a fost torry ci whig, adică oponent al mișcării considerate conservatoare în acea epocă. Dar tocmai posibilitatea contradicției în raporturile politice a făcut ca această mișcare să poată apare.

Edmund Burke în lucrarea sa clasicizată deja - “Reflecții asupra Revoluției în Franța” – face apologia democrației deja instaurată în Anglia în raport cu tirania făcută în numele poporului în Franța revoluționară. Desigur, democrația la care se referă el nu este în nici un caz ceea ce înțelegem astăzi prin democrație – el se referea doar la reprezentativitate, și aceasta doar a unui număr mic de cetățeni, și anume cei care plăteau taxe, adică cei care, după opinia sa, meritau să fie numiți cetățeni.

Pentru Karl Mannheim, și în conservatorism se regăsește utopia, deși la un nivel mult mai adânc, în apele freactice ale gândirii comunitare. Pentru Mannheim cea de a treia mentalitate⁴⁵ utopică se află în conservatorism, descinzând direct, dar ca o contrapondere, la mișcările chiliastice. Această afirmație pare a fi susținută și de Robert

---

¹⁴ V. teoria lui Robert Nisbet care îl consideră pe Edmund Burke un apărător al epocii medievale în raport cu modernitatea preindustriailă.

Nozick⁴⁶, care vede în conservatorismul clasic o nostalgie față de Evul Mediu. Dacă este așa, elementul utopic este legat indubitabil și de (sau în special) perspectiva asupra comunității.

Această perspectivă se regăsește mai degrabă la tipul de conservatorism natural, adică la acel tip care nu este legat neapărat de o doctrină politică ci de o nostalgie inconștientă față de toate valorile trecutului, care par pentru modern abandonate în ciuda faptului că ele au fost de fapt creatoarele spiritualității umane. Acest conservatorism (legat, așa cum spune Andrew Vincent, de perioada romantică) nu este neapărat utopic, ci mai mult legat de mitul Vârstei de Aur (văzută de romantism în Evul Mediu cavaleresc legendar). Poziția aceasta pune accentul mai mult pe o comunitate mitică, inițială, (într-o oarecare măsură precreștină sau a creștinismului primitiv) ca o contramăsură la “individualismul” contemporanității, legat indisolubil de alienarea umană în epoca industrializării.

Pentru Burke însă, comunitatea este o realitate pe care vrea să o apere de acel *esprit de siecle* care aparține, și el o recunoaște, individualismului. Ne aflăm, așadar, în aceeași dihotomie care bântuie modernitatea, aceea dintre individ și societate. Iar conservatorii sunt cei care iau apărarea societății, așa cum este ea *hic et nunc*, considerând că aceasta este și sursa schimbării dar și a conservării a ceea ce este bun și esențial umanității.

Plecând de la apărarea societății ca entitate structurată natural, conservatorismul nu se consideră o utopie, ba din contră, el acuză toate celelalte teorii politice ca fiind utopice, căci doresc transformarea rapidă și fără tranziție a unui fenomen constituit natural. Or, cea care stă la baza acestei constituiri este tocmai comunitatea.

Pentru a demonstra elementul natural al societății bazate pe comunitate, conservatorismul (și în special Burke, dar nu numai el) pleacă de la ceea ce ei consideră a fi “natura umană”. Pentru conservatorii secolelor XVIII-XIX, omul nu are o capacitate generală pentru altruism, fiind mai degrabă o ființă aplecată spre relații cu cei apropiați lui, familia, prietenii și vecinii. De aceea, s-ar putea spune că omul este natural, dar nu exclusiv egoiști. În aceste condiții, el pune interesul său mai presus de toate celelalte, înțelegând, însă, că acest interes poate fi satisfăcut doar prin relație cu ceilalți. În plus, omul este din fire înclinat și spre lene, acționând doar pentru a-și

satisface interesele sale. Astfel, conservatorii pretind că încearcă să vadă omul din toate perspectivele, fără false prejudecăți, dar și fără recurs la un optimism nefondat. Ei consideră astfel că omul este un amestec de rațiune și sentimentalism, amestec care nu poate fi eludat printr-o teorie sau alta. Plecând de la această judecată de valoare, conservatorismul neagă atât individualismul în genere, cât și conceptul de masă, ambele fiind văzute ca cele două fațete ale aceleiași monede calpe. (Roger Scruton)

Datorită acestei perspective, conservatorismul consideră că omul ca natură și motivație rămâne neschimbat, în ciuda trecerii timpului și a civilizației, recuzând doctrina dreptului natural, a contractului social și a stării de natură. Vedem astfel că omul, în viziunea conservatorilor, este anistoric. El intră în contact cu civilizația pentru că nu poate fi gândit în afara societății, dar natura sa rămâne constantă peste timp și circumstanțe.

Ori, spune Burke, prin natura sa, omul este legat de comunitatea în care se naște și se formează. Astfel viața în comunitate devine pentru el o a doua natură, pentru că ea conține toate cutumele și regulile păstrate prin tradiție. Dar, aparținând comunității, omului nu i se neagă libertatea, ci dimpotrivă, comunitarismul declară că numai prin comunitate există libertate umană. Libertatea nu trebuie să fie văzută ca o valoare abstractă, ci trebuie să depindă de scopurile comunității, căci ea este văzută în parametrii unor tradiții și cutume, prin care însuși omul este apărat de tendințele centralizatoare ale statului. Dacă drepturile unor grupuri, sau comunități sunt încălcate de statul centralizat în numele libertății individului, atunci chiar libertatea individului se clatină.

Tradiția este, pentru conservatorism, cea mai importantă componentă a comunității, pentru că prin ea se încearcă continuu ameliorarea condiției umane. Însăși comunitatea, ca depozitară a tradiției se subordonează acestei funcții, devenind creatoarea, *de facto* a omului istoric. Omul ca entitate individuală abstractă, este, am văzut, anistoric. Comunitatea, însă, are existență temporală, fiind atât creatoare de istorie cât și beneficiara ei. Comunitatea instituie conform cerințelor de moment toate elementele societății, dar ea nu poate trece prea mult peste natura imperfectă a omului. (Vierek)

Fiind creaturi determinate social și istoric (prin natura comunității), oamenii reflectă, în mod necăsar, patternurile naturale ale inegalității sociale (mai mult,

conservatorii romantici considerau că și în natură există inegalitate, conform modelului creștin că toate viețuitoarele sunt subordonate omului). Autoritatea este, deci, necesară totdeauna și ea este cea care determină inegalitatea. Inegalitatea are rădăcini circumstanțiale naturale, așa cum am arătat, dar și politice, fiind intim legată de modelul formării comunității (în special când aceasta se bazează pe modelul patriarhal al familiei). În secolul XX, însă, conservatorismul încearcă să mute accentul în cazul inegalității: dacă precursorii din secolul al XIX-lea găseau inegalitatea ca formulă naturală, existând aprioric, conservatorismul modern consideră că egalitatea de șanse și de oportunități trebuie să fie un dat social normal, dar că, în jocul cererii și ofertei există, natural, învingători și învinși. Vedem, astfel, că accentul se mută de la premise la concluzie, în timp ce inegalitatea socială este menținută ca o formă naturală a societății.

Inegalitatea este doar o parte a conținutului tradiției, care înglobează și continuă să înglobeze toată înțelepciunea umană, care este preluată pe parcurs, după ce a fost decantată și interiorizată social. De aceea, tradiția este superioară creației umane particulare, care cel mult devine o parte a întregului. Comunitatea este chemată, în aceste condiții, să gestioneze tradiția (inclusiv formele nou preluate), căci prin comunitate tradiția rămâne pururi vie. Burke spune că nici o revoluție sau cataclism nu au distrus complet tradiția, ba până la urmă ideile respectivei revoluții au sfârșit prin a fi încorporate tradiției. Astfel tradiția comunității, are o ciudată formă circulară, fiindu-și sieși suficientă.

Deținând o asemenea forță ca tradiția este normal să i se dea comunității puterea. Dar această putere nu este una a masei, așa cum s-ar părea la prima vedere. Mai mult, conservatorismul nici nu acceptă ideea de masă, care i se pare un concept artificial ca sumă de indivizi abstracți, iar puterea masei este văzută ca mobocrație - adică puterea gloatei care se conduce după instinctul gregar și inspirație de moment, deseori contradictorie. Așa cum spune Ortega y Gasset: "Democrația ca mobocrație înseamnă ca națiunea să acționeze împotriva tuturor grupurilor. Libertatea înseamnă libertatea grupului, a comunității mici din care face parte individul și nu libertatea individului în cadrul comunității monolitice naționale care îi neagă în final libertatea."

Puterea comunității înseamnă participarea acesteia la activitatea de guvernământ, care acționează în funcție de și pentru respectarea drepturilor comunității, pe care acestea

le are din tradiție. Acceptând inegalitatea ca pe un lucru natural, conservatorismul acceptă și autoritatea ca pe o structură normală și acceptă să i se supună în condițiile în care aceasta acționează în spiritul legilor și pentru buna viață a membrilor comunității. Pentru ca autoritatea să se manifeste este necesar ca societatea în ansamblu să fie organică și ierarhică. Termenul de organică în perioada de constituire a doctrinei avea conotația strictă a termenului, adică fiecare comunitate să îndeplinească rolul unui organ, societatea în ansamblul ei fiind echivalată cu un *macroanthropos*, comunitățile.

având pe lângă rolul constitutiv și pe cel de formativ. Pentru Burke întregul sau societatea constă din interdependența armonioasă dintre părți, care se supun toate unui organism central care este Constituția. Aceasta nu este un document scris, ci o sumă de cutume, reguli, legi și tradiții care conțin autoritate.

Autoritatea aparține comunităților prin *subsidiaritate*⁵⁸, am putea spune, pentru că, spre deosebire de cei care stabilesc fondarea autorității politice pe contract sau consens, conservatorii caută acest fundament în tradiție și cutumă, a căror depozitar este comunitatea. Drepturile și libertățile comunității sunt strict problemele comunității, și ale nimănui altcuiva. “Așa cum nu poți avea o limbă proprie, deoarece cuvintele își derivă sensul din uzul comun, tot așa nu poți avea drepturi pe care nu ți le recunoaște nimeni.”

Antiindividualismul și procomunitarismul, provin așa cum am arătat mai sus, din perspectiva organică asupra societății. Societatea, ca un tot organic, este rezultatul unei evoluții naturale. De aceea, Burke vede în stat ceva asemănător misterului - părțile sale, ca și majestatea sa, nu pot fi disecate și analizate - pentru că statul nu a fost făcut. Burke declară că “noi ne-am născut într-o societate politică, la fel ca tații și strămoșii noștri, nu noi am făcut-o”. Guvernământul este necesar datorită imperfecțiunii naturii umane, căci rolul său este să mențină pacea, libertatea, justiția și proprietatea.

Pentru a controla puterea conservatorismul el face apel la democrație, dar democrația nu este înțeleasă ca putere a maselor, așa cum am spus, ci ca formă prin care comunitatea controlează puterea statului. Scopul statului este de a ține balanța întregului, și de a crea unitate și comunitate de scopuri în afara diversității. De aceea este nevoie de democrație, dar această democrație nu trebuie să se realizeze neapărat prin alegeri, unde spiritul gregar al maselor se manifestă, ci prin reprezentativitate, pentru că, crede Burke, nu alegerile ci calitatea celui care reprezintă trebuie să fie sursa autorității.

Cum s-a văzut conservatorismul dă întreaga putere comunității, dar indirect, încât s-ar putea spune individul se află încă o dată aneantizat în colectivitatea pe care nici într-un caz nu o poate controla, ba chiar căreia îi este dator fapt fiind “natura sa imperfectă”. Deși îi este recunoscut dreptul de a fi liber, această libertate nu și-o poate asuma decât în funcție de propensiunea comunității pentru gradul de libertate al individului. Am putea accepta, prin prisma conservatoare, că omul îi este dator comunității, atât pentru statusul și libertatea sa, dar și pentru toate inconvenientele pe care le determină nașterea și dependența, chiar dacă numai teoretic, de o comunitate. Astfel, în dihotomia individ - societate, conservatorismul optează clar pentru a doua, făcând-o responsabilă cu existența individului social.

***

Conservatorismul clasic în încercarea sa permanentă de a se plia pe cerințele comunității se va desprinde în extrem de multe dimensiuni ideologice, dintre care unele vor sta la baza altor ideologii politice viitoare (în special fascismul sau democrația creștină, dar și altele). Astfel, o bună parte a secolului XIX, conservatorismul european a căzut sub influența clară a romantismului, părând că acesta este destinul ideologic al doctrinei. Dimensiunea sa politică nu era profund diferită de cea a înaintașilor, numai că își radicalizase poziția în ceea ce privește liberalismul de stat, pe care îl considera extrem de inoportun în manifestarea libertății sociale (în sensul că ierarhia socială prestabilită nu se mai era acceptată, minimalizând rolul nobilimii în construcția societății, în special după apariția parlamentelor populare). De asemenea, poziția lor religioasă devenise, atât în Marea Britanie cât și în Germania, extrem de percutantă, resimțind modernitatea ca o permanentă revoluție spirituală, dar nu neapărat benefică.

Prin romantism, conservatorismul capătă imaginea unui curent puternic impregnat de direcțiile ideologice ale claselor dominante, lucru nu într-un tot adevărat, dar aparent extrem de pertinent¹⁵. Prin romantism conservatorismul devine paseist (face apologia

---

¹⁵ De exemplu, majoritatea poezilor și artiștilor romantici cum ar fi Novalis, Schelling, T.S. Eliot, Verdi, Eminescu etc. nu provin din păturile bogate ale societății, din contră par mai degrabă

vieții la țară, a familiei țărănești, tradițional medievale, capabilă de fericirea simplă a continuității în comparație cu clasa proletară și mic burgheză, aflată permanent în criză de identitate culturală sau națională. Tot prin romantism conservatorismul reușește să preia dimensiunea naționalistă de la liberalism.

Încă din 1830-1832, anii nașterii oficiale a Partidului Conservator în Marea Britanie, conservatorismul își asumă dimensiunea națională a partidului pe care o opune încercării statului liberal de a lărgi baza cetățenească a națiunii. Ei se vor ridica prin Disraeli împotriva utilitarismului (considerat mecanicist) promovat de Jeremy Bentham.

Teza lui Bentham era considerată de Disraeli și de conservatori conducând la un model extrem de schematic și în același timp bulversant pentru o societate cum era cea engleză. Dacă Bentham considera că modelul competițional este nu numai necesar ci și natural, pentru conservatori revenirea la comunitate, și în special la cea națională era absolut imperioasă, riscându-se altfel ca clivajul dintre săraci și bogați să conducă la distrugerea națiunii engleze care tocmai apucase să se sudeze cât de cât¹⁶. Viziunea lui Disraeli apelează la un naționalism cu puternice accente sociale ceea ce îi netezi calea la putere și-l va transforma într-un reformator al conservatorismului.

Reforma propusă de el a influențat uriaș societatea britanică și, prin contagiune, întreaga societate europeană a mijlocului de secol XIX. La fel ca și omologul său german, cancelarul Otto von Bismark (de asemenea conservator), Disraeli va înființa organisme guvernamentale sau cu garanții de stat care să asigure pensii pentru muncitori, asistență socială pentru copii și ceea ce am numi astăzi persoane defavorizate (în special invalizi și estropiați de pe urma războaielor coloniale), școala generală obligatorie etc. A încercat și a și reușit în bună măsură să micșoreze șomajul britanic continuând și dezvoltând modelul colonial, păstrând monopolul metropolei asupra coloniilor. Astfel muncitorii britanici au început să ducă o viață mai bună pe insula britanică atât din punct de vedere

---

înclinați spre revoluțiile naționaliste. Și alte grupuri sociale, ca de exemplu țărănimea bogată sau medie, unii din cei cu meserii liberale etc sprijină direct sau indirect partidele conservatoare, făcându-le partide extrem de importante în viața politică a țărilor respective.

¹⁶ “Două națiuni; între care nu există nici o legătură și nici o simpatie; care se ignoră unele pe altele că trăiesc, simt și gândesc ca și cum ar trăi în zone diferite sau locuiesc pe planete diferite; care respiră altceva și sunt hrăniți cu altă hrană, are coordonați în forme diferite și nu sunt guvernate de aceleași legi.

Despre cine vorbești? Întrebă Egremont, ezitând
Despre săraci și bogați, spuse Sybil. citat

material cât și politic. El a impus tema “O singură națiune” cu scopul precis de păstra modelul britanic solid și nedestructurat. Modelul său a făcut ca primele forme ale naționalismului să apară ca benefice și modernizatoare în condițiile democrației. Și aceasta pentru că spre deosebire de Germania a aplicat acest model social pe scheletul unui stat democratic. În Germania modelul social propus de Bismark n-a fost decât aparent dublat de o reformă democratică, rolul și puterea statului și în special a împăratului mărindu-se.

Conservatorismul aplicat de Partidul Conservator din Marea Britanie după Disraeli va dezvolta o linie politică cu puternice accente paternaliste, ceea ce permite nu numai detașarea de Partidul Liberal dar și intrarea în competiție cu Partidul Laburist. Disraeli a intuit foarte bine faptul că liberalismul ca formulă economică și politică în forma în care rămăsese după revoluția industrială nu mai era capabil să administreze problemele sociale ale Imperiului Britanic rămânând închistat în vechile sale formule teoretice.

Cel care a dus mai departe modelul lui Disraeli a fost Joseph Chamberlain, care, fără să fie un teoretician, a fost un om politic extrem de abil și de legat de Imperiul Britanic. El este unul dintre prim-miniștrii reprezentativi ai perioadei victoriene, perioada de supremație absolută atât economică cât și politică a Marii Britanii. Chamberlain este cel care va introduce ceea ce se va numi în secolul XX *well fare state* (statul bunăstării). Modelul său practic a fost acela de a se îngriji ca statul să cheltuiască o sumă fixă pentru fiecare cetățean al său indiferent de statutul social. Astfel iau naștere, pe lângă asociațiile voluntare de caritate și unități de stat care se îngrijesc de cetățenii britanici mai puțin norocoși. Este momentul când în Anglia se construiesc locuințe sociale și spitale de către stat, se impun legi care încearcă să micșoreze inegalitățile economice, fără însă a crește libertățile politice (dreptul de vot al femeilor, de exemplu).

Și numai acest exemplu din istoria conservatorismului este capabil de a arăta forma în care se manifestă conservatorismul politic care, fără a grăbi istoria, se adaptează acesteia și își impune propriile principii ca linii directoare pentru toată societatea.

Desigur nu în toate țările conservatorismul a avut exact același comportament. În țările din Centru și Estul Europei partidele conservatoare au jucat un rol uriaș în clivajul posesori de pământ *versus* lucrători agricoli. Rolul lor a fost mai puțin modernizator decât a conservatorilor occidentali, fiind considerați mai degrabă reacționari decât modernizatori, teză care parazitează și astăzi perspectiva asupra conservatorismului în general.

Începând cu secolul al XX-lea principalul adversar ideologic al conservatorismului devine socialismul. În primă instanță, conservatorismul se va afla într-o situație destul de dificilă în raport cu socialismul care, la acel moment, era purtătorul unei ideologii extrem de atractive și aparent echitabile. Apoi, organizarea partidului era complet nouă și stabilă (modelul partidului de mase) având un corpus electoral dedicat partidului, coordonat de sindicate și, în sfârșit, o ideologie stabilă care propunea transformarea radicală a statului. Acestei realități conservatorii nu îi puteau răspunde decât cu vechile principii politice și morale ale secolului al XIX-lea. În al doilea rând, socialiștii dădeau aparența unei uniuni politice transeuropene, pe când conservatorii din fiecare țară se referă doar la politice societății lor, fără a avea legături statutare între diversele partide, iar după primul război mondial o bună parte din partidele conservatoare de pe continent dispar.

Ideea conservatoare nu a dispărut însă ci încearcă încă odată să se adapteze la noua societate. În perioada interbelică conservatorismul a avut o situație extrem de grea în special în raport cu fascismul, pe care l-a potențat ideologic¹⁷, și au încercat în anumite cazuri chiar să și-l asume cum este cazul în special în țările din Centrul Europei – Polonia, Slovacia, Ungaria. Aceasta distorsiune ideologică a marcat epoca de după cel de al doilea război mondial, când a devenit foarte greu să distingi conotația cuvântului conservator.

Totuși, în această epocă, conservatorismul, fie în opoziție (de cele mai multe ori) fie la putere, începe să își construiască o nouă identitate politică și economică care va deveni efectivă în anii '50, identitate care va marca definitiv imaginea sa. De fapt, această

---

¹⁷ Și în anumite cazuri chiar material, cum este cazul Marii Britanii în timpul războiului civil din Spania.

linie începuse să se traseze în Marea Britanie încă din 1880, prin perspectiva lui Herbert Spencer (Herbert Spencer – The Coming Slavery-)* care cerea propriului partid întoarcerea la vechiul principiu al liberului schimb, abandonat de Disraeli în favoarea acțiunii sociale. Dar linia lui Spencer era o linie marginală în conservatorism, ea fiind readusă în prim-plan ca un mijloc de luptă eficientă împotriva emergenței colectivismului.

***

O caracteristică a locuitorilor Marii Britanii este pasiunea lor pentru rugby, joc de golani jucat de gentlemen cum îl definesc chiar pasionații săi. Dar puțini știu că filosofia acestui joc (spre deosebire de fotbal) este pasa înapoi, scopul jucătorilor fiind acela de a păstra mingea ovală cât mai mult în echipă. Tot astfel, în scopul de a păstra cât mai mult puterea, atât cea directă cât și cea simbolică, conservatorismul a trebuit să facă o “pasă înapoi” și să își reconsidere dimensiunea ideologică. Aceasta a însemnat că fostul adversar al liberalismului s-a întors la valorile liberale de la începutul secolului al XIX-lea și le-a revalorificat pentru societatea de după al doilea război mondial.

Conservatorii și-au plasat rezistența în fața socialismului colectivist și planificator făcând apel la legătura indisolubilă dintre libertatea economică și cea politică. Teza de la care plecau era că, în ciuda prejudecăților ideologice, capitalismul este singura formă de economie care conduce la fericire pentru că este singura formă economică dreaptă și liberă. Socialismul, în dorința sa de egaliza întreaga societate va conduce la nedreptate și sărăcie datorită planificării economice și birocratizării excesive a societății.

Cei care au promovat acest tip de curent politic, teoretic și economic nu au fost neapărat membri ai vreunui partid conservator, dar teoria lor a fost rapid îmbrățișată de conservatori care și-au construit o nouă dimensiune politică pe baza acestor idei și care, în scurt timp, au fost puse în practică de guvernele din familiile conservatoare.

Sunt mulți autori care s-au înscris în acest curent începând cu sfârșitul anilor teizeci ai secolului XX, dar poate cei mai proeminenți sunt K.R.Popper, F.A.Hayek și Michael Oakeshott.

Construcția teoretică propusă F.A.Hayek este prima care reușește să stăvilească proporțiile luate de teoria socialistă (nu numai de formulă marxist-leninistă, dar și pe cea

influențată de curentul keynesian al neoliberalismului^{*}), și să propună o nouă viziune, pozitivă, asupra liberalismului.

În lucrarea sa fundamentală “Drumul către servitute” scrisă în 1944, el arată cum a fost abandonată tradiția liberală clasică – cu intențiile cele mai bune – și de ce aceasta a condus la tipul de servitute al totalitarismelor de după primul război mondial în Ungaria, Italia fascistă, Germania Nazistă dar și în Rusia comunistă.. La originea problemei, spune Hayek, se află “Marea Utopie”, credința eronată că socialismul democratic există ca o posibilitate umană sau chiar logică. El a arătat, în mod sistematic, că acest obiectiv nu este doar indezirabil, dar că atingerea lui produce ceva atât de diferit și de rău încât cei care lupta pentru el se îngrozesc. Promovarea socialismului duce omenirea pe un drum al servituții și nu pe unul al libertății, așa cum se credea în general.

Cei pentru care scrie Hayek sunt adepții planificării, cei care voiau să raționalizeze activitatea economică, adică în special urmașii teoretici ai lui Marx. În primul rând, susține el, nimeni n-ar putea, în principiu, să planifice un sistem economic în toată infinitatea detaliilor, deoarece sunt prea multe variabile nespecificabile de luat în considerare. Din acest motiv, statul nu va putea niciodată să intervină eficient în satisfacerea nevoilor indivizilor prin planificare.

A doua aserțiune, și cea mai importantă în acest context, se referă la consecințele pe termen lung ale planificării totale de către stat a vieții economice. El arată, în tradiția lui John Stuart Mill, că libertățile economice și libertățile civile sunt două fațete ale aceleiași monede. Cei care nu văd această legătură nu înțeleg că planificarea, pentru a da rezultate, trebuie să reducă din opțiunile individuale într-un mod incompatibil cu genul de libertate personală care a caracterizat liberalismul occidental modern.

După părerea lui Hayek, instituția care protejează prin excelență libertățile politice este supremația dreptului pe care trebuie să o respecte indivizii atât ca persoane publice cât și în calitate de persoane private. “Nimic nu diferențiază mai tranșant condițiile dintr-o țară liberă de cele dintr-o țară cu guvernare arbitrară decât respectarea, în prima, a marilor principii cunoscute sub numele de supremația dreptului.”(Drumul către servitute-)***. Dar, pentru a implementa un plan economic corespunzător, statul ar trebui să se implice în mod inevitabil în cele mai detaliate aspecte ale vieții cotidiene, ar

---

^{*} Despre acesta vom discuta în semestrul V

trebui să ia decizii inclusiv cu privire la profesiile cărora li se pot dedica oamenii, precum și la locul și condițiile în care le pot practica. Este clar că, acolo unde statul are nevoie de asemenea putere, supremația dreptului n-ar putea fi decât o piedică în calea planificării statale, iar autonomia personală ar ceda locul nevoilor statului. Rezultă deci că “Drumul către servitute” are drept temă, în realitate, erodarea treptată a libertății care însoțește eroziunea supremației dreptului pe tărâmul activității economice. În concluzie, atragerea în capcana planificării ar conduce nu numai statele totalitare la subdezvoltare, ci și pe cele moderne și occidentale la stoparea dezvoltării și apoi la pierderea libertății.

Răspunsurile la această carte, atât cele pozitive cât și cele negative, l-au determinat pe Hayek să organizeze un grup de inițiativă liberală format din cei mai importanți oameni de știință în domeniul social al timpului numit Mount Pelerin Society. Acest grup a avut un rol extrem de important în formarea de noi cadre pentru Partidul Conservator din Marea Britanie cât și pentru Partidul Republican din USA.

Prin intermediul studiilor făcute la Mount Pelerin Society Hayek publică *Constitutiile Libertății*****, lucrare în care își propune să găsească și soluții pentru oprirea drumului nostru către servitute. Pentru aceasta, el consideră că trebuie să fie reconstruite explicit principiile libertății economice, dimpreună cu acelea ale supremației dreptului arătând importanța pe care trebuie să se acorde conceperii setului potrivit de reguli politice ce permit unei ordini liberale să prospere.

Descriind trăsăturile caracteristice unei societăți liberale, Hayek a plecat de noțiunea, propusă încă de Adam Smith, de ordine socială ce rezultă din articularea urmărilor neintenționale ale acțiunii umane¹⁸. O economie este o ordine spontană care apare în urma acțiunilor individuale ce tind fiecare spre scopul lor, dar nu este, în ansamblul ei, rezultatul intențional al acțiunii cuiva. Nu se poate spune că ar avea un scop propriu, ea servește doar scopurilor indivizilor ale căror acțiuni creează ordinea. O asemenea ordine este posibilă doar pentru că indivizii urmează reguli care fac să fie previzibile anumite trăsături ale comportamentului lor. Regulile sunt importante pentru a trasa cadrul în care indivizii își pot face planurile proprii și își pot vedea de interesele lor.

---

¹⁸ Adică din această perspectivă ordinea socială este o mixtură între o ordine ce provine din calitatea noastră de viețuitoare care au anumite nevoi fizice specifice, adică o ordine “naturală” (biologică) și o ordine rațională, bazată pe o organizație conștientă și care este produsul unor proiecte deliberate.

De aceea, în mare măsură, genul de ordine spontană care se naște astfel depinde de regulile urmate de indivizi, atât în relațiile lor private unii cu alții, cât și în relațiile mediate de stat. De aici rezultă importanța proiectată a unor reguli “potrivite”.

Concluzia imediată ce rezultă de aici este că statele modifică diverse aspecte concrete ale funcționării ordinii spontane cu prețul generării de pericolele pentru ele și cetățenii lor)¹⁹. Încercările de a înlocui o ordine spontană cu un plan social conștient, cuprinzător, nu pot avea pur și simplu roadele așteptate pentru planificatori. În ultimă instanță, planificarea socială conduce la restrângerea libertății, dar și la limitarea legitimității actului de guvernământ. De aceea el propune un guvernământ aideologic, pur democratic, în care guvernarea se face doar pe principiul responsabilității.

Dacă finalitatea politică propusă de Hayek este destul de neclară, în afară de faptul că demonstrează capacitatea capitalismului de a se adapta la societate și de a fi un principiu viu al libertății politice, perspectiva economică este evident evoluționistă și optimist liberală. Michael Oakeshott a fost cel care a încercat să echilibreze viziunea politică a conservatorismului introducând raționalismul practic în politică.

În aceeași manieră, ca și Hayek, Oakeshott dorește să dezideologizeze actul politic, considerând că orice formă ideologică în acțiune distruge “țesătura realității”. El pleacă de la distincția între o rațiune teoretică și o rațiune practică, fiecare dintre ele cu o anumită importanță incontestabilă în existența socială. Dar ceea ce remarcă el este faptul că, încă din secolul al XVIII-lea, o dată cu enciclopedia și Iluminismul rațiunea practică, în special în spațiul domeniilor sociale, tinde să fie înlocuită de rațiunea teoretică. Adică se face mai multă cercetare teoretică asupra unui lucru viu decât să se folosească experiența socială acumulată de-a lungul timpului. Mai mult de atât, pe baza rațiunii teoretice se construiesc și ideologii, adică se face trecerea de la particular la universal fără ca vreodată să se poată face apel la experiență, fiecare ideologie purtând în sine și o utopie.

De aceea el se declară un susținător al conservatorismului, înțelegând în acesta singura formulă politică care nu face apel la un set teoretic imuabil, ci dezavuând formulele schematizante, face apel permanent la experiență și tradiție. Rațiunea practică

pe care și-o asumă este cea care îi permite să se disemineze în toate structurile sociale și să nu intre în blocaje de comunicare sau de ideal. Deci, formula politică propusă este una care să folosească experiența și practica socială în actul politic având ca scop **bunăstarea generală**, și nu niște abstracții ideologice.

Folosind aceste direcții partidele contemporane de tip conservator au reușit, pe parcursul ultimelor decenii ale secolului XX, să se transforme în partide extrem de puternice, și chiar să guverneze perioade record cu rezultate excepționale (Partidul Conservator din Marea Britanie din 1979 până 1996, CDU în Germania 16 ani, Republicanii în USA au deținut 12 ani administrația, etc).

Subiecte de verificare:

1. Conservatorismul teoretic sau filosofia tradiției.
2. Conservatorismul contemporan. Liberalism sau postideologie?
3. Bazele fundamentale ale conservatorismului clasic și modern
4. Dimensiunea etică a conservatorismului de la Burke la Hegel și apoi la Robert Nisbet.

---

¹⁹ De exemplu guvernele socialiste au intervenit în ordinea spontană din societate în încercarea de a egaliza și uniformiza veniturile cetățenilor, ceea ce a condus în scurt timp la lene organizată, sărăcie și ,în sfârșit, la prăbușirea regimului socialist.

Tema IV

Democrația Creștină

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Definiția și originile democrației creștine
2. Influența lui Jacques Maritain și Emmanuel Mounier asupra ideologiei democrat creștine
3. Democrația creștină după al doilea război mondial
4. Principalele dimensiuni ale ideologiei democrat creștine

Alăturarea cuvintelor democrație și creștinism poate fi privită ca un paradox: democrația nu poate fi gândită ca și o soteriologie atâta vreme cât ea se adresează societății, iar creștinul nu poate fi altceva decât creștin în aceeași economie a salvării. Și totuși, astăzi, democrația creștină pare a fi depășit paradoxul, devenind o doctrină politică ce își face mereu noi adepți. Departe de a fi o conexiune tautologică de cuvinte (cum ar fi de exemplu democrația populară) democrația creștină nu propune o teocrație, ci un model social apt să reinstaleze morala în politică. Din învățătura creștină nu poate fi derivat un model politic, dar creștinismul prin concepția sa despre om și menirea acestuia în lume, constituie fundamentul etic pentru abordarea unei politici pline de simțul răspunderii și mai ales a unei răspunderi în fața lui Dumnezeu. Or, tocmai prin recunoașterea acestei baze morale, oferite de ethosul creștin, devine posibilă formularea unei acțiuni doctrinare pentru rezolvarea problemelor de interes social.

Definirea democrației creștine este o sarcină dificilă pentru politologi și aceasta deoarece nu se poate vorbi de o coerență în ansamblul doctrinelor democreștine ce există în spațiul culturii europene sau de sorginte europeană (ne referim la America Latină, deși influențe democreștine există și în Canada sau în SUA). O definiție însă propune Michael Fogarty, descriind democrația creștină drept “o mișcare de laici care se interesează, pe propria lor răspundere, de rezolvarea pe proprie răspundere de rezolvarea problemelor

politice, economice și sociale pe baze creștine și care deduc din aceste baze și din experiență că în lumea de astăzi democrația reprezintă, logic, cea mai bună formă de guvernământ”¹.

Prin această succintă și, de altfel, incompletă definiție, structurile creștine intră în politică printr-o formă pe care Biserica (mai ales cea tradițională) a încercat să o împiedice timp de secol, formele apropiate de această perspectivă stând sub semnul ereziei (de exemplu catharismul sau protestantismul inițial). Spuneam incompletă deoarece definiția nu pune suficient în lumină extrema diversitate a democrației creștine. De altfel, Jean Dominique Durand vorbește de “familia de partide democrat creștine a căror trăsătură de unire o constituie inspirația creștină sub un semn mai mult cultural decât religios”².

Democrația creștină s-a născut în Europa Occidentală la sfârșitul secolului al XIX-lea prin reintegrarea mișcărilor și asociațiilor catolice, precum și a sindicatelor în viața politică, îndeosebi regională. Acestea își manifestau aplecarea spre solidaritatea creștină și spre spiritul comunitar încercând să devină mai degrabă comunități de întrajutorare frățească decât mișcări prin excelență revendicative.

Acestea s-au putut revendica foarte curând de la o doctrină după apariția enciclicei papale “De Rerum Novarum”, din 1891, a papei Leon al XVIII-lea considerat de unii autori fondatorul catolicismului social²⁰. Marcel Prelot consideră că Leon al XIII-lea nu era mai puțin tradiționalist decât predecesorii săi. Dar el este poate mai riguros reîntorcându-se la originile moralei creștine și la bazele dogmatice ale catolicismului

---

²⁰ Catolicismul social se definește printr-o mai mare accentuare a dimensiunii filantropice a societății față de cei aflați în suferință sau în sărăcie. El nu își propune să condamne exploatarea capitalistă, așa cum consideră unii autori contemporani, ci să creeze un mai mare echilibru între membrii comunității creștine. Biserica Catolică, ca inițiator și îndrumător al comunității creștine, își propune să fie centrul de redistribuire a bunăstării în comunitate, având în vedere faptul că preotul este cel mai mobil membru în interiorul comunității, cunoscând, în principiu cel mai bine problemele fiecărui enoriaș.

medieval, în primul rând la Sfântul Toma d'Aquino. La începutul pontificatului său, în 1879, el predică enciclica "Aeternis Patris" prin care propune gândirii catolice propriile sale baze critice și constructive. Aceasta este urmată și de alte enciclice, care culminează cu "De rerum Novarum" ("Despre lucrurile noi", în care își exprimă opiniile asupra condițiilor muncitorilor), creând o situație intelectuală nouă și atrăgând după sine o metaformozare a mișcării sociale catolice³. Aceasta este perioada în care catolicismul social convingerile monarho-corporatiste ale partidelor "clericale"²¹. □□

Trebuie subliniat faptul că Leon al XIII-lea nu a dorit să creeze o mișcare politică *stricto sensu* ci doar o tendință de implicare în universul ideilor politice și a dezbaterilor pe această temă care animau epoca premergătoare primului război mondial. În plină efervescentă socialistă anticlericală și atee, perspectiva pontificală era aceea de a mijloci între socialism* și religie, în special cea de sorginte catolică. Este, putem spune, începutul timid al aceluia *aggiornamento* care va cutremura Biserica Catolică decenii mai târziu. Mai mult, această tendință dorea să contrabalanseze dezvoltarea "spiritului de clasă" ce domina teoria socială a vremii. Deja în 1897 acest papă democrat, într-un discurs ținut în fața muncitorilor francezi, a pus bazele justificării de fapt a epitetului de "creștină" alipit democrației, dar și a justificării ca benefică și necesară diversitatea claselor și situațiilor.

Cu toate acestea, termenul însuși de democrație, în ceea ce tinde să desemneze un sistem de organizare politică, merge mai departe în intențiile Papei. Desprinzând catolicismul de formulele sale monarhice și autoritare, papa nu dorea să contracteze noi alianțe politice în locul acestora. Mai curând, el îi va îndemna pe catolici să nu folosească termenul democrație creștină decât pentru a desemna acele opere exclusiv sociale care să exercite "o binefăcătoare acțiune creștină în popor".⁴

Această recomandare nu a fost, însă, un obstacol pentru preluarea ideilor din "Rerum Novarum" ca punct de plecare în formare *in nuce* a unei doctrine politice de

---

²¹ Partidele clericale sunt acele partide care se nasc în special în Italia și în Franța, țări în care revoluțiile naționale sau liberale conduc la o secularizare puternică a statului, creând o reacție a clericilor care se văd astfel eliminați din viața politică și socială pe care le dominaseră în epoca anterioară. Aceste partide nu erau acceptate formal de Biserică chiar dacă le furniza idei și dimensiuni cu puternice accente reacționar-conservatoare. Mai mult, după greva papală din 1860, Biserica refuză orice contact cu statele considerate masonice, adică cele care elimină Biserica de la acțiunea politică.

orientare democreștină și formarea pe baza acestor idei a unor partide politice de orientare creștină, unele dintre ele de primă importanță ca Mișcarea Republicană Populară din Franța sau Partidul Popular în Italia. Inițiatorii acestor partide se înscriu și ei între doctrinarii democrației creștine – Marc Sgnier sau don Luigi Sturzo. Pentru a se impune în viața politică a vremii (în special după primul război mondial), ei folosesc în special termenul de popular adresându-se întregii națiuni în perspectiva moralei creștine și a iubirii aproapelui. Astfel, se poate spune că partidele democreștine sunt partide de **tip popular**, adică se adresează și sunt deschise oricărui locuitor al țării respective, indiferent de grupul social, confesional sau etnic din care el face parte. Această linie a fost trasată a fost trasată de Luigi Sturzo prin ceea ce se numește popularism tip fondat pe responsabilitatea și participarea cetățenilor.

Aplecându-se asupra unor situații specifice, diferite de la țară la țară, partidele de orientare democrat-creștină, mai ales în perioada de după primul război mondial, dar și după aceea se “naționalizează”, formându-și corpusuri doctrinare diferite pe care numai apelul la morala creștină le mai unește. De aceea, este greu să se vorbească de o doctrină democrat creștină universală²².

Este incontestabil însă că în structurile profunde teoretice există un liant care reușește unificarea tuturor doctrinelor de tip democreștin. În aceste structuri se regăsește filosofia a doi mari gânditori de factură creștină, al căror aport la formarea bazei democreștine este covârșitor, și anume Jacques Maritain și Emmanuel Mounier.

Prin Maritain democrația creștină își desăvârșește conceptual poziția în plan ideatic, configurându-se ca o expresie transcendentă a politicului 5. Nu se poate spune că Maritain este un ideolog sau un doctrinar în sensul clasic al cuvântului, și nici nu poate

---

* mai bine spus între sindicalism, termenul de socialism fiind deseori asociat acestuia din urmă

²² Desigur, există un corpus de idei general valabile și acceptate de toți cei care se declară democreștini. Dar aplicarea acestor valori este extrem de variată de la o țară la alta. Astfel, mai ales după cel de al doilea război mondial, democrația creștină se transformă evident într-o formulă de tip *catch all parties*. Dacă, în prima instanță, democrația creștină germană a susținut și dezvoltat modelul *welfare state*-ului, ajungând în 1969 să coabiteze la guvernare cu socialiștii, în perioada lui Helmuth Kohl asistăm la o derivă masivă înspre dreapta conservatoare de tip thacérist și la limitarea intervenționalismului statal. Pe de altă parte, în Franța, Partidul Popular aproape că va dispărea în condițiile unei delimitări foarte clare, ideologice, între curentul de dreapta și cel de stânga.

fi considerat inițiatorul unui drum politic. Filosofia sa este profund legată de ideea de salvare și de aceea se adresează în primul rând omului. Din acest motiv el va combate sensul comun al democrației pentru a-i da o nouă dimensiune, aceea a umanismului.

“Există democrație în sens rousseausit, care implică o întreagă metafizică naturalist-optimistă a societății și care este concretizată în sistemele de democrație liberală a capitalismului modern. Ea este aceea care procură partidelor politice, zise democratice, o bună parte a virtuții mistice care se așteaptă de la vocabularul lor. Dacă nu ai spiritul complet liber de această eroare, riști să-ți angajezi propria acțiune în procesul de disoluție în care combați unele efecte, să confunzi libertatea cu liberalismul, universalismul cu oportunismul și să compromiți adevărul evanghelic cu iluzii.

Există democrație în sensul scolastic al cuvântului și care constituie un tip de guvernământ politic în mod clasic recunoscut ca legitim. Un regim mixt este, după Sfântul Toma, cel mai bun regim politic. Este acela care pare chemat de condițiile istorice actuale.

Există, în sfârșit, un sens efectiv al cuvântului democrație, pe care se păzesc a-l disprețui și care, în România ar fi cazul să fie analizat pentru a-i desprinde valoarea rațională. El poruncește mult discernământ practic. Este astfel vorba de a se ști cum se concepe respectul datorat personalității populare. După părerea mea cuvântul umanism integral ar conveni mai degrabă aici pentru a se evita confuziile. 6.

Astfel, Maritain își întemeiază perspectiva pe umanism și pe cultură, axându-și viziunea pe o reconciliere între societatea liberală și pe preceptele creștinismului medieval, în special cele ale Sfântului Toma din Aquino²³. În același timp, el se declară un adversar al machiavelismului politic, văzut ca și țara fundamentală a societăților care intră într-o epocă de laicizare și de politizare excesivă, care conduce la alienare și antiumanism – “Totalitarismul trăiește din machiavelism” va spune el. “Machiavelli a redus politica la o tehnică amorală a succesului. Observator genial, el a văzut cum se

---

²³ Trebuie spus că Maritain este unul dintre cei mai importanți filozofi neotomiști ai secolului XX.

comportă cel mai adesea oamenii în obținerea și păstrarea puterii, dar nu s-a mulțumit să o spună, el a ridicat această manieră la rangul de “sistem rațional”; el a realizat raționalizarea tehnică a vieții politice prin mijloace care sunt exterioare omului și care fac uz de violență, disprețuind însuși omul, forțele lui interioare, libertatea și virtutea lui.

De aceea, Maritain consideră că dacă politica este ceva intrinsec moral, așa cum crede Machiavelli, atunci trebuie să se procedeze la o raționalizare morală a vieții politice și să se facă apel la forțele interioare ale omului. Or, această raționalizare morală a se poate face numai în cadrul democrației, ca organizare a libertăților bazate pe lege. Dar democrația, crede el, nu poate rezolva o atare sarcină decât inspirându-se din Evanghelie, din care învață, împotriva ideilor lui Machiavelli, că mijloacele sunt cele care justifică scopul, pentru că mijloacele trebuie să fie neapărat morale când scopul ei este moral, or scopul democrației înseamnă deopotrivă libertate și dreptate.

Acest antimachiavelism conduce la o concepție pozitivă despre democrație, care nu mai este cea a democrației burgheze din secolul al XIX-lea bazată pe egoismul individualist, ci este un concept din Adevărul catolic, care își are originile la rândul său la Aristotel. Acest adevăr reformulat și reconceptualizat de Toma din Aquino, devine prin neotomism punctul de plecare a unei noi democrații, cea de tip creștin. Această democrație adaptează tomismul medieval la vremea noastră desacralizată, laicizată și raționalizată.

Înseamnă că poporul (*populus*-ul medieval, deosebit de națiune) nu este o juxtapunere mecanică de indivizi, ci ansamblul membrilor organic uniți care compun corpul politic. Poporul înseamnă, mai mult, mulțimea persoanelor umane care reunite sub legi drepte, printr-o prietenie reciprocă și pentru binele comun al existenței lor umane, constituie societatea politică sau corpul politic. 7. Maritain vorbește de persoane umane și nu de indivizi realizând prin aceasta acel “personalism creștin” de care este numele său atât de legat. Prin personalitatea lor, oamenii acționează spre **binele comun** al existenței lor umane. Alături de binele comun al acestei existențe, căruia îi corespunde corpul politic, există interese spirituale și aceste interese trebuie să constituie punctul final de dezvoltare personală. De aceea, corpul politic - binele comun- nu reprezintă scopul ultim absolut, ca bine suprem materializat prin bunul trai aristotelic. Prin această diferență Maritain rezolvă dihotomia dintre civil (secular) și sacru, dând statului rolul de

a crea premisele materiale pentru realizarea scopului suprem – salvarea individuală în Christos. Aceasta nu înseamnă că se propune formarea unui stat teocratic ci doar a unui stat moral, eliberat definitiv de funcția soteriologică. Pentru Maritain acesta este idealul de stat laic (secular) a cărui scop este eliberarea supusului său în transcendent.

În al doilea rând, neotomismul politic înseamnă că structurarea corpului politic este pluralistă, corpul politic cuprinzând în unitatea sa superioară grupurile familiale, ca și o multiplicitate de societăți particulare, rezultate din libera inițiativă a cetățenilor care au dreptul la cea mai mare autonomie posibilă ca expresie a spontaneității (adică tipul de societate multigrupă²⁴). Se observă astfel importanța specială care se acordă societății civile ca și corp social paralel cu cel politic, implicat în formarea binelui comun dar și a celui individual. Viața care circulă prin aceste grupuri, viața familială, economică, culturală, educativă au aceeași importanță ca și viața politică pentru existența și prosperitatea corpului politic.

Prin aceste grupuri se realizează în același timp și suveranitatea, care este o delegație a poporului (și în același timp și a lui Dumnezeu) către stat. Plecând de la formula lui Toma din Aquino “omnes potestas a Deo sed per populum”^{**} se întemeiază dreptul poporului de a guverna singur, în deplină autonomie generând dreptul său de decizie fără apel.

Însă Maritain respinge ideea de popor suveran (în maniera lui Rousseau) pentru că suveranitatea este o “putere transcendentă și separată” și deci e absurd să se conceapă că poporul se guvernează separat de el însuși și deasupra lui însuși “... când poporul desemnează guvernanții, el nu le abandonează autoritatea sa ci, el îi face participanți la autoritatea care rezidă în el și a cărei sursă unică și imediată este Dumnezeu” 9.

Nici statul nu ar putea fi calificat ca suveran, el este numai un organ de reglementare superioară, dreptul lui de a exercita constrângerea referindu-se întotdeauna la Binele Comun al corpului politic, al cărui organ este printre alte organe; un organ superior, bineînțeles, dar care nu ar putea fi identificat cu acest corp politic, el fiind doar

---

²⁴ Adică o societate formată nu din clase sociale, ci grupuri care se coagulează spontan, în funcție de interesele specifice ale fiecărui membru. Toate aceste grupuri au reguli spontane și neformulate politic, la fel ca și legea propriu-zisă a corpului politic. Un asemenea tip de societate se organizează întâi social și apoi politic.

^{**} Toată puterea vine de la Dumnezeu prin popor

un instrument al acestuia²⁵. Structura pluralistă a acestui corp politic cere recunoașterea autorităților parțiale (deci, inclusiv societății civile) și particulare care se etajează unele peste altele până la autoritatea supremă a statului. 10. Astfel, într-un tip perfecționat de viață socială, statul ar lăsa multiplelor organe ale corpului politic libera inițiativă și dirijarea tuturor activităților care se ridică prin natură de la ele. Acest tip perfecționat este bazat pe **principiul subsidiarității**, adică pe acel principiu prin care statul acționează numai dacă celelalte componente ale societății (familie, grup social, comunitate etc) nu reușesc sau nu au interesul să se implice. Acest principiu este unul din cele mai importante domenii ale democrației creștine.

Prin toate cele de mai sus, Maritain deschide calea unei noi concepții democrat creștine și transpune măcar în plan teoretic bazele doctrinei a ceea ce se va numi democrație creștină de acum înainte. Elementele aduse el, în special ideea subsidiarității și rolul important acordat societății civile în raporturile cu statul, îl transformă pe Jacques Maritain în unul din principalii stâlpi de susținere a doctrinei democrat creștine. Dar, cum spuneam mai sus, Maritain nu este un doctrinar în sensul clasic al cuvântului, demersul său fiind unul mai mult filosofic, teologic și existențial decât politic. Cu toate acestea prin el se vor coagula conceptele fundamentale ale democrației creștine și se va impune o ideologie funcțională în raport cu ideologiile existente deja pe piața politică a vremii.

Alături de Maritain, perspectiva lui Emmanuel Mounier este cea care dă un impuls nou doctrinei democrat creștine, mesajul său fiind de data aceasta mult mai social și mai regulat. Întemeietor a revistei “Esprit”, organismul teoretic al democreștinismului francez, Mounier încearcă să impună o ideologie de tipul celei de “a treia căi” care să se opună atât socialismului colectivizat, cât și capitalismului individualist. La fel ca și Maritain, el își va concentra atenția pe conceptul de esență morală a persoanei în contradicție cu cea de factură mecanicistă și utilitar hedonistă a individului.

---

²⁵ Aici apare și perspectiva instrumentalistă despre stat. Instrumentalismul consideră că statul este doar un instrument politic și coercitiv al poporului, neavând voință sau rațiune proprie. Ca și concept instrumentalismul este legat în bună măsură de liberalismul european al începutului de secol XIX, perioada în care se impune ideea statului jandarm de noapte. (v.supra Liberalismul)

Personalismul lui Mounier nu este bazat pe persoana singulară, al cărei unic scop este desăvârșirea creștină, ci pe personalismul comunitar²⁶.

Plecând de la spiritul comunitar, Mounier se dovedește un anticapitalist convins, dar un anticapitalist în măsura în care capitalismul este un loc al alienării individuale și al lumii banului triumfător. El nu neagă importanța schimbului dar înfierează imoralitatea acestuia și egoismul la care conduce în spațiul economic. Astfel, el se pronunță implicit împotriva liberalismului și a democrației de tip liberal. În “Court Traite de la mythique gauche” el critică liberalismul liberal, declarându-l “doctrina țaranului bănuitor” care face un ideal din persecutarea persecutatului (deputatul controlat de alegători controlându-l pe ministru pentru a se răzbuna, dar și din invidie). Individului pierdut în masa de alegători Mounier îi opune persoana, care este singulară, prin condiția sa creștină, și tot prin aceasta membră a comunității, care ca societate comunitară se opune, la rândul său, statului. Anticapitalist și antiiacobin, el denunță “o democrație bolnavă de bani și un socialism bolnav de stat”¹⁰

În concluzie, Mounier cere o revoluție, dar care să fie concomitent atât o revoluție spirituală cât și una a structurilor, căci o revoluție neînsoțită de schimbare va muri. Prin aceasta el își propune abolirea condiției proletare, înlocuirea condiției anarhice bazată pe profit printr-o economie organizată pe perspectivele totale ale persoanei, adică o socializare fără etatizare a sectoarelor producției care întrețin etatizarea, care după părerea lui menține alienarea.

Desigur, revoluția propusă de Mounier nu a avut loc, dar ideea unei a treia căi a supraviețuit marilor transformări sociale, politice și economice ce au urmat celui de-al doilea război mondial. Aceste transformări au motivat într-un fel sau altul atracția electoratului din trei mari țări europene – ne referim la Franța, Republica Federală Germană și Italia – pentru democrația creștină. În aceste trei țări democrația creștină își modifică categoriile centrale apropiindu-se de viziunile neocapitaliste și travailliste, împrumutând de la neoliberalismul keynesian dimensiunea economică.

Aflați la putere, democreștinii se vor confrunta imediat după cel de-al doilea război mondial cu realitatea sumbră a noii păci și, în același timp, cu războiul rece, care va contrapune o recrudescență a comunismului în întreaga Europă Occidentală. În aceste

---

²⁶ conform lucrării sale “Personalisme Communautaire” Hartmann, Paris, 1934

condiții, democreștinii vor trebui să facă compromisuri ideologice pentru a se adapta la situație. Astfel, democrația creștină devine capitalistă în raport cu comunismul și etatistă în raport cu liberalismul, reușind să ocupe pentru o perioadă destul de lungă centrul politic al democrațiilor, și să impună în practică statul bunăstării (*well-fare state*) concept de care își va lega numele de acum încolo.

Cazul Germaniei (în special al Germaniei de Vest²⁷) este paradigmatic pentru succesul democrației creștine în administrarea puterii și pentru adaptarea la specificul soio-economic al fiecărei țări. După înfrângerea celui de al III-lea Reich, Uniunea Creștin Democrată (UCD) a apărut, practic, din nimic. Legăturile cu fostele Partide de Centru (de factură catolică) și cu Partidul Poporului German erau slabe după doisprezece ani de totalitarism național-socialist. Și totuși, sub îndrumarea lui Konrad Adenauer (1876-1967) UCD a apărut și a preluat puterea păstrând-o neîntrerupt și legitim până în 1969. Acești ani reprezintă și perioada Boom-ului economic al Germaniei Federale, dar și al transformării țării într-o veritabilă democrație. Politica lui Adenauer a fost dublată de gândirea economică a lui Ludwig Erhardt (1897-1977) care, aplicând principiile neoliberalismului keynesian, a reușit să transforme RFG într-unul din cei mai de seamă piloni ai economiei mondiale. Tot în această perioadă se pun și bazele Comunității Cărbunelui și Oțelului, sâmburele Uniunii Europene de astăzi.

Nu trebuie să se înțeleagă că democrația creștină est o ideologie care funcționează doar în Europa. Deși a apărut relativ târziu, democrația creștină s-a impus în America Latină ca un model pentru o parte din partidele democratice din această parte a lumii. Baza ei doctrinară s-a constituit în jurul “Declarației de la Montevideo” (1947) prin care se definea ca o mișcare de centru dreapta. În această declarație se combate atât comunismul (ca excesiv de etatist), cât și anticomunismul (ca antidemocratic). Punctul său economic se distinge ca deosebit de interesant, trasând un model cu trei sectoare cheie: public, privat și comunitar, și vizează o democrație care structurează societatea de jos în sus prin corpuri intermediare.

Datorită situației cel puțin ciudate din America Latină din anii ‘50-‘80, în care alternează guvernele militare și loviturile de stat paralel cu

---

²⁷ În mod paradoxal, deși era evident un stat totalitar, în Republica Democrată Germană exista legal un partid democrat creștin, deși era firește un satelit al Partidului Comunist,

aparitia ideologiilor tiermondiste, partidele democrestine (legale sau nu), aflate permanent in opozitie, ajung sa pactizeze cu partidele comuniste si socialiste, adoptand, in ciuda programului de la Montevideo, o pozitie de stanga, ajungand deseori sa faca concurenta marxismului.

Anii '70 reprezinta momentul de criza a democratiei crestine. In afara de Partidul Democrat Crestin Italian²⁸, nici o alta formatiune democrestina nu mai detine puterea. Starea de opozitie nu s-a dovedit benefica doctrinar, in aceasta perioada putandu-se vorbi de sfarsitul maritainismului politic. Elementele comunitare si cele dogmatic crestine, legate in special de morala crestina, sunt in timp eliminate. Daca in America Latina partidele ce se autodefinesc ca democrat crestine se apropie de stanga, alaturi de socialisti si comunisti, toti supusi unei epuizante stari de opozitie, in Europa, partidele de tip democrestin se transforma in partide *catch all parties*, adica preluand idei de la stanga si de la dreapta pentru a obtine puterea. Astfel, in anii '80 democratia crestina renunta la toate dimensiunile sociale, incercand sa redefina *welfare state*-ul in maniera neoconservatoare, de tipul celei promovate de Margaret Thatcher in Marea Britanie.

Principalele dimensiuni ale ideologiei democrat crestine.

- I. In primul rand, democratia crestina este fidelă ideii de democratie in sensul impus de Europa Occidentala, adica democratiei reprezentative. Aceasta poate functiona la fel de bine si intr-o monarhie constitutionala si intr-o republica stabilind legatura intre conducerea politica a statului si responsabilitatea democratica a cetateanului. Prin alegeri democratia reprezentativa da posibilitatea schimbării periodice a guvernării, iar democratia crestina isi asuma atat capacitatea de a veni la putere, cat si conditia de opozant constructiv al unei alte guvernari legitime.
- II. In cadrul democratiei reprezentative, democratia crestina este o alternativa de centru, bazata pe ideea celei de a treia cai, situata intre liberalismul individualist si egocentric, si socialismul etatist si colectivist. Aceasta a treia cale are ca punct central, atat ca scop cat si ca mijloc, persoana, inteleasa ca om supus moralei crestine

- III. Persoana se formează în mijlocul comunității care acționează ca un corp politic și social. Prin aceasta, democrația creștină își exprimă apetența pentru formarea și întărirea societății civile.
- IV. Pentru structurarea societății civile, democrația creștină apără proprietatea privată văzută ca având o funcție socială deosebit de importantă în întărirea libertății de acțiune a persoanei.
- V. Statul acționează în domeniul public prin principiul subsidiarității. Asta înseamnă că statul va acționa doar acolo unde societatea civilă²⁹ nu intervine, fie din dezinteres, fie din neputință. Acest principiu limitează funcția statului și întărește sentimentul de privatitate al persoanei.
- VI. Prin *welfare state*, democrația creștină înțelege să pună economia în serviciul omului. Conceptul de economie socială de piață a fost introdus de teoreticienii democrației creștine, el definind o economie în care legile liberei concurenței și mecanismele pieței sunt atenuate în sensul dreptății pentru toți. Proprietatea privată este piatra de temelie a economiei de piață de tip social. Proprietatea privată oferă cetățenilor posibilitatea de decizie și, prin aceasta, mărește libertatea personală. Tuturor cetățenilor trebuie să li se ofere șansa de a accede la tipuri de proprietate cât mai variate. Posibilitatea salariaților de a deveni proprietari trebuie să fie o necesitate, numai așa putându-se diminua dependența economică a acestora, se poate dezvolta cointeresarea lor în procesul de producție și se poate garanta repartizarea judicioasă a veniturilor.

Subiecte de verificare:

1. Care a fost rolul papalității în geneza democrației creștine?
2. Enumerați principalele idei ale filosofiei lui Jacques Maritain
3. Enumerați principalele idei ale filosofiei lui Emmanuel Mounier
4. Care sunt principalele dimensiuni ale ideologiei democreștine contemporane?

---

²⁸ Auto dizolvat în 1992 datorită scandalurilor financiare de care a fost legat numele unor lideri marcanți ai săi.

²⁹ În această accepțiune, societatea civilă este compusă atât din grupuri mici ca familia cât și din macrogrupuri sociale ca sindicatele sau organizațiile neguvernamentale.

Tema V

Marxismul

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Originile gândirii marxiste
2. “Filosofia marxistă”
3. Metoda dialectică
4. Materialismul istoric
5. Critica marxistă a capitalismului

Toate ideologiile secolului al XIX-lea au apărut și s-au structurat în raport cu o realitate socială cu totul nouă și într-o permanentă schimbare. În bună măsură, aceste ideologii au fost răspunsul la această realitate, propunându-și să îi dea o formă inteligibilă și să o orienteze în funcție de dorințele și speranțele adepților lor. Dar doctrina care s-a dovedit a fi cea mai atractivă și mai înnoitoare, a fost fără îndoială marxismul. Și aceasta pentru că el s-a acordat cel mai bine la obsesiile și speranțele timpului său, structurându-se nu ca o ideologie a promisiunilor, ci ca o doctrină care are pretenția de a se fundamenta științific și de a folosi ceea ce aparent este mai nou în epistemologia timpului său. Acest aparent aer de proșpețime, dublat de violența, dar și de optimismul mesajului său, a determinat nașterea unei ideologii cu uriașe influențe asupra istoriei politice și intelectuale a lumii.

Chiar dacă analiza economică și politică propusă de Marx și Engels pot să mai aibă influență, și să mai determine conștiințe și astăzi, este indubitabil că ideologia generată de ei se bazează pe determinatele timpului lor, și în special pe două curente extrem de controversate în acea epocă: darwinismul și hegelianismul, ambele teorii deterministe. Dacă darwinismul s-a dovedit un argument pe care apoi l-au folosit și alte ideologii, folosirea hegelianismului devine componenta esențială pe care trebuie să o înțelegem în analiza și prezentarea marxismului.

Stânga hegeliană.

După 1831 (moartea lui Hegel), sistemul hegelian părea imposibil de pus în discuție, devenind punct de plecare pentru toate sistemele de gândire politică ale vremii.

Totuși, în scurt timp filosofia sa a generat dispute teoretice extrem de vii privind rolul individului și al societății în istorie, și deci în cadrul statului. Astfel, chiar în sânul școlii hegeliene s-a produs o sciziune între conservatorii ortodocși ai doctrinei, și cei numiți liberali care doreau adaptarea doctrinei la realitățile noi ale epocii. Primii au fost numiți hegelieni de dreapta (adepti ai unui stat puternic și cvasinobiliar, bazat pe o monarhie constituțională puternică și pe o armată națională) și au influențat puternic politica lui Bismark în raporturile politice interne.

Ceilalți, numiți hegelieni de stânga (D-F Strauss, B. Bauer – radicalismul liberal; L. Feurbach, Moses Hess – radicalismul social), s-au grupat în special în universitățile germane considerate liberale și au avut mai degrabă un caracter teoretizant, însușindu-și din doctrina hegeliană elementele mai degrabă sistemice și metodologice decât ansamblul ideatic propriu-zis. Întărirea dominației statului a produs printre altele și o cenzură extrem de dură asupra revistelor cu orientare politică, socială etc. și a grupurilor de discuție existente în epocă. Această situație a determinat o regrupare a hegelienilor de stânga: o parte a renunțat la problema socială îndreptându-se mai degrabă înspre metafizică și religie (pornind firește tot de la premisele lui Hegel), iar ceilalți s-au radicalizat optând deschis pentru liberalism, și sperând într-un ajutor revoluționar de la burghezie. Faptul că acest ajutor nu s-a materializat, a făcut ca încă o parte din stânga hegeliană să se desprindă de grupul inițial și să se preocupe de proletariat înțeles ca ultimul bastion liberal împotriva absolutismului monarhic. Cel mai important intelectual al acestui grup este fără îndoială Karl Marx, care se desparte astfel de ansamblul stângii hegeliene formulând pe câteva reziduuri teoretice hegeliene o nouă doctrină.

Desigur, stânga hegeliană nu a avut doar o componentă politică ci și una teoretică – de fapt o încercare de revizuire a tezelor hegeliene pornind de la intuițiile membrilor săi. Raportându-se la enciclopediștii francezi ai secolului XVIII, tinerii hegelieni consideră că partea metafizică a hegelianismului este caducă, și este necesară o reîntoarcere la conceptul de materie, considerată de ei ca fundamentul spiritului, care parte intrinsecă a acesteia. Materia considerau ei este singura care nu se modifică în procesul etern al evoluției, astfel încât tot ceea ce subzistă trebuie legat de materie (element extrem de liberal). Dar existând mișcare, înseamnă că însăși materia este în mișcare, aceasta fiind condiția ei principală. (acest element va influența în mod decisiv

perspectiva marxistă). Punând accentul pe materie ca element fundamental al existenței, hegelienii de stânga au preluat însă metoda dialectică, ca formă explicativă a realității. Această realitate este înțeleasă în sine și nu are nici o determinantă extrinsecă ea subzistând doar în sine. Istoria, deci, este o istorie a mișcării materiale, care se autopotențează prin societate.

“Filosofia marxistă”.

Marx a reținut din filosofia hegeliană trei noțiuni fundamentale, care se vor regăsi în toată opera sa:

1. uniunea necesară dintre gândire și existență,
2. dezvoltarea dialectică a istoriei, înfățișată prin opozițiile și contradicțiile inerente oricărei realități existente
3. noțiunea potrivit căreia cauza eficientă și scopul final al acestei dezvoltări dialectice este raționalizarea din ce în ce mai mare a realului.

Fiind tributar acestor idei, Marx se va considera el însuși de factură hegeliană, fapt pentru care filosofia lui se va dori sistemică, valorică dar și critică la adresa hegelianismului. Astfel, filosofia marxistă nu este valoroasă în sine, mai ales că se și dorește doar o continuare la opera hegeliană. Dar ea și-a pus amprenta în mod fundamental asupra gândirii doctrinar -politice și sociologice a marxismului în ansamblu.

Metoda dialectică

Marx a preluat de la Hegel metoda dialectică dar a combinat-o cu perspectiva materialistă asupra istoriei în maniera lui Feuerbach, încercând să construiască o teorie nouă asupra istoriei folosind unelte vechi³⁰. Metoda dialectică folosită de Hegel presupunea că orice idee provine din procesul de contradicție dintre teză, antiteză care vor conduce la sinteză, care devine astfel noua teză

---

³⁰ Metoda dialectică aparține, de fapt filosofiei grecești și înseamnă a atrage adevărul prin întrebări și întrebări succesive în maniera lui Socrates.

Dialectica pune problema confruntării dintre teză și antiteză, dar de unde provin aceste teze opuse? Filosofia clasică (Descartes) consideră că tocmai existența mai multor teze este deficiența gândirii. Marxismul consideră că de fapt această problemă este simplă: gândirea are deficiențe doar atunci când contemplă existența ca întreg, dar prolele dispar atunci când se analizează doar elementele existenței. Iar în existență orice teză este defapt o sinteză, care trebuie să se supună uneia dintre cele două legi ale dialecticii:

1. Transformarea cantității în calitate – adăugarea unei de cantități mici de aceeași substanță unei substanțe va produce și o schimbare calitativă, nu numai una cantitativă. De exemplu gheața se transformă în lichid sau în gaz, calitatea rămânând aceeași. Conform acestei legi orice subiect al existenței poate fi transformat în concept și pus în lanțul dialectic.
2. Unitatea sau identitatea contrariilor – contradicțiile existente în teză se vor transmite și în antiteză. Astfel contrariile sunt similare în esență și deci pot produce prin unificare sinteza. Unificarea contrariilor se produce prin a treia teză a dialecticii:
3. Negarea negației - contradicțiile existente în teză și antiteză vor continua să se acumuleze până când se va produce o schimbare de calitate atunci când se formează sinteza, conform primei legi. Astfel, chiar dacă sinteza se formează din unificarea tezei și a antitezei, ea este calitativ diferită de esența celor două.

Conform credinței lui Marx, aceste legi aveau rolul de a controla procesul de descifrare a șirurilor cauzale din existență, fiind așa cum credea el asemănătoare unor mașini de calculat. Dar ceea ce nu a remarcat el a fost faptul că prin acest proces, se puteau obține validarea tuturor ipotezelor propuse, cu condiția ca procesul să fie contradictoriu. Totuși el înțelegea că procesul este destul de complicat și de aceea a impus ca metoda dialectică să fie folosită doar ca un instrument al filosofiei, știința trebuind să se supună propriilor legi³¹. De aceea, în prefața la *Capitalul*, Marx dorește să distingă între metoda de cercetare și cea de expunere.

Cercetarea trebuie să aproprie în detaliu materia, obiectul studiat, și trebuie să descopere relațiile interne a elementelor între ele (iar fiecărei obiect studiat îi trebuie o metodă de cercetare proprie). Expunerea trebuie să se regăsească în imaginea (ideea) pe

care și-o formează individul despre obiectul ca atare, și să prezinte forma de mișcare în care obiectul se află.

Ce aduce astfel nou metoda marxistă față de cea hegeliană?

1. ea afirmă că analiza este suficientă pentru a descoperi în toate structurile realității elemente contradictorii (deci teza și antiteza există)
2. realitatea descoperită prin analiză și reconstituită prin expunere (sinteza) este totdeauna o realitate în mișcare.
3. Față de metodele anterioare, pe baza analizei, metoda marxistă se dorește a fi și predictivă, fiind interesată de devenirea sa.

Deci această metodă încearcă să rupă cu principiul universal și dorește să se adapteze fiecărei realități și fiecărui obiect în parte.

Sociologia marxistă (materialismul istoric)

Conform tezei marxiste, existența se referă doar la indivizii singulare și la raporturile dintre ei. Societatea, ca entitate generală, nu are nici o specie de existență din partea indivizilor ca re o compun – ea nu este un supra-eu, o ființă colectivă sau un suflet al popoarelor sau al grupurilor –acestea sunt caracteristici metafizice și nu au nici o relevanță. Ele nu cuprind nici devenirea societății concrete nici structura reală, ea însăși reală.

Indivizii umani își construiesc viața (socială), istoria personală și cea generală – dar ei nu pot construi istoria în condițiile alese de ei, determinate de voința lor. Desigur, omul este activ, dar conține și o doză de pasivitate care se diminuează pe parcurs dar nu dispare niciodată definitiv. Adică trebuie analizată dialectic toată activitatea umană în care acțiunea și pasivitatea se amestecă.

Astfel, dialectic, omul în acțiunea perpetuă asupra naturii și mediului său va observa două tipuri de creații: 1. Creațiile exterioare (din care face parte chiar el însuși) și 2. Creațiile proprii – instrumentele, tradițiile, diviziunea muncii etc. Prin activitatea lor chiar indivizii antrenează raporturile determinate care sunt raporturi sociale. Ei nu pot să

---

³¹ Trebuie recunoscut faptul că urmașii săi, și nu Marx, au fost cei care au transformat materialismul dialectic și istoric într-o știință, compromițând astfel tot procesul dialectic

se separe de aceste raporturi – existența depinde de acțiune și chiar de natura acestei activități (de limitele și de posibilitățile ei). Deci conștiința nu crează raporturi ci se supune acestora, deci este determinată de ele. Astfel, raporturile în care intră în mod necesar, chiar dacă nu pot să se izoleze, constituie *ființa socială* a fiecărui individ – aceasta determină conștiința și nu conștiința o determină pe ea. **Existența socială determină conștiința.**

Ce sunt raporturile sociale?

Se caută fundamentul – se regăsește în raporturile cu natura. Raporturile fundamentale ale întregii societăți sunt legate de natură – lupta contra naturii. Această luptă s-a dat și se dă printr-un proces complex numit muncă – compus din instrumentele muncii și organizarea muncii. Oamenii sunt singurii care își produc viața. Dar acest lucru nu se poate realiza decât în raport cu natura.

Realitățile fundamentale ale întregii umanității sunt deci raporturile de producție. Pentru a înțelege o societate trebuie să fie înlăturate toate elementele superficiale (cultură, ideologie etc.) și trebuie găsite raporturile de producție – adică raporturile cu natura și raporturile dintre ei în cadrul muncii.

Ce se regăsește? Se regăsesc raporturile cu natura mai mult sau mai puțin modificate de om – geografie umană. Apoi se regăsește tehnica folosită – instrumentele. Acestea denotă o anumită diviziune a muncii*, care generează o nouă modificare a instrumentelor etc.

și în filosofie.

- Diviziunea muncii se împarte după Engels în 1. Diviziunea între crescători de animale și agricultori.
2. diviziunea între agricultori și neguțători - moneda. 3. Diviziunea între societatea productivă și războinici de profesie. 4. Diviziunea între producători agricoli și meșteșugari.

Schimbarea politică conform doctrinei marxiste – marxismul pleacă de la premisa că istoria și universul social sunt inteligibile pentru că sunt determinate din exterior. Este prima teorie a schimbării politice. Marx încearcă să demonstreze că întregul ansamblu de fenomene sociale este condiționat de un factor unic care este ordinea economică. Marxismul consideră că societățile sunt definite prin *modurile de producție* – care sunt rezultatul combinării *forțelor de producție* și a *raporturilor de producție*. Forțele de producție sunt cumulara de bogății naturale, capitalul acumulat, și ansamblul cunoștințelor și tehnologiilor puse în operă în timpul producției.

Raporturile de producție relevă deci trei factori: condițiile naturale, tehnologia existentă la un moment dat și organizarea și diviziunea muncii.

Aceste trei elemente sunt de fapt forțele de producție ale unei societăți date.

Istoria fiecărui mod de producție se derulează dramatic de-a lungul unui șir de conflicte multiple. În fiecare epocă indivizii s-au agitat, au trăit au inventat, au iubit și și-au trăit viața lor individuală, realizându-și anumite posibilități, ratându-se sau depășind nivelul mediu al epocii sau clasei lor. Dar totdeauna în sistemul fix al modului de producție în care au trăit, și în condițiile oferite de structura lor socială. Din interacțiunea inițiativelor individuale (care fie în general, fie în cazul marilor oameni^{**}, s-a neutralizat într-un ansamblu global și statistic) a rezultat istoria.

Alte câteva elemente importante determinate puse în discuție de sociologia marxistă:

1. fetișismul – importanța personalității în istorie. Este doar o formulă ideologică, această formulă ideologică va conduce întotdeauna la alienare.
2. Suprastructura – ansamblul instituțiilor și ideilor rezultate din evenimente și inițiative individuale în cadrul unei structuri sociale determinate. Suprastructura se compune din: instituțiile juridice și politice, fetișurile ideologice etc. Suprastructura este

---

Raporturile de producție sunt relațiile sociale care se stabilesc între actorii procesului de producție. Aceste relații sunt determinate de starea forțelor de producție determinând la rândul lor diviziunea societății în clase sociale (clasa este definită ca ansamblul indivizilor care ocupă o poziție identică în raporturile de producție). Aceste clase ocupă poziții antagoniste căci interesele lor sunt contradictorii (exploatați și exploatați). De aici lupta de clasă ca fenomen continuu al istoriei politice.

De aici concluzia sa că finalul istoriei este momentul încetării luptei de clasă, iar schimbarea politică se realizează numai prin revoluții succesive. Revoluțiile se petrec atunci când raporturile de producție nu mai coincid cu forțele de producție deci este necesară trecerea la un nou mod de producție –de la comuna primitivă la sclavagism, de la sclavagism la feudalism, de la feudalism la capitalism ,de la capitalism la socialism, de la socialism la comunism. Cercul se închide.

^{**} Marx numește procesul concret care se derulează pe baza unei anumite dezvoltări a forțelor productive formația economico-socială. În aceste formații trăiesc marii oameni, care nu pot decât să se înscrie în timpul lor istoric.

expresia (dincolo de interacțiunile complexe ale indivizilor) a modului de producție, adică a raporturilor de proprietate. Ideologiile exprimă aceste raporturi și toate au rolul să mascheze aceste raporturi.

3. Dialectica socială a modurilor de producție. Există o creștere, un apogeu și un declin – dar fiecare din aceste trei momente nu este diferit de celelalte decât din perspectivă istorică (*post factum*). Iar aceasta denotă rațiunea devenirii, ceea ce face posibilă predicția. Deci baza dialecticii istorice este perpetua capacitate de invenție a omului și inteligența sa socială. Aceasta se lovește de ideologia claselor dominante care încearcă să se opună schimbării. Sinteza este însăși istoria.
4. Concluzia – comunismul va demonta această dialectică pentru că se va preocupa rațional și fără limite de dezvoltarea forțelor de producție și nu va mai produce ideologie. Încet-încet istoria se va opri, căci cunoașterea rațională a fiecărui individ va rezolva în sfârșit contradicțiile sociale.

Critica capitalismului

Deși a fost cel mai acerb critic al capitalismului, Marx a fost, fără îndoială, și cel care l-a studiat și cu cea mai mare atenție. Această reacție vehementă împotriva capitalismului a făcut din ideile marxiste corpusul unei științe, pentru că Marx a încercat să înțeleagă toate procesele ce se desfășurau și toate relațiile ce se stabileau în interiorul sistemului social în care trăia.

El a înțeles că burghezia a jucat un rol extrem de important în istorie, fiind la un moment dat o forță progresistă și chiar radicală, fiind în faza sa timpurie o clasă revoluționară. Burghezii au fost cei care au grăbit sfârșitul relațiilor feudale din societate, au impus construcția unei noi lumi (chiar și sub aspect geografic) și a unei noi societăți, cea a liberului schimb – “într-un cuvânt a înlocuit exploatarea voalată de iluzii religioase și politice, cu exploatarea pură, fără rușine, directă și brutală”**. Dar pentru Marx aceasta a reprezentat un pas înainte, pentru că a condus și la înnoirea forțelor productive într-o manieră nemaiîntâlnită până în acel moment, generând în final revoluția industrială. Aastă revoluție se bazează pe inovație și schimbare permanente, pentru că jocul fundamental sub auspiciile căruia se desfășoară noua paradigmă socială este concurența. Aceasta face ca mișcarea istorică să își mărească viteza și să conducă la o permanentă schimbare socială.

Dar de această schimbare socială, crede Marx, nu se va bucura burghezia, ci clasa pe care acesta a creat-o: proletariatul. Proletariatul, care trebuie să se supună sistemului

muncii salariale, este, fără să își dea seama de la bun început, cel care va prelua modelul revoluționar al burgheziei. Conform dialecticii, cum am văzut, trebuie să se producă, în mod necesar, sinteza între sistemul industrial, generat de burghezie și proletariat, care sunt în acest moment în contradicție. Dar contradicția nu va fi suficient de puternică, crede Marx, până când proletarii nu o vor conștientiza, transformându-se dintr-o clasă în sine – clasă care încă nu are conștiință de sine – într-o clasă pentru sine, adică o clasă conștientă de potențialul său revoluționar și de puterea pe care o are³².

Dar de ce ar trebui să distrugă proletariatul sistemul în care trăiește și în care, în ultimă instanță, s-a format? Pentru că, spune Marx, capitalismul creează alienare, ceea ce înseamnă că, în timp, el își va pierde caracterul inovator și deci se va prăbuși de la sine.

Alienarea pentru Marx înseamnă cu totul altceva decât pentru Hegel, deși el preia acest termen de la acesta din urmă³³. La Marx conceptul de alienare este mult mai teluric, în sensul că oamenii se alienează de munca lor și unii de alții, iar acest proces are loc în patru moduri distincte dar corelate: 1. Muncitorii nu se bucură de produsul muncii lor, pentru că sunt nevoiți permanent să îl vândă contra salariului; 2. Prin faptul că muncitorul este “un apanaj al mașinii”, el nu poate să își folosească spiritul creator, alienându-se de întregul proces al producției. 3. Muncitorii sunt alienați față de potențialurile lor umane distincte sau unice – puterea de a crea și de a se bucura de frumusețe. 4. Capitalismul îi alienează pe muncitori unii de alții, punându-i în competiție unii cu alții pentru a-și păstra salariul.

Dar nu numai muncitorii sunt alienați, ci și burghezii, care trebuie să se supună permanent în fața stăpânului lor care este piața. Astfel, sistemul capitalist este autorsubversiv, căci nimeni nu dorește cu adevărat să trăiască în el, nici cei exploatați, nici cei care exploatează. Capitaliștii nu sunt răi de la natură, ei nu au cum să fie altfel, crede Marx, pentru că relațiile competitive ce se stabilesc pe piață promovează un sistem

---

³² Aici credea Marx că ar trebui să intervină comuniștii, care au rolul de a explica și de a coagula clasa muncitoare în vederea declanșării revoluției socialiste, care să înlocuiască epoca burgheză.

³³ La Hegel alienarea se referă la stările prin care trece Spiritul Universal în transformările sale succesive pentru a ajunge la maturitate și împlinirea sa istorică. Aceste etape, chiar dacă dureroase, sunt necesare pentru a împlini scopul final al Spiritului Universal, acela de a se întoarce în sine și de a încheia astfel istoria.

care îi constrânge atât pe capitaliști să exploateze, cât și pe muncitori să se lase exploatați³⁴.

Era deci evident pentru Marx și pentru urmașii săi că societatea capitalistă trebuia să se schimbe. Dar pentru aceasta este necesar ca proletariatul să conștientizeze starea în care se află și să se unească împotriva capitalismului. Dar acest lucru nu se va întâmpla decât în condițiile formării unui grup care să explice muncitorilor starea în care se află și posibilitățile pe care le au pentru a ieși din aceasta. Aceștia sunt comuniștii. Despre acest grup Marx nu vorbește foarte mult, dar el este evident grupul conducător al revoluției și cel care conștientizează trecerea de la o societate la alta³⁵. Comuniștii ar fi trebuit să le explice muncitorilor că revoluția este inevitabilă din punct de vedere istoric și să o pregătească.

Comuniștii urmau să spună proletarilor că problema reală a timpului lor este lupta de clasă și existența proprietății. În primă instanță, chiar în timpul revoluției industriale și în perioada imediat următoare, scena socială era destul de plină, în sensul că pe ea nu evoluau doar burghezi și proletari, ci mai existau țărani, foști latifundiați feudali, structuri intermediare aparținând statului sau burgheziei, fără a fi neapărat proletari (ca funcționarii, intelectualii, ziariștii, micii comercianți, micii meșteșugari etc.), aparatul de stat (armata, poliția, oamenii politici etc). Dar, în urma înăsprii relațiilor de producție va

---

³⁴ Marx dă următorul exemplu – pe piață se află doi producători care se află în concurență. Unul dintre ei își propune să ridice standardul de viață al muncitorilor săi și le crește salariile, le creează condiții optime de muncă etc. rezultatul va fi însă că tocmai acest capitalist (pe care se presupune că muncitorii îl iubesc) va da faliment. Și aceasta pentru că pentru a plăti salarii mai mari și pentru a crea condiții de muncă va trebuie să ceară prețuri mai mari pentru produsul său, iar consumatorii se vor orienta spre competitorul său veros. Cealaltă soluție ar fi să își micșoreze partea sa de profit, ceea ce ar conduce la scăderea investițiilor și deci tot al un preț mai mare. În concluzie muncitorii își vor pierde locul de muncă, iar capitalistul respectiv se va ruina. De aceea și capitalistul și muncitorii acceptă regulile jocului chiar dacă acesta îi alienează pe toți.

³⁵ Din grupul comunist nu este neapărat necesar să facă parte numai proletari, ci în special intelectuali care resping ideologia propusă de statul capitalist și îmbrățișează cauza proletariatului. Acest grup este, în ultimă instanță cel care va judeca dacă trecerea de la capitalism la socialism este reală, sau este doar o simplă răscoală a muncitorilor. Pentru că aceasta era marea problemă a lui Marx și Engels, aceea că nimeni nu va înțelege trecerea de la capitalism la socialism și revoluția se va irosi în zadar, muncitorii întorcându-se la capitalism. Modelul de societate socialistă preconizată de Marx se pare că era cea a Comunei din Paris (1871), deși era evident că acel gen de societate putea funcționa doar în situație de criză.

apare în mod natural clivajul proprietății. Marii industriași, în căutare de noi piețe și de noi capitaluri, vor contribui masiv la întărirea producției de masă și a monopolului, ceea ce va conduce la sărăcirea unor categorii sociale tot mai largi. Acestea nu vor avea ce face și se vor ralia proletariatului care va spori, în timp ce numărul real al burghezilor va scădea tot mai dramatic.

Acum muncitorii vor înțelege faptul că sunt exploatați și se vor ridica la luptă, întâi haotică (greve, răscoale etc.) apoi tot mai organizată. Dar, pe acest parcurs, ei vor înțelege că indiferent de domeniul în care lucrează (și chiar de țara din care fac parte) toți muncitorii sunt exploatați, pentru că prin natura sa capitalul nu are granițe, și oriunde s-ar afla el produce exploatare. Și așa cum stăpânul depinde de sclav pentru a avea titulatura și atributele stăpânului, tot așa și capitalismul are nevoie de proletariat pentru a exista și a se autoperpetua. Dar nici clasa muncitoare nu ar exista fără burghezie, dar dacă burghezia are tot interesul să mențină această stare de fapt, proletariatul are interesul de a o elimina, și poate face aceasta doar dacă se autoabolește. Autoeliminându-se din acest joc, și burghezia se va elimina, dispărând astfel clasele sociale și antagonismul ce domnește între ele.

Dar toate acestea nu se vor putea produce decât în momentul în care proletariatul se va transforma într-o clasă pentru sine³⁶, adică o clasă revoluționară. Conform tezei marxiste, revoluția se va produce într-un moment clar determinat, pe care atât burghezi, fără să o știe, cât și proletariatul îl pregătesc cu fiecare moment social important. Există o succesiune de date importante, crede Marx care prevestesc revoluția proletară și care o determină³⁷:

1. Crizele economice – conform teoriei oferite de Marx în *Capitalul*, în societatea capitalistă există “o anarhie în producției”, care se datorează în principal concurenței acerbe dintre capitaliști. Această anarhie tinde să se generalizeze cu cât industria

---

³⁶ Moment greu de dedus pentru Marx, deoarece el era conștient de faptul că muncitorii reacționează greu la schimbare, fiindu-le frică de șomaj dar și de implicarea în viața politică. De altfel, el a observat, probabil cu tristețe, că în timpul Comunei din Paris cei mai activi s-au dovedit micii burghezi (meseriași, vânzători cârciumari) și mult mai puțin muncitorii industriali, care au preferat mai degrabă funcții subordonate.

³⁷ Putem observa caracterul milenarist optimist al marxismului – la fel ca și a doua venire a lui Iisus, care va aduce pacea în lume, lucru de care nu se îndoiește nici un creștin – la

avansează pentru că atât interesul politic național, cât și cel comercial concură la crearea de piețe false, pe care le sărăcesc rapid. Sărăcirea acestor piețe conduce la crize în metropola industrială, ceea ce înseamnă șomaj, devalorizarea monedei etc.

2. Pauperizarea proletariatului – aceste crize nu lovesc direct burghezia care are resursele financiare și materiale de a rezista, ci proletariatul care este incapabil să facă economii și să facă față crizei. Mai multe crize conduce la șomaj prelungit, depresii sociale și sărăcia celei mai mari părți din populație. Criza generează revolte populare haotice și fără un scop politic precis, dar acest lucru permite burgheziei să ceară statului să instituie dictatura și să oprime orice mișcare anticapitalistă. Opresiunea politică va genera o stare de nemulțumire tot mai mare în rândul muncitorilor care vor începe să își piardă și drepturile civile.
3. Apariția conștiinței revoluționare de clasă – datorită sărăciei acute care se răspândește și se cronicizează, muncitorii încep să înțeleagă că sărăcia există doar din vina sistemului social și politic. Rolul de coagulant va aprține acum comuniștilor care îi vor lămuri pe muncitori că ei sunt o clasă puternică și că indivizii ce aparțin acestei clase nu sunt diferiți prin etnie, limbă sau religie, ci sunt toți membri ai aceluiași grup politic și social care merită viitorul. Comuniștii vor folosi indubitabil teoria lui Marx, căci ea este nu numai conformă cu realitatea ci și fundamentată științific. Desigur, muncitorii ar fi ajunși și singuri la aceeași concluzie și fără ajutorul teoriei lui Marx, căci procesul este ireversibil și inevitabil. De aceea Marx se consideră (la fel ca și Socrates) *o moașă* care diminuează durerile nașterii prin grăbirea procesului revoluționar de-a lungul celui mai direct și puțin dureros traseu.
4. Revoluția și dobândirea puterii în stat – în această etapă “condițiile politice obiective” (crizele economice) și cele “subiective” (dobândirea conștiinței de clasă pentru sine a proletariatului) se vor combina pentru a forma un amestec exploziv. În aceste condiții se va declanșa revoluția proletară³⁸, care va fi lungă și probabil

---

fel și revoluția proletară este axiomatică și se produce inevitabil, lucru de care sunt convinși toți cei care cred în ideologia comunistă.

³⁸ Marx și Engels văd mai multe căi de izbucnire a revoluției: a. printr-o grevă generală, ce ar paraliza întreaga lume capitalistă, care după o încercare de represiune violentă ar ceda; b. a doua posibilitate ar fi printr-un război civil generalizat, extrem de violent, care ar opune proletariatului înarmat soldați și polițiști fideli burgheziei sau c. prin alegeri libere la care ar consimți și burghezia. În toate aceste cazuri avantajul proletariatului este dat de

violentă, dar care se va sfârși fără îndoială cu victoria proletriatului³⁹, care își va asuma puterea politică.

5. Dictatura proletaraitului (etapa socialismului) – clasa muncitoare, chiar dacă nu mai are o clasă suprapusă, se va vedea nevoită să apeleze în continuare la determinările de clasă pentru a face față reacțiunii determinate de burghezie. În acest scop, ea va folosi dictatura (în ultimă instanță forța) pentru a aboli toate acele raporturi de producție care au permis burgheziei să exploateze proletariatul, și în primul rând proprietatea. Această etapă nu va fi însă una a egalității perfecte păstrându-se caracteristici de inegalitate și de merit ale societății trecute (salarii mai mari, stimulative pentru cei care muncesc mai mult, beneficii pentru care aduc folosae clasei muncitoare etc.), dar se va impune și un sistem asistențial tot mai perfect. Pentru păstrarea echilibrului social și pentru impunerea de reforme, dar și pentru lichidarea reacțiunii, în această etapă, statul este necesar. Acest stat va fi mult mai democrat decât cel burghez, pentru că în el nu va mai fi nevoie de ideologie, dar se va comporta ca un stat dictatorial cu reacțiunea burgheză. Dar această dictatură ar fi trebuit să fie o dictatură a proletariatului către proletariat, dar nu deasupra proletariatului.
6. Dispariția statului – statul socialist este o etapă necesară în trecerea de la capitalism la comunism. Regula în acest regim politic va fi “de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi”, iar în plan economic se va produce socializarea mijloacelor de producție, acestea trecând în proprietatea proletariatului. Toată producția industrială și agricolă va fi planificată de stat în funcție de nevoile societății. În timp, nemaifiind nevoie de supraveghere, neamiexistând exploatare, modificându-se mentalitatea etc.

---

numărul mult mai mare de muncitori față de burgehzie și cei care ar putea să o mai sprijine.

³⁹ E aici o evidentă viclenie a spiritului – în sensul că dacă revoluția nu va izbândi atunci înseamnă că nu aceasta a fost revoluția așteptată, ci doar o simplă revoltă, dar raționamentul nu e greșit și deci revoluția se va produce în viitor, pentru că acum nu sunt întrunite condițiile obiective sau subiective. Acesta este tipul de construcție a unei ideologii, se folosesc elemente reale, dar concretizarea lor este lăsată pe seama viitorului, neacceptându-se decât un tip de gândire determinist.

statul ca expresie a dictaturii proletariatului va dispărea de la sine instaurându-se comunismul.

7. Despre comunism Marx nu a spus prea multe, considerându-l un proiect perfect normal, dar prea îndepărtat ca să poată fi înțeles de contemporani. Ceea ce era sigur, comunismul ar fi fost o formă socială și nu un regim politic. Societatea comunistă ar fi fost democratică (probabil o democrație directă de tip rousseauist), perfect liberă, munca devenind un hobby. Proprietatea va lipsi cu desăvârșire, toate mijloacele de producție fiind publice, iar persoanele vor fi cu desăvârșire egale și libere.

Vedem așadar că, deși a negat cu obstinație utopismul proiectului său, viziunea marxistă asupra viitorului este profund utopică, iar istoria a demonstrat că un asemenea vis egalitarist poate produce mai multă suferință decât orice formă de exploatare capitalistă.

Pe de altă parte trebuie recunoscut faptul că modelul marxist este extrem de optimist în ceea ce privește viitorul, oferind motivații și soluții pentru diverse proiecte sociale. Poate din acest motiv, deși elementul ideologic a fost respins de mulți, el nu a încetat nicio dată să aibă adepți.

Subiecte de verificare:

1. Perspectiva lui G.W.F. Hegel asupra societății și statului
2. Distincțiile ideologice ale lui G. W. F.Hegel

Tema VI

Socialism și comunism

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Originile gândirii socialiste
2. Evoluția socialismului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX
3. Social-democrația
4. Social-democrația contemporană

Desigur că perspectiva marxistă nu a fost nici singura și nici prima operă cu caracter social din epocă. Ea fost precedată de linii extrem de interesante și de laborios construite. Unele dintre ele au fost construite plecându-se de la dimensiuni presupuse tot atât de științifice ca și marxismul – Saint Simon, inițiatorul lingvisticii, Auguste Comte creatorul sociologiei etc. Toate aceste curente au avut în centrul atenției problema muncitorilor, nu numai pentru că erau grupul social cel mai nou apărut pe scena socială, dar părea și grupul cel mai revoluționar. Ceea ce au remarcat toți socialiștii (marxiști sau non-marxiști) a fost faptul că proletriatul și burghezia sunt clasele eminamente urbane, clase care își construiesc un habitat total diferit de cel natural. Iar elementul urban creează capacitatea de coagulare rapidă și de acțiune politică de proporții, elemente necunoscute până la acea dată⁴⁰. Din acest motiv, proletariatul a fost înțeles ca potențialul element transformator al societății capitaliste a cărei viteză, imoralitate și cupiditate îi înspăimânta pe majoritatea intelectualilor care nu își mai găseau rostul în noua societate.

Iluminismul german, și în special linia deschisă de Immanuel Kant, lăsa liberă ideea optimistă a unei umanități morale, mult mai libere și mai fericite datorită educației și culturii. Dar, remarcau socialiștii, lumea în care trăiau ei era mai urâtă decât cea dinainte, căci, în ciuda invențiilor și dezvoltării, sărăcia era mai întinsă și mai vizibilă.

---

⁴⁰ Desigur că au existat momente de criză și revolte și în perioada feudală. Dar aceste momente aveau nevoie de o perioadă lungă de gestație, având în vedere distanțele mari dintre grupurile umane. Apoi aceste grupuri erau legate teritorial de locul de origine, pe când muncitorii, neavând proprietate puteau aparține oricărui loc.

Cei care munceau erau cei mai săraci și asta îi dezumaniza, lăsându-i indiferenți în fața culturii și moralei, or în aceste condiții fericirea prin cultură nu mai era posibilă. De aceea primii socialiști (și în special Auguste Comte) doreau o alianță între muncitori și intelectuali îndreptată împotriva capitalismului gregar și imoral. Dar soluțiile propuse de ei erau evident utopice, nereușind să creeze o perspectivă pertinentă asupra viitorului, propunându-și mai degrabă o luptă morală și intelectuală împotriva burgheziei decât o acțiune directă și fundamentată ideologic, așa cum a făcut marxismul.

Remarcabilă în acest context este multitudinea de oferte revoluționare puse la dispoziția proletariatului de către intelectuali, iar numărul de curente socialiste sau anarhiste aflate în competiție a și condus la o slăbiciune de fond a unui socialism organizat. Încercarea de organizare a unei mișcări socialiste coerente s-a lovit de la bun început de contradicțiile existente în sânul mișcării, cât și de ambiguitatea inițială dintre anarhismul colectivist și socialism, ambele fiind mișcări revoluționare. Graba cu care anarhismul își propunea distrugerea statului și distrugerea a tot ceea ce exista deja, ca fiind contaminat cu spiritul societății capitaliste a produs reacții de respingere și sentimentul revenirii utopismului. De aceea Marx s-a luptat extrem de mult pentru a-l elimina pe Bakunin din Internațional I-a socialistă, tocmai pentru a se delimita de anarhism.

O a doua disensiune a apărut din cauza problemei naționale. Alături de marxism în procesul de organizare a proletariatului au existat mai multe mișcări, dintre care s-a detașat lassalismul, o mișcare inițiată și condusă de Ferdinand Lassale (1825-1864). Lassale a fondat Partidul Muncitoresc German Unit (1863), partid care se dorea a fi mai degrabă expresia activității politice a sindicatelor industriale, decât a unei ideologii socialiste. Lassale era adeptul tezei conform căreia muncitorii din fiecare țară trebuie să își găsească propriul drum spre socialism, pentru că, pe de o parte, realitățile economice și industriale din fiecare țară diferă, și pe de altă parte tacticile politice ale muncitorilor dintr-o țară nu se potrivesc cu cele ale celor din altă țară. Mai mult, Lassale era mult mai etatist decât Marx, considerând că și în perioada socialistă rolul conducător al reformelor sociale trebuie să revină tot statului. Marx s-a opus acestui curent prin introducerea tezelor internaționalismului proletariatului, și prin ideea (în fond anarhică) dispariției la un moment dat a statului. Chiar dacă cele două curente (lassalian și marxist) s-au unit sub umbrela Partidului Social Democrat German (fondat în 1875), ele au rămas distincte și au generat în continuare disensiuni.

După moartea lui Marx, în 1883, contradicțiile din sânul socialismului s-au adâncit, generând curente extrem de violent distincte, ceea ce a dus în final și la

reconsiderarea întregii doctrine marxiste din cadrul socialismului, și la formarea, pornindu-se de la aceeași bază doctrinară, a două ideologii paralele și foarte vehemente una la adresa alteia: socialismul (social-democrația) și comunismul.

Desigur, procesul nu a fost atât de simplu din punct de vedere teoretic, pentru că doctrina marxistă este deosebit de incitantă și plurivalentă, mulți dintre cei care au combătut-o declarându-se în continuare marxiști, considerând că ei critică doar o parte din doctrină și nu întreg mesajul ideologic. Astfel au apărut trei direcții extrem de importante:

I. Direcția centristă (ortodoxă) – este direcția impusă, după moartea lui Marx de chiar tovarășul său doctrinar, Friedrich Engels. Din nefericire, Engels denaturează, probabil voit, tezele marxismului pentru a le populariza, lucru care se întâmplase și în timpul vieții lui Marx. După moartea acestuia, Engels a continuat popularizarea ideilor marxiste, dar aducând modificări substanțiale ideilor vehiculate de Marx. Astfel el a numit marxismul – socialism științific (materialism dialectic și științific) încercând să impună o ideologie politică în ultimă instanță în domeniul cunoașterii. Potrivit acestei viziuni, dacă dialectica este o metodă științifică, atunci legile ei trebuie să domnească asupra tuturor domeniilor particulare ale științei și să le valideze teoretic. Conform dialecticii științifice legile care guvernează natura, guvernează și societatea, ea trebuind, deci, să se supună aceluiași determinism. Potrivit acestei noi științe, totul – natura, istoria, rațiunea umană – nu este altceva decât un lucru mișcându-se conform legilor perene ale dialecticii, “știința celor mai generale legi ale mișcării”.

Or, dacă metoda este obiectiv științifică, este deci plauzibil că și domeniul (socialismul) este științific. Astfel, acesta nu este doar o simplă ideologie, ca atâtea altele, ci este o relatare științifică despre cum erau și cum vor trebui să fie lucrurile. În aceste condiții, numai acest tip de socialism este socialism, oricare altul fiind un fals, care nu poate fi dovedit științific. Încercând să folosească această metodă ca pe o știință, Engels a modificat masiv bună parte din doctrina marxistă originală, generând confuzie în rândul multor socialiști. Pe de o parte, legitimitatea sa ca urmaș și prieten a lui Marx era uriașă, fiind considerat părinte fondator al gândirii socialiste. Pe de altă parte, tezele pe care le promova acum păreau eronate și ieșite oarecum din cadrele marxismului. Din acest motiv

socialiștii s-au împărțit în două tabere, cei care au reacționat violent la tentativa de dogmatizare propusă de Engels și cei care s-au alăturat acestei linii, radicalizând-o.

II. Direcția de dreapta (revizionismul). Cel care se detașează explicit în acest curent este Eduard Bernstein, primul cel care aduce o critică concretă și susținută marxismului (deși el se va considera totdeauna un marxist), și va elimina orice perspectivă revoluționară din mișcarea socialistă.

Deși membru important al Partidului Social Democrat German, Bernstein se va forma politic în Marea Britanie, fiind influențat de mișcarea fabiană⁴¹. Democrația engleză și calmul fabian au avut o determinare extrem de importantă asupra lui Bernstein, care va începe să critice marxismul și determinările sale. Cele două lucrări ale sale (*Presupozițiile Socialismului și Socialismul Evolutiv*) se vor dovedi capabile să demoleze linia marxistă din social -democrație și să pregătească o nouă etapă în mișcarea socialistă⁴². Critica lui Bernstein s-a axat în special pe trei direcții, dar în ultimă instanță toate tezele marxiste au fost reanalizate.

a. Critica din perspectiva economică – Bernstein observa că tezele marxiste privind pauperizarea graduală a proletariatului nu concordă cu faptele. În țările industrial avansate, starea economică a muncitorilor s-a îmbunătățit considerabil, mulți dintre ei tinzând spre mica burghezie. Și aceasta nu se datorează bunătății capitaliștilor, ci luptei susținute a sindicatelor și a capacității statelor democratice de a negocia cu toate clasele sociale. Deci nici predicția apariției dictaturii nu se adevărește, ba mai mult, în epocă, modelul democrației tinde să devină un model de succes, sprijinit și de proletariat.

---

⁴¹ Societatea fabiană era o mișcare de tip socialist construită mai degrabă după modelul clubului englez decât ca o mișcare de masă, din ea făcând parte notabilități ale culturii și științei din Anglia, ca G.B.Shaw, H.G.Wells, Bertrand Russell și alții. Numele societății era preluat de la generalul roman Fabius Quntator (cel care întârzie) renumit în istorie prin faptul că amâna permanent să dea o bătălie decisivă, dorind să își epuizeze inamicul. La fel mișcarea fabiană dorea să amâne revoluția socialistă, pregătind în același timp societatea pentru epoca socialismului, și criticând aspru capitalismul. Fabianismul dorea mai degrabă impunerea noii societăți prin mijloace pașnice, parlamentare având sprijinul majorității cetățenilor. Spiritul fabianismului a fost preluat mai apoi de Partidul Laburist, recunoscut și astăzi ca având o linie deosebită față de linia social democrației europene.

⁴² Lucrările sale au avut importanță și conjunctural, în condițiile în care PSD a câștigat alegerile parlamentare în Germania, dovedind că și calea parlamentară este posibilă, nefiind necesară revoluția pentru ca socialiștii să ajungă la putere.

De altfel, Bernstein va critica și teoria valorii din economia marxistă, considerată, dacă nu elementul principal al teoriei economice marxiste, cel puțin elementul său de bază. Argumentul de fond al criticii sale este că valoarea unei mărfi nu corespunde și nu se măsoară în cantitatea de muncă socialmente necesară conținută în ea decât pe baza unei serii de abstracții⁴³. Bernstein va considera că valoarea de utilitate marginală este tot atât de importantă ca și valoarea muncă, dar este mult mai profitabilă. Ceea ce vrea să explice el prin această critică este că nu tot profitul se obține prin exploatare, deci nu toți proletarii au motive revoluționare.

b. Critica din perspectivă politică – Demonstrând că predicțiile economice ale lui Marx sunt eronate, Bernstein dorește să demonstreze că și predicțiile politice se dovedesc a fi false, și aceasta pentru că proletariatul tinde să se lase atras de modul de viață burghez, să copie comportamentul micii burghezii cu care se simte solidar. Creșterea condițiilor de viață induce muncitorilor un sentiment de confort și de securitate, pe care nici într-un caz nu le vor părăsi pentru a porni o revoluție (și mai ales una pe termen lung, așa cum preconiza Marx). Din contră, proletariatul a ajuns la conștiința de clasă, și o folosește în lupta sindicală și la impunerea socialismului prin reforme graduale, prin negociere cu burghezia și prin imprimarea unei conștiințe moral-egalitare întregii societăți. Respingând revoluția, Bernstein propune de fapt acceptarea socialismului ca o alternativă politică parlamentară la alte alternative, și deci la implicarea democratică a socialiștilor în viața politică a statului capitalist, iar acest lucru l-au înțeles foarte bine toți socialiștii: ei vor putea să producă schimbare prin reforme care să conducă la un sistem economic mai echitabil, dar principiul capitalist al societății (bazat pe cerere și ofertă) va continua să existe. Această viziune

---

⁴³ Conform lui Marx, ceea ce dă valoare unui produs este timpul de muncă socialmente necesar obținerii unui produs, adică timpul mediu al producătorilor de a fabrica ceva. Dar, remarcă Bernstein, în aceste condiții valoarea mărfii este redusă doar la muncă moartă, căci inteligența sau valoarea materialului introduse într-un produs nu se calculează. Or, pe piață lucrurile nu stau așa: dacă ar fi să credem teoria lui Marx, atunci o cupă de aur și una de oțel ar trebui să coste la fel, pentru că timpul socialmente necesar este egal. Dar, pe piață lucrurile nu stau deloc așa – cupa de aur va costa mai mult, pentru că aurul este un material mai scump. La fel, o operă de artă va costa mai mult decât produsele de serie, pentru că inteligența introdusă în acest produs este mai multă. Deci utilitatea marginală, este tot atât de importantă ca și valoarea muncă.

a condus și mai mult la adâncirea disensiunilor dintre socialiști, unii dintre ei acceptând modelul propus de Bernstein⁴⁴, (ei reprezentând începutul pentru mișcarea social-democrată europeană, care mai târziu, va și renunța la marxism). O altă aripă s-a opus radical liniei propuse de Bernstein, considerând-o ca o trădare a intereselor proletariatului- aceștia vor alimenta majoritatea mișcărilor radical socialiste și comuniste ce vor lua ființă la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului XX.

- c. Critica din perspectiva morală – Bernstein refuza ideea revoluționară și din considerente morale. Nu numai lui i se păreau profund imorale mijloacele prin care s-ar fi instaurat societatea comunistă – o revoluție sângeroasă, urmată de o dictatură pe termen neprecizat, doar în numele unui proiect argumentat pseudoștiințific. “Pentru mine, scria Bernstein**, ceea ce în general este numit scopul ultim al socialismului nu reprezintă nimic, ci mișcarea este totul”, în sensul că socialiștii ar trebui să se gândească la moralitatea mijloacelor folosite, căci o societate născută prin sânge este puțin probabil să fie la fel de nonviolentă ca una care se naște și evoluează pe căi naturale.

De altfel, Bernstein se înscrie într-un curent extrem de moral ce pătrunsesse în mișcarea socialistă cu originile în neokantianism. Bernstein vedea în neokantianism “o reacție împotriva materialismului plat inspirat de științele naturii de la mijlocul secolului, pe de o parte, și împotriva exceselor filosofiei speculative, pe de alta”. Pe această bază, el va critica marxismul ca fiind profund amoral⁴⁵ și va cere construcția unui fundament etic pentru realizarea scopurilor socialismului.

În concluzie, materialismul lui Eduard Bernstein s-a materializat în contestarea a cinci teze fundamentale din concepția marxistă a dezvoltării sociale:

---

⁴⁴ Primul fiind chiar Karl Kautsky, președintele în exercițiu al Internaționalei a II-a Socialiste, fostul lider al Partidului Social Democrat German, și deci o autoritate socialistă incontestabilă. Mai târziu, însă, Kautsky se va desprinde de linia lui Bernstein, dar nici nu se va alătura radicalilor socialiști rejectând Revoluția din Octombrie 1917.

⁴⁵ Cum am văzut și în lecția precedentă, Marx considera morala ca făcând parte din suprastructura ideologică, și astfel este folosită de clasa dominantă pentru menținerea și justificarea exploatării. Morala este doar un factor ideologic, construcția socială neavând nevoie de ea.

1. Contestarea rolului predominant al economiei în schimbarea socială și astfel a contestat implicit materialismul dialectic și istoric. În locul economiei ca factor determinant în edificarea socialismului, el dorește să pună etica.
2. Respingerea teoriei valorii și plusvalorii.
3. Respingerea înlocuirii capitalismului cu socialismul prin revoluție.
4. Critica teoriei luptei de clasă ca motor al progresului istoric.
5. Contestarea maniheismului politic care face dictatura proletariatului consecința directă în plan politic a luptei de clasă.

III. Direcția radicală (de stânga) – reprezentată în special de Rosa Luxemburg și de Karl Liebknecht. Aceștia au fost printre primii care s-au pronunțat categoric împotriva revizionismului (dar nu au fost singurii), promovând în continuare ideea revoluției. Ei au înființat Asociația Spartak, cu scopul pregătirii revoluției din punct de vedere militar, asociație care a jucat un rol extrem de important (dar și de violent) după primul război mondial, când o parte dintre socialiștii germani, conduși de Rosa Luxemburg, a crezut că a venit momentul declanșării revoluției. Revolta a fost înfrântă și Rosa Luxemburg ucisă de membrii Reichswehr-ului.

Cei doi lideri ai acestui curent erau adepții spontaneității revoluției, considerând că ea se va declanșa în mod necesar și spontan, fără o pregătire anterioară. Cei care vor pregăti revoluția vor fi, chiar dacă fără să știe, chiar capitaliștii.

Rosa Luxemburg limita teoria economică marxistă la **acumularea primitivă de capital**⁴⁶, considerând că sistemul economic capitalist este incapabil să treacă de acest moment, orice investiție fiind făcută doar ca să se reia ciclul productiv, dar procesul de acumulare rămâne același. Acumularea primitivă se realizează în detrimentul păturilor sociale exterioare capitalismului (țărani, foști feudali, populația autohtonă din colonii etc), căci nici mărirea numărului de muncitori (din cadrul acestor pături) nu reușește să producă o acumulare lărgită de capital. Din acest motiv, burghezia va exploata la maxim piața exterioară capitalismului, sărăcind-o total. Dar, o dată epuizată această piață, în

---

⁴⁶ Acumularea primitivă de capital reprezintă momentul prim al procesului capitalist, adică momentul în care se adună fondurile necesare producției. Din punctul de vedere al lui Marx, acesta este momentul cel mai dramatic pentru muncitori, căci în vederea reluării producției, capitalistul acumulează cât mai mult capital și diminuează la maxim

lipsa acumulării lărgite de capital se ajunge la criza finală a capitalismului, care se trezește în situația că nu mai poate continua procesul reproductiv. Atunci, în mod spontan, masele exploatare vor transforma în revoluție această criză finală. Factorul subiectiv (conștiința politică a conducătorilor revoluționari) se va alătura și el spontan factorului obiectiv (criza economică) generând dictatura proletariatului.

Karl Liebknecht are aceeași perspectivă despre motivele izbucnirii revoluției, numai că el adaugă că această revoluție va fi una de o violență extremă, care va conduce la transformarea a tot ceea ce există, inclusiv a conștiinței. Aceasta în sensul unei transformări extrem de profunde chiar în timpul desfășurării revoluției, astfel încât la finalul ei schimbarea să fie atât de profundă încât să nu mai existe nici o legătură cu trecutul. Viziunea lui Liebknecht este extrem de interesantă pentru că el folosește explicit modelul milenarist, înlocuindu-l doar cu ideea de revoluție, având în vedere că el introduce ca puncte teoretice de plecare atât *Eneadele* lui Plotin cât și *Tractatus-ul Teologico-politic* al lui Spinoza, alături de *Capitalul* lui Marx.

Datorită acestor curente divergente ce dominau socialismul din punct de vedere ideologic, capacitatea de a determina o linie comună și coerentă de acțiune a tuturor partidelor ce se declarau socialiste era aproape nulă. În aceste condiții, partidele socialiste s-au “naționalizat” punând în prim planul acțiunii politice proletariatul din propriile țări în detrimentul acțiunii internaționale. Totuși, Internaționala a II a socialistă a continuat să existe până la începutul Primului Război Mondial. Liderii Internaționalei au luat act de faptul că partide socialiste extrem de puternice ca PSD-ul German sau Partidul Socialist Francez, având reprezentanți în parlamentele țărilor lor, au susținut izbucnirea războiului și au votat creditele de război cerute de guvernele statelor lor. Aceasta însemna că muncitorii din țări diferite porneau la război unii împotriva altora, și principiul suveranității naționale primase în fața internaționalismului proletar.

După Primul Război Mondial socialismul s-a fracturat în două linii ideologice extrem de importante care au impus fiecare o nouă abordare asupra problematicei politice: pe de o parte comunismul, impus în Uniunea Sovietică în 1917, a clamat permanent că el

---

salariul muncitorului. Acumularea lărgită de capital reprezintă reproducția la scara întregii societăți a unui capital investit superior capitalului inițial.

reprezintă singura alternativă socialistă la capitalism și social-democrația europeană care, acceptând democrația ca unica formă de a face politică, a respins ideea revoluționară și deci comunismul. Astfel, socialismul s-a împărțit în două tabere care au ales drumuri perfect distincte, atât din punct de vedere ideologic cât și acțional.

****

Social –democrația

În perioada interbelică, social-democrația s-a trezit în situația extrem de ambiguă de a se afla undeva la mijloc, fără o identitate ideologică foarte clară, fiind situată undeva aproape de linia democrat-creștină și liberalismul social și în contradicție cu comunismul ce tocmai luase ființă în fostul Imperiu Țarist. Mai mult, datorită transformărilor sociale și de mental colectiv suferite de țările din Europa, social-democrația a fost pusă în situația de a avea competiții ideologice pe chiar propriul ei teren politic, în condițiile în care și liberalismul începea să aibă tente sociale, și democrația creștină, apanajul politicilor sociale fiind foarte la modă în perioada respectivă. Pe de altă parte, social -democrația încă mai era dependentă de moștenirea ideologică marxistă pe care o împărțea cu comunismul, fiind, deci, deseori echivalată cu el. De aceea, ea s-a poziționat pe un fel de a treia cale între capitalism și comunism, între piață și planificare, singurul lucru pe care nu l-a negat niciodată fiind democrația și acceptul pus pe statul de drept.

Acest principiu a fost subliniat cu hotărâre de Leon Blum sau Karl Kautsky care demonstau chiar în timpul războiului civil din Rusia că înseși principiile de organizare ale Partidului Comunist (abia format din PSDMR(b)) conțin în sine germenul dictaturii și terorii, neputând forma fără să se autodistrugă un stat democratic. Astfel, în 1920,

Leon Blum declara răspicat ruptura ideologică dintre comunism și socialismul democratic. Dar nici el și nici alți socialiști nu știau la acea dată ce program să adopte relativ la statul capitalist: în timpul războiului capitalismul își dovedise uriașa sa forță productivă, dar cu prețul a zeci de milioane de morți; statul capitalist accepta jocul democratic dar creea și accepta ingalitatea în rândul cetățenilor săi; capitalismul nu accepta planificarea economică și socială (așa cum făcea comunismul, care însă era antidemocratic) ș.a.m.d.

Datorită acestor motive, socialiștii din perioada interbelică au optat pentru o politică extrem de prudentă atât în raport cu comunismul, cât și cu capitalismul, născându-se astfel un paradox: deși a fost perioada în care extrem de multe partide social democrate au ajuns la guvernare (Marea Britanie, 1924, Germania, 1920, Franța, 1938 etc.) ele s-au dovedit slabe din punct de vedere ideologic și programatic. Ele au adoptat principiul tergivesării deciziilor și s-au cantonat într-o politică centristă, care le-a pus în posturi extrem de ciudate – având de a alege în Germania, de exemplu, între național-socialism și comunism.

Totuși socialiștii au făcut câteva precizări de poziție extrem de importante, în special refuzul de a semna cele 21 de puncte condiții impuse de Internaționala a III (comunistă), construindu-se o Internațională socialistă paralelă. Astfel, s-a precizat o poziție concretă a socialiștilor în raport cu comunismul și respingerea lui, dând astfel identitate social-democrației, și scoțând-o din anturajul dictatorial al comunismului. În cadrul Internaționalei socialiste s-au adoptat câteva principii fundamentale care aveau ca scop transformarea pașnică și din interior a capitalismului. Ea poate fi rezumată ușor în trei puncte esențiale:

1. Niciodată mijlocul nu poate fi transformat în scop și permanentizat – asta referitor la dictatura proletariatului din URSS care devenise modelul regimului politic sovietic.
2. Conținutul programului de reforme trebuie să individualizeze “socialismul democratic”⁴⁷ față de programele celorlalte formațiuni incluse în familia politică a stângii sau care propun politici sociale.

---

⁴⁷ Programul politic al social-democraților se axa pe trei nivele: 1. Impunerea gestiunii statului (planificarea) la nivelul producției și repartiției veniturilor trebuia să înlocuiscă

3. Lupta pentru realizarea reformelor politice va avea loc exclusiv în cadrul instituțiilor politico-juridice în sistemul politic al democrațiilor. Acest ultim punct este probabil cel mai important, căci el demonstrează că social-democrația europeană, după primul război mondial, renunțase complet la dimensiunea revoluționară și acceptase total linia reformismului “Fondul tezei reformiste este că, dacă nu totalitatea transformării sociale, cel puțin ceea ce există mai substanțial în avantajele pe care ea trebuia să le procure clasei muncitoare, poate fi obținut fără criza prealabilă a puterii politice. Aceasta este esența reformismului”***

Dar prin reformă, social democrația nu se transforma doar într-un partid fără identitate politică și ideologică, care se supunea regulilor statului capitalist din lașitate, așa cum o acuza constant linia comunistă. Din contră, social-democrația își propunea să schimbe din temelii societatea, dar fără să producă tragedii umane prin revoluție. Pentru Leon Blum distincția dintre socialismul democratic și cel revoluționar nu mai consta în exercitarea sau cucerirea puterii, ci transformarea regimului proprietății, și prin aceasta asumarea unei economii esențial diferite prin naționalizări. În esență planul social-democrației nu se schimbase radical – ea își propunea să naționalizeze mijloacele de producție în folosul muncitorilor, fără însă a atenta la mica proprietate, care s-ar fi abolit singură în competiție cu sistemul planificat de stat. Socialiștii nu renunțau la socializarea mijloacelor de producție, dar ea nu trebuia făcută prin forță, ci prin competiție directă cu sistemul capitalist.

În ciuda criticilor acerbe ale comuniștilor, în special după marea criză economică dintre 1929-1933, partidele social democrat (nu toate, și nu dintr-o dată) vor începe să renunțe discret la proiectele de naționalizare și socializare a unor ramuri de producție și schimb. Încă din 1919, Otto Bauer (lider al socialiștilor austrieci) făcea distincția între naționalizări și un socialism al

---

logica pieței capitaliste.2. Naționalizarea mijloacelor de producție și de schimb, dar cu despăgubiri și cu acordul majorității populației. 3. Continuarea direcției ideologice marxiste, dar fără dimensiunea revoluționară și fără principiul luptei de clasă. Pe parcursul anilor '30, după analiza rezultatelor succesului socialismului democratic din Suedia s-a acceptat aproape peste tot principiul economiei mixte.

eficienței. El recomanda ca gestiunea întreprinderilor naționalizate să fie încredințată unor consilii de administrație, compuse din reprezentanți ai salariaților, ai consumatorilor și ai statului. La nivel de întreprindere, comitetele muncitorilor aveau competențe pentru toate problemele vizând condițiile de muncă, dar nu și în ceea ce privește conducerea tehnică a întreprinderii. La fel ca și toți membrii familiei politice a stângii din perioada respectivă, social-democrația dorea intervenția statului în gestiunea economiei, într-o manieră conștientă și planificată⁴⁸. Alături de recunoașterea coexistenței unui sector public și unul privat, sindicatele, prin participarea lor la conducerea economiei, puteau, cu sprijinul statului, să orienteze activitatea economică în interesul social. Social-democrații credeau că pot obliga statul la compromisuri și concesiuni, folosindu-se de presiunea sindicatelor, la concentrarea capitalului și a producției în vederea impunerii de politici sociale capabile să transforme societatea conform scopurilor lor ideologice. Dar erau deciși să accepte regulile jocului, unii dintre ei (Rudolf Hilferding de exemplu) “analiza trecerea de la capitalismul industrial, bazat pe liberă concurență, la capitalismul organizat ca o posibilitate pentru stat de a interveni în maine în mod conștient și planificat în gestiunea economiei” ****

Din nefericire, dincolo de sprijinul real al sindicatelor și de buna credință incontestabilă a liderilor socialiști din acea perioadă, social-democrația nu avea niște programe economice foarte bine fundamentate, mai ales în domeniul monetar, astfel încât criza economică ce a cuprins întreaga lume capitalistă a lovit și în statele cu guverne social-democrate. De abia după criză Keynes va oferi un suport explicativ și coerentă încercărilor social-democrate de degajare unei doctrine economice proprii.

---

⁴⁸ De altfel, în perioada respectivă exista o puternică propensiune de a da statului să gestioneze economia, sau măcar o parte a ei. Nu ideea etatismului era problema, ci înfăptuirea etatismului economic, căci și fasciștii, și liberalii sociali erau pentru etatizarea economiei, în ansamblu sau măcar a unei părți. Astfel, bătălia ideologică era dusă pe ce mijloace să fie folosite și nu pe scop, care cum vedem părea același. Din nefericire, cu excepția Suediei, modelul social-democrat a eșuat în epocă, ceea ce a permis avântul politic al extremei drepte. (v. infra). Național socialismul a optat pentru modelul new-dealului american, dând astfel impresia unei mai suple forme de reglare a problemelor sociale, chiar dacă încălca principiile democrației.

Singurul caz de succes în perioada respectivă este cel al Suediei, țară în care guvernele social-democrate s-au succedat din 1933 până în 1990, generând bunăstare și siguranță unei societăți care până atunci fusese considerată una din cele mai sărace din Europa. Dar pentru perioada interbelică modelul social-democrației suedeze putea fi considerat excentric, neînscrind-se în coordonatele exacte ale ideologiei epocii⁴⁹. În 1933, premierul suedez Hansson afirma: “O politică social-democrată poate foarte bine să fie o politică ce încearcă să beneficieze de forțele imense pe care le conține inițiativa privată, concomitent cu o acțiune etatică și socială”*****. Modelul suedez a pus accentul pe productivitatea cheltuielilor sociale, ca factor de stimulare a creșterii economice. Dar acest model nu ar fi fost unul de succes dacă nu s-ar fi instituționalizat acordul de la Saltsjobaden (1938) dintre sindicate și patronat. Prin aceste acorduri se garanta sindicatelor securitatea locurilor de muncă, iar patronatului I se recunoșteau drepturile sale, iar Partidul Social-Democrat, aflat la putere, controla acordul.

Ceea ce se poate remarca în perioada interbelică în dimensiunea ideologică a social-democrației este ambiguitatea politicilor sale, incapacitatea de a se adapta situației, construind jumătăți de politici și de inițiative. Mai mult, ea își păstrează tradiția marxistă de gândire, deși este evident că nu știe cum să o folosească, mai ales în raport cu competitorii sociali, și în special cu comuniștii. Totuși, social-democrația europeană începe în perioada interbelică să acționeze politic, să își asume guvernarea și să își păstreze în bună măsură legătura cu baza sa electorală - sindicatele.

După al doilea război mondial, social democrația europeană a trebuit să își reia excursul ideologic aproape de la zero. În condițiile lumii bipolare impuse de începutul Războiului rece, social-democrația s-a văzut pusă în postura de a face o opțiune fermă între sistemul capitalist și democratic occidental, propus de planul

---

⁴⁹ La fel ca și laburismul britanic, social-democrația suedeză a acceptat monarhia constituțională, deși curentul european era mai degrabă unul republican. Tot în epoca respectivă social-democrația suedeză a fost contaminată și cu teorii de eugenie socială, de inspirație probabil național-socialistă, sterilizând bărbați și femei considerați ca putând genera poveri pentru societate.

Marshall în Europa Occidentală și sistemul totalitar și planificator din Est, opțiune care nu era ușor de făcut la vremea respectivă.

De aceea perioada 1945-1952 a fost una de căutări și de structurări ideologice. În același timp, a fost și una extrem de grea din punct de vedere politic, căci social-democrația era considerată singura alternativă la comunism, în condițiile uriașei ofensive ideologice a Moscovei. Societățile care suportaseră războiul doreau și sperau o schimbare rapidă care să nu mai permită o altă conflagrație, și de aceea cereau reforme economice și sociale. Din acest motiv s-a apelat la programele interbelice în care nici social –democrații nu mai credeau⁵⁰.

Dar după 1951, social-democrația își afirmă propriul drum, renunțând la problema proprietății și afirmând-o pe cea a conducerii și repartiției. Ca regim politic socialismul democratic nu este posibil decât acolo unde însăși puterea de stat este controlată în mod democratic de societatea civilă, iar statul devine un garant al controlului societății asupra puterii economice. Conform Declarației de la Frankfurt social-democrația definește puterea economică “ nu ca exploatare a individului, ci satisfacerea tuturor nevoilor trebuie să fie scopul activității economice”. De aceea, în Declarație sunt postulate teze ca: angajarea deplină a forței de muncă, creșterea producției pentru a determina creșterea bunăstării, repartizarea echitabilă a veniturilor. “Realizarea acestor scopuri va necesita planificarea producției în interesul celor mai largi mase populare”, dar se specifică că “ planificarea socialistă nu necesită preluarea în proprietate publică a tuturor mijloacelor de producție, ea putându-se împăca cu existența proprietății private în diferite ramuri ale economiei.”*****

Dar, cum vedem Declarația este cel puțin echivocă, căci existența planificării și proprietății de stat presupune dirijism, și deci concentrarea puterii economice (dar și de decizie politică) în mâinile unui mic număr de indivizi. Pentru a depăși acest echivoc, Declarația de la Frankfurt recunoaște că pentru formarea proprietății colective sau socială se pot folosi două moduri: 1.

---

⁵⁰ Cazul cel mai evident este guvernarea laburiștilor britanici din 1945-1951, care a fost considerată dezastruoasă, atât din punct de vedere intern (naționalizările au condus la sărăcie și șomaj) cât și extern (imperiul britanic începe să se prăbușească, și nimeni nu era pregătit să facă față revenirii pe insulă a fostelor armate coloniale).

Etatatizarea întreprinderilor particulare existente sau 2. Crearea de noi întreprinderi de folosință publică, întreprinderi comunale sau cooperative de producție și consum. Acestea nu reprezintă un scop în sine, ci trebuie să servească înainte de toate ca instrument al controlului public asupra industriilor cheie a căror caracter privat nu îl exclude și ca mijloc de raționalizare a industriilor din punct de vedere tehnic. Vedem că se impune un control social al economiei, care trebuia să fie făcut de sindicate, în vederea unei reglementări sociale a vieții membrilor acestora.

Se poate observa că acest program este o reluare a programelor interbelice, dar deja se distanțează de linia marxistă, ducând principiul economiei mixte până la ultimele sale consecințe, ceea ce elimină orice perspectivă cu tentă marxistă. Dar despărțirea oficială de marxism nu se va produce până în 1959, anul în care se lansează programul PSD German de la Bad Godesberg. Din acest moment orice influență a marxismului asupra social-democrației este negată, și se definesc liniile de forță ale ideologiei social-democrate:

1. coexistența diferitelor tipuri și forme de proprietate în cadrul aceluiași sistem economic.
2. Asigurarea unui raport optim între planificarea orientativă și concurență: la nivel macro (industria strategică și grea) urmând să predomine planificarea, iar la nivel micro (nivelul întreprinderilor mici și mijlocii) concurența, conform principiului enunțat în 1956 de Karl Schiller: “Concurență atât cât este nevoie, planificare atât cât este necesar”.
3. Principiul simetriei sociale – nici un grup nu poate obține foloase necuvenite pe seama exploatării altui grup.
4. Valoarea egală a muncii și a capitalului (principiu enunțat de Olof Palme, fost prim ministru socialist al Suediei) – se vizează transformarea proprietății în funcție socială, adică participarea muncitorilor cu acțiuni la formarea capitalului întreprinderii și creșterea funcției de control al managerilor față de acționarii majoritari.
5. Recunoașterea intervenționismului etatic în viața economică, urmare a creșterii sociale a statului și a extinderii sectorului public.
6. Intervenționismul etatic este configurat de următoarele politici publice:

- a. politica de sprijinire și socializare a investițiilor
  - b. politica de creditare și subvenționare de la buget a investițiilor publice
  - c. subvenționarea serviciilor publice (învățământ, sănătate, cultură etc.)
7. Corelația dintre legislația socială și politicile profesionale în domeniul forței de muncă
  8. Redistribuirea echitabilă a venitului național.

Aceste principii au stat la temelia tuturor programelor social-democrate în toată perioada războiului rece, având un rol uriaș în inițierea și dezvoltarea statului bunăstării sociale, model ce a domnit în Europa Occidentală, până în anii '80. Pe tot acest parcurs socialsimul democratic, s-a lăsat influențat de diverse alte curente ideologice (ecologism ,feminism etc.) transformându-se într-un curent catch-all-parties⁵¹.

Subiecte de verificare:

1. Utopiile moderne, premisa pentru viitoarele socialisme.
2. Enumerați principalele delineații doctrinare ale social-democrației contemporane

---

⁵¹ Poate din acest motiv, reputatul teoretician britanic Anthony Giddens în lucrarea sa din 1993, *The Third Way*, cere ca social-democrația să accepte influențele benefice ce decurg din coalizarea ideologică cu liberalismul neoclasic. Această mixtură crede el se potrivește cel mai bine pentru societatea contemporană, pentru că principiul plăcerii din liberalism este contrabalansat de solidaritatea socială promovat de social-democrație.

Tema VII

Anarhismul

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Definiția anarhismului
2. Anarhismul comunist
3. Anarhismul individualist
4. Gândirea socială a anarhismului

E foarte greu să definești ideologic termenul de anarhism, pentru că dincolo de suprafața etimologică (*a* – fără, *arhe* – conducător), în spatele termenului de anarhism se ascund foarte multe direcții și dimensiuni politice. Anarhismul este mai degrabă o sumă de teorii, perspective, visuri și ideologii care împreună celebrează libertatea totală ca pe un scop fundamental al umanității. Dar pozițiile diferite, formele prin care se poate obține această libertate au fost cele care au făcut ca această idee să genereze mai multe dușmăni în interiorul mișcării, decât să provoace revoluții salvatoare pentru cei mulți. Imaginea cea mai clară a anarhismului o dă, poate, războiul civil din Spania, unde anarhiștii s-au înfruntat, pentru a fi, în final, sacrificați și de o parte și de cealaltă în numele ordinii.

Unul din cei mai importanți promotori ai anarhismului prințul Piotr Kropotkin definea anarhismul ca: **“numele dat aceluiași principiu sau filosofii de viață care consideră că societatea poate fi concepută și fără conducerea unui guvernământ; armonia într-o asemenea societate poate fi obținută, nu prin supunerea față de lege sau prin obediență față de o autoritate, ci prin acordurile libere realizate între grupuri variate din punct de vedere profesional, teritorial, constituite liber în numele producției și consumului, ca și pentru satisfacerea unei infinite varietăți de nevoi și aspirații ale unei ființe civilizate.”**¹

Anarhismul este deci o ideologie care își asumă ideea că nici un grup din societate nu este îndreptățit, și nu poate să exercite vreo formă de coerciție asupra altuia. Altfel, societatea poate conține un număr infinit de grupuri aranjate și ordonate liber, capabile să coordoneze funcțiile sociale. Mai exact, anarhiștii acordă o încredere uriașă capacității indivizilor de a coabita pașnic în interiorul unei societăți nesupuse nici unei forme de

autoritate, și cu atât mai puțin statului – așa cum declara și Alexandr Berkman²: “Anarhismul ne învață cum putem trăi într-o societate în care nu există nici un fel de constrângere. O existență fără constrângere înseamnă, natural, libertate; înseamnă libertatea de a nu fi forțat sau obligat și șansa de a-ți conduce viața așa cum crezi tu că este cel mai bine.”³ La o asemenea definiție în mod sigur ar adera toate curentele anarhiste, chiar dacă forma prin care s-ar pune în aplicare ar fi diferită.

Viziunea tuturor anarhiștilor este că puterea deținută de una sau mai multe persoane asupra celorlalți este cauza tuturor problemelor existente în societate. Coerciția, fie particulară, fie publică este cea care împiedică oamenii să își determine existența așa cum doresc, conduce la diminuarea libertății și în final la sclavia mentală a indivizilor în societate: **“Să fii guvernat înseamnă să fii ținut în beznă, inspectat, spionat, condus, legiferat, numerotat, înrolat, îndoctrinat, să ți să țină predici, controlat, estimat, evaluat, cenzurat, condamnat de creaturi care nu au nici dreptul, nici înțelepciunea și nici virtutea de a o face ... să fii guvernat înseamnă că la fiecare tranzacție, la fiecare operație să fii notat, înregistrat, taxat, șampilat, măsurat, licențiat, autorizat, admonestat, interzis, corectat, pedepsit.... Asta înseamnă să fii guvernat”**

2.

Cu alte cuvinte, guvernul legal reprezintă o povară imensă pe umerii cetățeanului, care nu se poate apăra în nici un fel de el. Și asta nu e totul. Aparent, statul este o organizație care își propune să apere și să ocrotească cetățeanul prin lege și ordine. Dar de fapt, guvernul este cel care folosește cel mai des violența, este primul care nu respectă legea și prin opresiune creează mizeria în care trebuie să trăiască cetățeanul. Statul corupe și distruge tot ce atinge. Ca act de autojustificare, statul trebuie să prezerve dezordinea, iar esența sa legală este prin natura sa contrproductivă și disfuncțională. Iar cetățenii sunt permanent orbiți prin ideologie și prin credință ajungând să sanctifice autoritatea prin acceptarea de a fi furați și abuzați prin orice mijloace.

Nu este surprinzător că imaginea cea mai des folosită de anarhism pentru a descrie statul este cea a polițistului. Statul este prin excelență un instrument de coerciție, preluat întotdeauna de clasele conducătoare. Statul nu apără pe nimeni în afară de cei care fac parte din sistemul de conducere și exploatare. Acesta construiește permanent frici colective pe care apoi aparent le combate prin lege și organizare. Armata este apoi un alt

model evident de control prin violență. Aceasta este construită pentru a apăra spiritul și valorile naționale, care de fapt nu aparțin celor care muncesc, dar care prin aceasta sunt jefuiți de niște oameni care fie nu fac nimic cea mai mare parte a vieții, iar dacă fac, aceasta înseamnă moarte și violență brută.

Evident, statul este rău, dar este un rău necesar, clamează toți cei care îi combat pe anarhiști. Și aceasta pentru că statul este singurul care îi oferă siguranță individului că nu va fi ucis de alți indivizi, că proprietatea lui nu va fi violată șamd. Cine poate garanta că o dată dispărut statul cetățenii lipsiți de autoritate nu vor dezlănțui haosul? În concluzie, spun ei, statul îi este necesar individului tocmai pentru a-i proteja libertatea și viața, și chiar dacă este rău statul poate fi corijat, dar nu distrus.

Anarhismul intră și el în acest joc dihotomic, încercând să realizeze o sinteză între cei doi poli opuși. Astfel, pune problema într-un mod diferit de a tuturor celorlalte perspective politice, considerând că, de fapt, cea care instaurează dihotomia individ - societate, nu este nici unul din cele două extreme, ci relația dintre ele, adică autoritatea. Aceasta creează primatul unui pol asupra celuilalt ceea ce duce la conflictul continuu între părți. Punctul de vedere al anarhiștilor este că statul, care deține autoritatea este cel care a viciat raporturile sociale creând conflictul. Deci, este necesar ca statele să dispară pentru a ieși din această dihotomie.

Primul care a pus problema anarhiei, și s-a definit pe sine astfel, a fost P.J.Proudhon.⁶³ Acesta dorește să facă o critică de fond societății, care este iremediabil condamnată la servitute, atâta vreme cât acceptă funcția coercitivă a statului. Din punctul lui de vedere sistemul statului este intrinsec rău și nu poate fi corijat prin nici un remediu teoretic, de tipul doctrinelor politice. De aceea statul trebuie să fie desființat, iar funcția sa coercitivă și autoritară trebuie eliminată. Societatea, așa cum s-a constituit, și continuă să o facă, trebuie să își ia dreptul de autodeterminare, pentru că numai în societate există acea mișcare perpetuă care poartă în sine resorturile dezvoltării și balanțele apte să o regleze, deci nu are nevoie nici de conducere, nici de măsură.⁶⁴

Exemplul pe care îl dă Proudhon este cel al economiei. Nimic, în fapt, din ceea ce constituie specialitatea guvernământului nu este străin economiei politice. Aceasta își

construiește o ordine interioară, structuri de comandanți și de comandați, duc războaie, unele chiar sângeroase.

Dar, mai târziu, rațiunea generală i-a conferit statului un fel de drept de primogenitură asupra economiei, aceasta fiind de fapt efectul unei iluzii. Între economie și politică raportul este analog celui din fiziologie dintre funcțiile vieții organice și funcțiile vieții în relație (în simbioză). Funcțiile organice sunt ale economiei, căci prin ea societatea subzistă, iar funcțiile vieții în relație sunt ale politicii care, astfel, parazitează existența normală a societății.⁶⁵

Eliminând statul din existența socială, Proudhon, ca și în cazul utopiei fourieriste, îl “înlocuiește”**** cu viața comunitară. Descoperind primatul economiei asupra politicii, el nu așteaptă, spre deosebire de liberali, de la ordinea economică o spontaneitate fizică, ci una psihologică, care îi va conduce pe oameni (care sunt liberi de la natură) să contracteze acorduri mutuale. Organizarea mutuală a economiei este destinată să înlocuiască insolidaritatea economică a individului neorganizat cu un liberalism egalitar fondat pe un credit gratuit (prin Banca Poporului) și pe un schimb natural de servicii. “Societatea trebuie considerată, nu ca o ierarhie de funcții și facultăți, ci ca un sistem de echilibru între forțele libere, în care fiecare este asigurat de a se bucura de aceleași drepturi în condițiile îndeplinirii aceluiași datorii, de a obține aceleași avantaje în schimbul aceluiași servicii.”

După cum vedem Proudhon extinde termenul de comunitate la întreaga societate, aceasta activând datorită intereselor specifice într-o largă comuniune, incluzând toți membrii săi într-o existență consensual mutuală. Baza acestei comunități este familia, care constituie piatra unghiulară a societății, și a cărei model de autoritate l-a preluat inițial statul. Prin mutualism familia aderă liber la comunitate (perspectiva lui Proudhon fiind destul de neclară în această privință, el considerând că fiecare individ în parte, din proprie voință se integrează în comunitate, ori în acest caz problema constrângerii familiale este eludată).⁶⁶ Familia este singura structură a societății politice care trebuie să reziste, ea continuând să rămână

ierarhică și patriarhală. Bărbații, ca și capi de familie vor poseda proprietate atâta vreme cât nu exploatează pe alții, iar distribuția se va face în funcție de productivitate.

Integrând această dialectică a mutualismului, Proudhon extinde conceptul de societate la nivel global, comunitatea fiind termenul pentru societățile particulare. Datorită intereselor economice comunitățile sunt natural nevoite să interacționeze, dar dacă din această interacțiune este eliminată forța coercitivă a statului, ea tinde să devină pașnică, comunitățile dorind să conlucreze normal, și chiar să se unifice unele cu altele prin ceea ce el numește federalism.⁶⁷

Federalismul este conceput după modelul politic, comunitățile aderând la un interes comun major, fiecare participând la rezolvarea lui după propriile capacități, conlucreând mutual pentru un scop final general. Astfel modelul organic al conservatorismului capătă aici proporții globalizante, el fiind acceptat însă ca o structură pe orizontală, în care fiecare comunitate acționează pe cont propriu pentru binele întregului sistem.

Anarhismul propus de Proudhon este în mare măsură lipsit de element revoluționar, societatea propusă de el ieșind, în mare măsură din cadrul luptei de clasă, comunitatea sa considerându-se liberă de orice prejudecăți clasiale, propunându-se ca o alternativă la orice sistem social.

Considerat de mulți dintre criticii și interpreții lui un liberal cu șapcă de proletar, Proudhon, fără să o dorească, a produs și divizarea curentului anarhist în două dimensiuni. Acceptând proprietatea privată dar, în același timp, și comunitatea și fără să implice elementul revoluționar, Proudhon i-a pus pe emulii săi în dificultate, ei neștiind cu ce tabără politică să se asocieze⁵². Din acest motiv aproape de la bun început

---

⁵² Trebuie precizat faptul că Prima Internațională Socialistă era în bună măsură alimentată ideologic de anarhism. Din acest motiv o parte dintre anarhiști au adoptat o poziție evident revoluționară, promuncitoarească, apropiindu-se astfel de mișcarea socialistă. Pe de altă parte, unii anarhiști au respins de la bun început socialismul considerându-l o ideologie tot atât de pernicioasă ca și cea oficială în măsura în care promitea la sfârșitul revoluției o întărire a statului prin dictatura proletariatului. De aceea ei au radicalizat liberalismul și mai ales dimensiunea individualistă a acestuia.

anarhismul se divide în două dimensiuni ideologice: **anarhismul comunalist** și **anarhismul individualist**.

Anarhismul comunalist⁵³

Acest tip de anarhism este asociat de obicei cu scrierile teoretice și doctrinele ale prințului Piotr Kropotkin, poate cel mai sistematic și mai inteligibil dintre ideologii anarhismului. Desigur, el nu este singurul și nici primul anarhist comunalist și nici cel mai radical dintre anarhiști. Dar prin opera sa se poate spune că se pune în bună măsură fundamentul definitiv al anarhismului de acest tip.

Pentru Kropotkin, însă, anarhismul se opune în primul rând sistemului capitalist, el propunând anarhismului lupta de clasă. De aceea, perspectiva sa se concentrează asupra comunității de dimensiuni reduse, formată în afara oricărei constrângeri exterioare, inclusiv a familiei, care este văzută ca un element creator al capitalismului. Propunând un model bazat pe valorile comunității mici, anarhismul kropotkian nu renunță la ideea de mutualism a lui Proudhon, ceea ce a făcut pe mulți comentatori să-și pună problema realei libertăți a individului în cadrul societății anarhice preconizate de Kropotkin. Legând-o de ideea luptei de clasă, comentatorii au descris teoria lui Kropotkin, alături de cea a lui Mihail Bakunin, drept creatoarea anarhismului comunalist. 68

Acest tip de anarhism se definește prin aceea că este împotriva oricărui de fel de coerciție, propunând o societate fără guvernământ, prin stabilirea unei serii de comune mici și bazate pe voluntariat. Aceste comune se vor aduna într-o federație pentru a negocia orice problemă comună. 69 Federațiile se vor institui orizontal, numai reprezentarea va fi piramidală, de la nivel comunal la nivel regional, și de la nivel regional la nivel național. 70 Membrii comunelor vor fi lipsiți de proprietate individuală,

---

⁵³ Există o dispută destul de vie privind terminologia ce desemnează acest tip de anarhism. Școala americană, în special, optează pentru varianta de “anarhism comunist” luând în calcul influențe marxiste, directe sau indirecte ce s-a introdus în anarhism, în special în perioada premergătoare Congresului de la Gotha din 1871, dar și mai târziu. Totuși, noi optăm pentru termenul de anarhism comunalist pentru a nu crea confuzii privind comunismul, mai ales că finalitățile celor două ideologii diferă radical. Din acest motiv am ales termenul de comunalist, acesta desemnând mai exact ideea de comună, așa cum era înțeleasă în secolul al XIX-lea, dar care se și disociază de termenul de colectivism, folosit extrem de abuziv în cazul anarhismului.

relațiile productive fiind realizate în comun, pe baza unui contract inițial, iar structura coezivă va fi ajutorul mutual între participanții la comună. Cum spuneam, basic natura comunității este voluntară, constituindu-se într-o asociație. Fiecare asociație va dezvolta numai o nevoie specifică, iar fiecare membru este chemat să-și rezolve singur cât mai multe nevoi. Funcționalitatea asociației transpare din faptul că grupul se risipește după ce nevoia s-a împlinit. Aceasta presupune o mare responsabilitate a individului, care se va înscrie într-o altă asociație, unde va lucra pentru satisfacerea altor nevoi, nu totdeauna ale lui, dar la care este moral dator să participe. În sfârșit, comunitatea este dorită a fi mică pentru a putea fi controlată de membrii ei, și pentru a se împiedica situația inversă, ca asociația să-și controleze și manipuleze membrii.⁷¹

Dacă viziunea lui Kropotkin este legată de comunitatea mică, fără o definiție clară a membrilor, păstrând încă o urmă a libertății de fuziune între comunități, și de ajutor mutual între acestea printr-un quasi liber schimb, anarho-sindicalismul elimină și această premisă liberală***** punctul lor de referință fiind clasa muncitoare. Cheia rezolvării problemelor societății anarhice fiind din punctul de vedere al anarho-sindicalismului simpla organizare a muncitorilor. Fiecare ramură industrială este organizată într-o federație de comune independente, care se constituie ca un sindicat cu cerințe specifice față de întregul eșafodaj comunitar lucrativ (anarho-sindicalismul nu exclude din această nouă organizare socială nici modelele comunității agricole, dacă acestea acceptă să se implice în comunități “sindicale”). Astfel fiecare industrie este controlată de către muncitorii respectivei ramuri, aceștia încercând pe baza unui acord mutual să rezolve problemele industriale cu celelalte ramuri ale întregului. Rezolvarea se face pe baze reprezentative, instituindu-se un fel de sistem managerial *ad hoc*.

Ca și în cazul tuturor ideilor legate de anarhism, scopul anarho-sindicalismului este tot libertatea individului, comunele fiind constituite în așa fel încât această libertate să fie cât mai bine prezervată, pentru ca muncitorul să nu trăiască într-o societate coercitivă.⁷²

Anarhismul colectivist, fie de orientare anarho-sindicalistă, fie de orice altă natură este de acord că actuala societate împărțită în clase nu va ceda fără luptă puterea pe care o deține, fie prin tradiție, fie financiar, și de aceea instituirea comunității anarhiste nu se poate realiza decât făcând apel

la revoluție. Identitatea anarhismului cu revoluția (chiar continuă în cazul lui Bakunin) a întărit prejudecata că anarhismul nu este altceva decât forma ultraviolentă a marxismului, și deci perspectiva comunistă nu este decât un comunism mascat.⁷³

Anarhismul individualist

Cum era de așteptat, în încercarea de a rezolva dihotomia individ - societate, anarhismul colectivist a suscitât și poziția contrară legată de totala autodeterminare a individului, care tinde să rezolve toate problemele prin propriu său egoism, renunțând la orice relație mutuală, deci solidară cu ceilalți. Așa cum spune Max Stirner “anarhistul individualist nu recunoaște nimic în afara *ego*-ului său și se revoltă împotriva oricărei autorități și ordini, divine sau umane. El nu acceptă, de aceea, nici o morală, și atunci când are sentimente de iubire, prietenie, sau sociabilitate, le are doar ca nevoi personale și pentru a-și satisface nevoile egoiste.”⁷⁴

Această perspectivă asupra individului anarhic a determinat, normal, reluarea problemei dihotomice mai sus enunțate, dar într-o nouă condiție, aceea a libertății totale a omului. Anarhismul individualist, numit astfel pentru a se delimita de anarhismul colectivist, nu este total împotriva ideii de comunitate, dar subliniază că numai individualitățile sunt capabile de cooperare. Din acest motiv ei văd asociațiile doar ca pe un mijloc de satisfacere a nevoilor egoiste ale personalității individuale. De aceea, ei susțin sistemul economic capitalist văzut ca mijlocul cel mai eficient de rezolvare a problemelor individuale și de a întări individualismul.⁷⁵ Capitalismul pe care și-l propun este unul complet eliberat de reguli și norme ale pieții, echivalat teoretic după modelul darwinismului social. Ei văd viața ca pe o luptă pentru supraviețuirea economică și fizică, ca pe un câmp de bătălie unde rezistă cei mai puternici. De aceea, ei resping serviciile sociale și publice (apărare, justiție, educație sau sănătate) pe care și le asumă statul clamând privatizarea lor cât mai rapidă, pentru că mai bine sunt administrate de sectorul privat decât de cel statal sau comunal.

În anii 70 anarhismul individualist și-a luat o nouă denumire, în special în Statele Unite, aceea de libertarianism – ideologie care își trage seva din anarhismul individualist

al sfârșitului de secol XIX, și afirmă cu tărie transformarea societății după un model anarho-capitalist. Re prezentantul cel mai de seamă al acestei noi dimensiuni este Robert Nozick⁵⁴.

Gândirea socială a anarhismului

Cum am văzut, toți anarhiștii, fie de factură comunistă, fie individualistă, se arată interesați de problema libertății individului. Dar, pe de altă parte, ei sunt conștienți de faptul că viețuind în sistemul capitalist, oamenii nu sunt așa de ușor de transformat, și nu își vor asuma libertatea imediat. La fel ca și Marx, ei cred că adevărata dragoste între indivizii umani este imposibilă, sau virtual imposibilă în condițiile contemporane, când lupta pentru supraviețuire și câștig sunt norma și nu excepția. Nici cooperarea naturală între sexe nu mai este posibilă, cred ei, datorită coerciției morale impuse de Biserică și de stat. Tot în manieră marxistă, ei cred că sistemul moral este greșit complet, căci el recuză orice relație fizică fără sancțiunea Bisericii și a statului distrugând orice posibilitate de dezvoltare a ceea ce Marx numea relația de dragoste sexuală. Din acest motiv, anarhiștii își propun demolarea completă a întregului sistem de valori burghez, considerat felon și josnic. Ei nu se pronunță exact (cu unele excepții notabile, cum ar fi cazul lui Proudhon, care este în favoarea căsătoriei monogame) în privința relațiilor matrimoniale, lăsându-le la latitudinea celor care, credeau ei, vor înfăptui revoluția anarhistă.

Dar această problemă a ridicat imediat o alta – și anume cum se vor structura relațiile dintre părinți și copii, dacă se asumă faptul că nu trebuie să se accepte nici o coerciție. Or copiii trebuie să fie educați ca să înțeleagă ce este libertatea, crede Malatesta. Sistemul contemporan de educație, consideră el, este distructiv pentru înțelegerea libertății, pentru dezvoltarea creativității și a înțelegerii. El este construit pentru a induce obediența și nesiguranța printre viitorii cetățeni ai statului coercitiv – deci sistemul educativ este cel care pregătește răul, atâta vreme cât prin el se transmite morala burgheză. De aceea, ei propun un sistem educațional îndreptat direct către copilul singular pentru a-i satisface oricare dintre nevoi. Pentru aceasta, copilul trebuie educat în

---

⁵⁴ În special prin lucrarea sa “Anarhie, Stat, Utopie” 1974, care va fi tratată separat, în special în cursul de Filosofie Politică.

grupuri mici, fiind în grija tuturor adulților, construite și formate din și pentru oameni care înțeleg libertatea. Anarhiștii cred că, dacă un copil are libertatea de a alege și i se încurajează alegerea făcută el, își va forma un interes special pentru ceea ce a ales, și fiind interesat, va încerca să-l cunoască cât mai bine, cunoașterea nefiindu-i impusă din exterior. De aceea, acest tip de educație vocațională se va dovedi este mai bun decât metodele tradiționale.

Mai mult de atât, ea va declanșa și capacitatea viitorilor adulți de a fi liberi, căci se vor sustrage astfel moralei și educației burgheze, model al coerciției. Dar, în același timp, trăind în comunitatea liber constituită, copiii vor învăța să coopereze și să acționeze în comun pregătind și susținând noua societate a libertății.

Teoriile educaționale propuse de anarhiști, și în special de Malatesta și Kropotkin s-au dovedit extrem de utile în formarea noilor politici educaționale de după cel de al doilea război mondial. Cu caracterul lor inovativ și cooperativ, ele s-au dovedit a fi niște modele educaționale extrem de eficiente pentru impunerea modelului democratic în școlile americane, în special după 1968.

Subiecte de verificare:

1. Anarhismul comunist - anarhismul individualist
2. Socialismul utopic și anarhismul - baza teoretică a visului egalitarist sau a egoismului.

Tema VIII

Naționalismul

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

1. Definiții ale naționalismului
2. Dimensiunea istorică a naționalismului
3. Naționalismul contemporan

Termenul de națiune definește de obicei un grup de oameni care se revendică de la aceeași strămoși, aceeași istorie, aceeași limbă și cultură, ceea ce impune loialitate și afecțiune pentru respectivul grup din partea fiecărui membru al său. Aceiași definiție poate fi dată și pentru conceptul de etnicitate, deși nu totdeauna etnicitatea este egală cu națiunea – de exemplu etnia mamă nu este o națiune, deoarece nu își poate demonstra o cultură diferită de cea a națiunilor în cadrul cărora este minoritate, iar grupurile de aceeași limbă au istorii diferite.

Din acest motiv, națiunea este de cele mai multe ori legată și de termenul de stat, teritoriul pe care se presupune că s-a format respectiva națiune. Numai că pe același teritoriu se găsesc de obicei mai multe etnii, fiind foarte rare cazurile în care puritatea etnică a unui teritoriu să fie totală.

De aceea conceptul **autodeterminare națională** este direct legat de teoria suveranității statului, implicând independența (secesiune sau unificare) față de un alt stat și, consecvent, posibilitatea cetățenilor de a formula legi și de a exercita jurisdicția pe un anumit teritoriu.

Naționalitatea, în termeni juridici, denotă cetățenia juridică a unui anumit stat – în termenii legii naționalității. Dar poate însemna și apartenența la un grup național minoritar care se află pe teritoriul unui alt stat decât cel din care face parte națiunea mamă – de exemplu un cetățean român de naționalitate maghiară. Un termen extins al noțiunii de naționalitate definește un grup care dorește să fie respectat ca o comunitate separată dar nu își propune să se structureze într-un stat suveran – de exemplu cei de naționalitate bască în Spania.

Caracterul național este un termen mai degrabă arhaic, dar cu mare rezonanță în perioada iluministă (și mai târziu romantică), care încearcă să definească comportamentul caracteristic al „tipurilor naționale”. Astăzi el este folosit mai degrabă în discursul naționalist, fără a defini ceva cu exactitate. Interesul național este un termen care are un caracter mai degrabă diplomatic sau de politică externă și este virtual echivalent cu „voința regelui” sau a rațiunii de stat, în relație cu acțiunile politice ale statelor.

Naționalismul este văzut cel mai adesea ca o ideologie (ori un comportament politic) care pune în prim plan conștiința națională, identitatea etnică sau lingvistică.

Termenii de națiune și naționalism apar în secolul al XVII-lea ca expresie a creșterii conștiinței de identitate comună a oamenilor de pe un anumit teritoriu. Desigur, acesta a fost un proces extrem de lung care, într-un fel, nu s-a încheiat nici astăzi. Supușii diferitelor state au început să remarce diferențele culturale și lingvistice dintre ei. Încă nu este foarte clar cine a fost primul, statul națiune sau națiunea, dar cei cele două concepte s-au împletit repede pentru a forma un tot unitar. Pentru Ernest Renan statul națiune poate fi văzut ca o creație a indivizilor care sunt cuprinși în el; el există și își derivă existența din suportul și încrederea pe care guvernarea i-o dau, „fiind astfel rezultatul unui contract sau a unui referendum zilnic”.

În această viziune, națiunea devine subiectul statului iar cetățenii doar obiectele acestuia, el putând să dispună oricând și oricât de ei în numele interesului național. Conform acestei perspective, libertatea și morală individuală nu pot fi atinse decât în interiorul națiunii și în termenii credințelor și valorilor naționale. Astfel, conform lui Hegel, națiunea este realitate iar individul nu.

Națiunea se definește astfel în termenii a două tipuri de factori (obiectivi și subiectivi)

Factorii obiectivi: care sunt cei mai discutați sunt cei legați de

1. Limbă – În special autorii germani sunt cei care pun factorul lingvistic pe primul plan. Limba este înțeleasă ca un vehicul excepțional care adună oamenii laolaltă, creând un anumit tip de comportament printre ei.
2. Religia – a fost un factor extrem de important în formarea statelor națiunii și a conștiinței naționale. Aceasta a determinat separații extrem de importante între membrii același etnii, care chiar dacă vorbeau aceeași limbă aveau confesiuni religioase diferite – de exemplu germanii și austriecii, sau sârbii și croații, astăzi.

Religia se propune ca un factor cultural determinant în formarea unei națiuni – astfel, chiar dacă au o limbă asemănătoare, grupurile pot avea istorii extrem de diferite datorită factorului religios⁵⁵.

3. Etnicitatea – se referă la un număr de atribute culturale și lingvistice comune, care diferențiază grupul etnic de cel național în cadrul statului național. Câteodată grupul etnic poate fi diferit de cel național și prin caracteristici rasiale, ceea ce îi conferă și o mai mare excluziune – de exemplu evreii în Germania interbelică, sau turcii în cea contemporană. Atât termenii de rasă și cei de etnicitate joacă un rol major în discursul naționalist, deși termenul de rasă, cu caracterul său pseudoștiințific nu reușește să explicitizeze diferențele biologice sau culturale în termeni politici decât în forma excluderii⁵⁶.
4. Geografia națională – se referă la spațiul sau teritoriul locuit de o anumită națiune. Dar nu totdeauna granițele teritoriale ale statului național coincid cu spațiul națiunii, fie sunt mai mici, lăsând o parte dintre membrii națiunii între granițele altui stat națiune, punându-i pe aceștia în situația de minoritari, fie în cadrul statului național există teritorii revendicate de un alt stat pe baza identității naționale.

Toți acești factori obiectivi pot exista și fără a determina o expresie a naționalismului, dând doar o dimensiune a naționalității. Naționalismul se exprimă ca o ideologie atunci când folosește acești factori obiectivi pentru a genera un obiectiv politic clar. De aceea, pentru a se constitui într-o ideologie, naționalismul trebuie să combine factorii obiectivi cu o sumă de factori subiectivi care să fie apti de a se insera în societate și de a formula o

---

⁵⁵ De exemplu, sârbii și croații care fac parte din aceeași ramură a slavilor, și au o limbă asemănătoare au avut istorii complet diferite în ciuda proximității regionale și lingvistice, numai și numai datorită opțiunii mediaevale pentru confesiuni religioase diferite, sârbii ortodocși iar croații catolici. Astfel, unii au optat pentru o cultură de tip bizantin, orientală, iar ceilalți pentru o cultură occidentală, ceea ce a și determinat o diferențiere pregnantă între cele două entități naționale, care au, repet, structuri naționale comune. Iar acesta nu este singurul caz.

⁵⁶ Diferențele rasiale nu determină diferențe de comportament după cum se vede în cazul afroamericanilor sau a orientalilor din statele occidentale, care adoptă foarte repede comportamentul majoritar chiar în decursul unei generații. Ceea ce determină comportamentul este raportul comunitar, în special în condiții de excludere.

cerință politică capabilă de a fi urmată și acceptată de o parte a societății. Acești factori subiectivi, fie provin din istoria sau mitologia respectivului grup național, fie sunt puși în discuție de chiar guvernământul național.

Factorii subiectivi cei mai importanți pot fi considerați:

1. Istoria – factorul istoric poate fi și obiectiv, dar de cele mai multe ori el este subiectivizat. Istoria recentă sau îndepărtată este chemată să confirme sau să infirme acțiunile grupului național sau minoritar. În disputele teritoriale factorul istoric este cel care ar trebui să legitimeze ocuparea unui teritoriu sau cedarea lui. Istoriei i se cere să justifice un număr cât mai mare de acțiuni politice, ceea ce îi conferă o puternică dimensiune ideologică.
2. Mitologia – se referă la acele dimensiuni ale reprezentărilor sociale care structurează o realitate paralelă, capabilă să insuflă încredere sau disperare unui grup social. Toate națiunile au un număr de mituri fondatoare care stau la baza coeziunii sociale. Aceste mituri sunt repuse în joc de naționalism pentru a determina anumite reacții din partea societății. De exemplu mitul evreului rătăcitor a fost folosit nu numai de național-socialismul german dar și naționalismul francez în timpul afacerii Dreyfuss de la începutul secolului XX.
3. Autodeterminarea – care acoperă un concept folosit deseori la începutul secolului XX de grupurile minoritare din cadrul statelor multinaționale. Prin aceasta grupurile naționale considerau că își pot construi o viață mai bună în cadrul unui stat național propriu decât sub auspiciile unui stat federal sau multinațional.

Combinarea factorilor subiectivi cu cei obiectivi determină construcția domeniului naționalismului, care se manifestă în special prin exacerbară caracterului național al actelor politice și prin impunerea unor deziderate capabile să determine coeziunea societății în jurul ideii naționale.

Originile gândirii naționaliste

În spiritul comun se fac o mulțime de paralelisme între fascism și naționalism, încercându-se, de obicei, în pur spirit ideologic, să-l minimalizeze pe ultimul la expresia sa cea mai brutală. Totuși naționalismul nu se reduce la fascism, ba mai mult, fascismul

se naște ca o expresie a naționalismului și rădăcinilor complicate ale acestuia. Din punctul de vedere al naționalismului fascismul este doar un bastard, un hibrid al epocii și nu fiul său legitim, atâta vreme cât naționalismul însuși este un constructor al societății moderne, pe care a modelat-o extrem de vizibil.

Fiind, într-un fel ca și liberalismul, (în interiorul cărora unii autori afirmă că s-a și format), una din doctrinele matrice pentru alte ideologii, originile naționalismului sunt destul de neclare și pentru unii contestabile. Din acest motiv au apărut destul de multe ipoteze privind nașterea și istoria naționalismului.

Cea mai simplă, dar și cea mai contestată, este aceea a asocierii grupurilor etnice antice cu națiunile. Astfel, națiunea este înțeleasă ca un concept cu o mare vechime, virtual identificabil cu un instinct genetic format în societatea de origine⁵⁷. Această viziune a apărut în special în perioada sfârșitului Iluminismului și apoi a fost exploatată masiv în romantism, adică chiar în perioada de apogeu a statelor naționale și a întăririi liberalismului național. Naționalismul este văzut astfel ca un sentiment premodern, natural legat de spațiul, religia și limba pe care o vorbesc cei de aceeași origine etnică⁵⁸. Imediat după afirmarea ei, această ipoteză a fost preluată în scopuri propagandistice, având această pseudovaliditate științifică, devenind o teză ideologică preluată și acceptată de liberalism în încercarea lui de a forma state naționale pe ruinele fostelor imperii naționale. Această ipoteză, care a fost creată evident în mod teoretic, fără nici o bază experimentală, nu poate explica în nici un fel de ce nu s-au format statele naționale până în modernitate dacă aveau toate premisele sociolingvistice pentru aceasta și nu explică amestecul etnic și lingvistic existent pe același teritoriu.

---

⁵⁷ În sensul că originea națională influențează caracterul și structura rasială a membrilor respectivei națiuni – adică germanii sunt neapărat blonzi, înalți, harnici etc, bulgarii au ceafa groasă, iar grecii sunt măslinii, cu nas subțire șamd. Desigur că aceste pseudo caracteristici sunt prejudecăți, dar ele sunt extrem de încetățenite, ceea ce face ca această ipoteză să fie ușor acceptabilă.

⁵⁸ Un exemplu de asemenea distorsiune poate fi întâlnit și astăzi, desigur într-o formă mai subtilă în filmul “Brave Heart” unde William Wallace are un discurs cu evidentă tentă naționalistă despre existența în libertate, teză a suveranității naționale, într-o epocă în care dreptul medieval nu avea nici o legătură cu aceste noțiuni, și foarte probabil nici nu existau cuvinte în limbă care să le desemneze în sensul din film. La fel și în filmele lui Sergiu Nicolaescu despre daci, Mircea cel Bătrân etc.

Ipoteza cea mai plauzibilă, care este susținută de marea majoritate a școlilor de gândire politică, consideră că originea naționalismului este în modernitate. Ceea ce diferă este situarea începutului modernității și explicarea modalității de datare a acestei formule. Neil McCormick datează începutul modernității în secolul al șaisprezecelea (Renașterea), Hans Kohn găsește idei naționaliste începând cu 1600, dar majoritatea cercetătorilor plasează începutul modernității și deci al ideii naționale odată cu 1789. Elie Kedourie, unul din cei mai prestigioși analiști ai fenomenului naționalist, îi plasează începutul în sistemele filosofice ale sfârșitului de secol XVIII și începutului secolului XIX, din Iluminismul și începutul romantismului german ale lui Kant, Shelling, Fichte, Hegel și alții care introduc formele explicative ale naționalismului. Hobsbawm consideră că termenul de naționalism aparține mai degrabă începutului de secol XIX, mai exact începând să aibă impact cu Revoluția de la 1830 din Franța, iar Gellner consideră că naționalismul este un termen modern care corespunde creșterii și dezvoltării statelor din secolul al XIX-lea, fie reconsiderării statului lor datorită ideologiilor modernizării ale etniilor de pe teritoriul altor state.

Cea mai populară teză, și cea mai recentă, este cea a lui Miroslav Hroch, care leagă apariția naționalismului de competiția economică dintre state, ceea ce determină și o diferențiere între supușii diferitelor state, ceea ce le evidențiază lor înșile diferențele dintre ei, în special pe cele culturale. El vede trei diferite faze ale naționalismului, pe care Eric Hobsbawm le va și data. Prima fază este cea dominată de naționalismul liberal, plasată între 1830 – 1880; a doua fază este cea a asumării de către conservatorismul de dreapta (reacționar) a conceptelor naționaliste, între 1880-1914 și a treia fază este cea a apogeului naționalismului între 1918 și 1950⁵⁹.

În secolul al XIX-lea, teoriile despre naționalism puse în circulație de gânditorii politici (cum sunt J.St. Mill, Lord Acton, E.Renan și alții) vedeau naționalismul din perspective mai degrabă etice sau filosofice decât politice sau ideologice. Primii care sparg această tradiție sunt Marx și Engels care introduc naționalismul sub spectrul economic și politic și demonstrează că naționalismul este un produs al revoluției

---

⁵⁹ Este evident că nici după anii '50 naționalismul nu s-a stins, din contră el s-a manifestat constant în toate colțurile lumii, din Tibet până în țările latino-americane și Europa. Mai mult după căderea blocului comunist problema națională a explodat conducând la fracturi de state federale, fie pe cale pașnică (Cehoslovacia) fie extrem de violentă (Iugoslavia).

industriale și al dezvoltării economice. Această perspectivă a fost cea care s-a impus și ca metodă de cercetare generând începând cu anii '50 ai secolului XX un amalgam de teorii cu rol explicativ pentru apariția statelor națiune și deci a naționalismului. Aceste teorii s-au adunat sub formula teoriei modernizării, care are mai multe direcții, cum ar fi teoria funcționalistă sau cea a dezvoltării.

Funcționalismul caută să vadă care a fost rolul statelor naționale în procesul de modernizare. Națiunile sunt văzute ca niște agenții specializate în structurarea diviziunii forței de muncă în societățile industriale avansate. Funcția statului național este de a media și de a reduce conflictul și tensiunea dintre diferitele nivele ale societății. Statul poate subzista ca stat național, consideră funcționaliștii, doar atunci când are suficiente resurse ca să își poată controla și periferia socială⁶⁰.*

Teoriile dezvoltării caută diferitele stagii de dezvoltare ale statelor națiuni. Creșterea se asumă a fi progresivă, rațională, continuă, uniformă și endogenă, iar statul național este înțeles ca fiind deja ajuns la un anumit stadiu de dezvoltare economică a societății⁶¹.

În teoriile modernizării este înțeles ca fiind necesar din următoarea cauză: “Pentru a rezista dizlocării masive produse de dezvoltarea economică a industrializării, societățile trebuie să instituționalizeze modele noi de urmărire a principiilor și să și să acționeze funcțiuni pe care societățile anterioare nu le-ar fi putut performa. Mecanismul de reintegrare și stabilizare care poate facilita tranziția este totdeauna naționalismul”^{**}. Într-adevăr, industrializarea rapidă și modernizarea necesită un sistem politic flexibil, iar o ideologie precum naționalismul este prima care poate integra ușor individul în stat pentru a menține solidaritatea comunală. Naționalismul este cel care poate cel mai ușor să construiască poduri peste prăpastia care se produce între comunitățile tradiționale (*gemeinschaft*) și asociațiile moderne, urbane (*gesselschaft*). Așa cum remarca Anthony

---

⁶⁰ De fapt, aceasta este esența, ei consideră diferența între statul medieval și cel modern (național). Statul medieval se reduce la teritoriul ocupat, iar puterea (care simbolic este statul) se adună în mâna câtorva indivizi, restul locuitorilor fiind obiecte ale statului. În statul modern, cetățenii devin subiecte ale statului, puterea celor din fruntea statului revenindu-le, teoretic, de la cetățeni. Astfel, prin transfer ,cetățenii dădeau putere și acceptatu în același timp să se supună puterii celor care aveau putere.

⁶¹ De obicei stadiul luat în discuție este acela al începutului industrializării, care în unele state a avut loc mai devreme, iar în altele mult mai târziu.

Smith: “pentru a menține solidaritatea comunală și legitimitatea statului, este construită o nouă mitologie despre renașterea unei națiuni purificate într-o nouă epocă de aur, și de aceea naționalismul este o condiție *sine qua non* a dezvoltării economice, industrializării și modernizării” ***. Teoria modernizării este, așadar, mai degrabă interesată de perspectiva istorică, de sociologie și de forțele economice care conduc la apariția naționalismului decât de ideologia naționalistă ca atare⁶². Chiar și în aceste condiții există o varietate foarte mare de teorii ale modernizării care încearcă să explice naționalismul.

Pentru Karl Deutsch, naționalismul facilitează accesul la o cultură comună, adică accesul la o comunitate a comunicării. În această variantă, teoria comunicării este înțeleasă ca și o teorie a modernizării, demonstrând încă o dată aspectul funcțional al naționalismului. Deutsch vede națiunea ca un pattern al comunicării funcționale pentru tranzacții, modernizarea putând fi măsurată prin eficiența unor asemenea tranzacții, căci pentru modernizare este nevoie de posibilitățile suficiente și efective de comunicare. Astfel, națiunea devine un amalgam de individualități, legate de grupul și regiunea de origine prin canale de comunicare economică și social-emoțională⁶³.

Pentru Ernest Gellner, naționalismul există la “punctul de răscruce al politicii, tehnologiei și transformării sociale”, fiind impus totdeauna de sus, pentru că și modernizarea vine tot de sus. El argumentează că “naționalismul este esențial pentru că prin el se impune înalta cultură în societățile în care, înainte, cultura mediocră dădea viață majorității”. Iar modernizarea este profund legată, spune el, de comunicare și de procesul de educație care produce intelectuali capabili de transformare. Mai mult modernizarea este și dependentă de o anumită omogenizare socială – de unde nevoia de uniformizare a limbajului și de un sistem educațional unitar. Căci, așa cum scrie Gellner, “societățile orientate către naționalism se bazează pe “o școlarizare medie a societății, un idiom structurat pe o sumă de reguli academice, codificarea regulilor pentru o birocrație regulată și comunicare tehnologică”.*****

---

⁶² Și vedem că deja înregistrează primele eșecuri pentru că este foarte greu să introduci în această paradigmă naționalismele sfârșitului de secol XX. Doar cu greu poți introduce războaiele din fosta Iugoslavie în modelul modernizării, în special pe cele din Kosovo sau din Macedonia.

⁶³ Prin acestea Deutsch credea că se poate măsura gradul de naționalism, măsurând pur și simplu gradul de integrare a comunicării în interiorul grupului sau a comunității naționale.

Toate perspectivele asupra naționalismului au remarcat un lucru extrem de ciudat în privința acestei ideologii și anume faptul că ea acționează ca un Ianus Bifrons, sau ca personajul central din binecunoscutul roman “Dr. Jekyll and Mr. Hyde”. În aparență liberalismul debutează ca o formă extraordinară de modernizare și de deschidere, alături de un mesaj de înfrățire și pace între grupurile sociale (sub auspiciile “suntem toți de-un neam”, folosind sintagmele și simbolurile familiei șamd), dar pe parcurs tinde să se închidă, să blocheze deschiderea spre ceilalți și să-și devină autosuficient. În ultimă instanță, naționalismul poate apare și ca un parazit pe corpul oricărei ideologii independente, pentru că, observăm, naționalismul se poate greșa pe orice formă ideologică: de la liberalism la comunism și fascism. De aceea putem vorbi de un naționalism liberal și un naționalism iliberal, primul aparținând perioadei de început a naționalismului și a liberalismului în același timp, iar al doilea aparținând perioadei de după eșecul liberalismului clasic, moment în care naționalismul își caută un drum politic propriu.

Perspectiva liberală a naționalismului

Se poate spune că naționalismul s-a născut o dată cu liberalismul, multe din ideile sociale ale primului fiind preluate și reconvertite de al doilea. Multă vreme liberalismul a folosit ideile naționale ca o formă de coagulare a grupurilor împotriva ideilor reacționare și tradiționale⁶⁴. Pentru o bună parte a Europei secolului al XIX-lea naționalismul a fost un vehicul revoluționar al ideilor liberalismului.

Nu numai acest lucru a făcut ca liberalismul și naționalismul să aibă foarte multe lucruri în comun. În primul rând, originea lor este în Iluminism, ceea ce a făcut ca ele să moștenească foarte multe lucruri comune în privința ideii de drept și a celei despre umanitate. Prima, (și poate cea mai pernicioasă în timp), a fost aceea a echivalării

---

⁶⁴ În cursul de istorie ați văzut că în anul 1848 în Țările Române ceea ce a făcut ca mica burghezie să se alăture revoluției nu au fost ideile sociale sau politice ci în special cele naționale și mai ales cele legate de unire.

Ideea națională a fost mult mai importantă în Revoluția maghiară și a determinat mișcări revoluționare -naționale și în Transilvania și în Slovacia, și în alte provincii ale Imperiului Habsburgic legate de Ungaria, deși bună parte din ideile revoluției erau de natură politică liberală.

dreptului statului cu cel al persoanei, ceea ce a făcut ca mai târziu statul să fie personalizat și privit ca o instituție cu proprietăți umane, iar politica statelor a fost personalizată (v. discursul conului Leonida). Liberalii au militat pentru crearea statelor națiuni tocmai plecând de la credința că politica statelor poate fi echivalată cu comportamentul unei persoane, și deci comunitatea statelor poate fi privită ca o societate suprapusă peste societatea umană (probabil din acest motiv Liga Națiunilor s-a numit în paralel și Societatea Națiunilor).

O dată cu crearea statelor naționale, conceptul de națiune a fost introdus, ca și cum a România fi fost, firește, în structura intimă a noțiunii de stat, acesta devenind de la 1848, aproape peste tot expresia cea mai înaltă a unei națiuni⁶⁵. Naționalismul și liberalismul s-au unit inextricabil prin această idee de stat național, căci liberalii au obținut puterea pentru întreaga societate, iar naționalismul a declarat că întreaga societate este națiunea. Astfel, națiunea devine deținătorul puterii în stat și deci însuși statul. Iată ce spunea și J.St.Mill în 1840 când ataca “naționalitatea în sensul vulgar al termenului care este asociată cu o antipatie fără sens față de străini, și o indiferență față de bunăstarea generală a rasei umane, sau o susținere nedreaptă pentru un presupus interes al țării noastre”. El vedea naționalitatea ca pe “condiția esențială a stabilității societății noastre atunci când ea consistă în sentimentul unui interes comun între cei care trăiesc sub un același guvernământ și locuiesc între aceleași granițe istorice sau naturale. Naționalitatea în acest sens este fundamentală pentru a permite societăților să treacă prin turbulențele istoriei fără a avea o permanentă slăbire a securității în timpurile de pace”*****

Dar naționalitatea nu est un dat, consideră liberalii, ci ea trebuie să fie obținută prin acțiunea tuturor membrilor din societate, prin conștientizarea apartenenței la o națiune sau alta, iar aceasta se poate obține doar prin autodeterminare. Același J.St.Mill consideră că conștientizarea naționalității devine o condiție fundamentală a asocierii indivizilor pentru a-și forma societatea și apoi statul:

---

⁶⁵ Iată ce spunea Lord Brougham, chiar în mijlocul evenimentelor de atunci: “... în principiu, această nouă speculație, care apare în dreptul noilor state independente, cum că securitatea față de guvernele învecinate și fericirea adevărată a tuturor națiunilor este, prin naționalitate, adoptată ca un fel regulă de distribuție a guvernării”*****

“Acolo unde sentimentul naționalității există într-o anumită măsură, aici există cazul cel mai des întâlnit (prima facie case) pentru unificarea tuturor membrilor acelei naționalități sub același guvernământ pentru a se guverna ei pe ei înșiși. Astfel se poate răspunde ușor la problema cum guvernul poate fi condus de cei guvernați”*****.

Într-adevăr, mișcările naționaliste de la începutul secolului al XIX-lea s-au format și au luptat sub stindardul liberalismului clasic, visând la un stat național structurat pe modelul liberal, unde dreptul și proprietatea să domnească, fiind principiile ordonatoare ale societății. Aceste state ar fi trebuit în mod necesar să fie pașnice și să conviețuiască în bună pace cu celelalte state naționale care ar fi înglobat în totalitate toți membrii națiunii sale. Gottfried von Herder, unul din cei mai mari susținători ai acestei perspective, explică această conviețuire pașnică printr-o teză demnă de metafizica secolului al XVIII-lea și anume că toate națiunile sunt conduse spiritual de un spirit unic numit de el *Volksgeist*, spirit care dirijează dezvoltarea spirituală a poporului respectiv până la desăvârșirea sa. Acest concept a fost cel care a determinat mitografierea naționalismului și transformarea sa într-o fantoșă capabilă de a fi folosită de oricine și în orice scop.

Naționalismul iliberal

Unii autori consideră că naționalismul nu ar fi fost niciodată o dimensiune a liberalismului, ci din contră o ideologie care ar fi apărut în același timp, datorită originii comune din Iluminism. Ei nu prea pot concepe cum raționalismul liberal a putut germina iraționalismul pe care îl impune de la un nivel încolo naționalismul și formele aberante de manipulare a societății prin această ideologie, și faptul că naționalismul ajuns la putere aproape totdeauna renunță la democrație în favoarea autoritarismului. Totuși nu se mai poate nega că rădăcinile naționalismului se află în liberalism. Desigur, există o sumă de explicații istorice care au determinat liberalismul să aibă și o componentă naționalistă, deși în unele țări naționalismul a apărut întâi, asumându-și mai apoi și dimensiunea liberală, ceea ce explică de ce de la un moment dat naționalismul, pe această tendință, și-a putut formula și o cale proprie. O asemenea tendință este cea germană din perioada

ocupației napoleoniene. Această ocupație a generat o acțiune de revoltă, revoltă care s-a manifestat ca și un coagulant al liniilor naționaliste abia născute. Ideologia care s-a născut de aici a fost în primă instanță un discurs teoretic de reacție la situația politică în care se afla în acel moment Germania, dar acest tip de discurs a devenit în timp tipul de discurs al naționalismului.

Cel mai cunoscut discurs de acest tip este cel al lui J.G.Fichte în *Discurs către Națiunea Germană* din 1808. În această lucrare el se ralia conceptelor de individualism și umanism promovate de Revoluția franceză, dar considera că ele au fost încălcate de ocuparea Prusiei de către armatele franceze ale lui Napoleon. De aceea el se transformă într-un profet al gloriei viitoare a Germaniei unite, și propune un mesianism cultural germanic care să schimbe soarta națiunii germane. Aceasta se va realiza, crede el, prin impunerea unui sistem de învățământ de stat care să crească generațiile viitoare într-un devotament total pentru națiunea lor. În acest fel o nouă Germanie se va ridica pe ruinele celei îngenunchiate și va cuceri umanitatea prin cultură și strălucire.

Modelul mesianic și triumfalist a devenit modelul cel mai comun al noului naționalism de tip iliberal. Alături de acest model s-a impus și cel *organicist****, cel care privește naționalismul ca pe organism viu. În această viziune toți cetățenii sunt legați între ei ca organele unui organism, și își bazează relațiile în virtutea acestei legături, creând o viață culturală unică care crește din generație în generație, generațiile fiind considerate drept pământul fertil al istoriei unei națiuni. Națiunea precede și va supraviețui individului izolat (punct focal al valorilor liberalismului), deci omul trebuie să își trăiască viața pentru a întreține această cultură națională, acest tot din care face și el parte.

Unul din cei care au întreținut această perspectivă la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost Maurice Barres, unul dintre celebrii protagoniștii ai unui nou republicanism bazat pe naționalism. Iată ce spunea el: “Ușor aş putea compara o națiune cu componentele unei pietre lipite cu mortar care a apărut natural pe fundul unei ape curgătoare ... Dacă o bucătică se sparge de întreg , ea se va rostogoli repede, va fi purtată de unde și se va preface în praf; și chiar dacă se va lipi de altă piatră, ea tot va fi împuținată în timpul mișcării, diminuându-și valoare. Tot astfel, mi se pare mie individul este legat de toți

strămoșii săi pentru eforturile lor individuale din trecut, așa cum piatra este legată de piatră prin mortarul format prin succesive depuneri”*****. Această viziune a națiunii ca patrimoniu a ceea ce Barres numește “Pământ și moarte” îi face pe susținătorii ei inamicii convinși ai oricărei ideologii pluraliste, multiculturaliste sau internaționaliste. Acestor viziuni li se opune un stat bazat pe o entitate mitică (națiunea), care este naturală, omogenă și bazată pe o comunitate indestructibilă. Corolarul direct al acestei perspective sunt ultranaționalismul, xenofobia și rasismul, care vor apărea în secolul XX cu o putere de necrezut.

Naționalismul, în această perspectivă, a devenit una dintre armele ideologice cele mai importante și mai răspândite începând cu sfârșitul secolului XX, fiind folosite cu succes din Japonia și Europa până în Africa și America Latină. Puterea acestei ideologii provine din extraordinara sa capacitate de a se adapta la nevoile reale ale societății și de ale construi rezolvări mitice, bazate pe istorie, pe legende, pe emoții și resentimente. Gama de artefacte psihosociale folosite este uriașă și utilizată de multe ori conștient: de la hipnoză în masă până la utilizarea fetișurilor, de la simboluri subliminale până la fundamentalism religios (vezi cazul Afghanistanului) etc.

Structura ideologică a naționalismului se bazează în special pe re-construcția realității cu ajutorul miturilor și simbolurilor, căci astfel găsesc drumul cel mai ușor spre conștiința maselor pe care dorește să le atragă de partea sa. Simbolurile cel mai des folosite sunt cele al identității și al unității, simboluri aproape paradigmatic pentru discursul naționalist. Aceste simboluri au un fond clar iliberal, pentru că ele apar ca soluții la problemele contemporane ale societății ca alienarea și singurătatea. Astfel naționalismul reușește dintr-o dată să se opună concomitent atât comunismului, considerat colectivist (și deci distrugător de identitate națională), cât și capitalismului , considerat alienant (și deci distrugătorul identității personale). Din acest motiv naționalismul nu poate fi situat ușor nici la stânga și nici la dreapta spectrului politic, reușind deseori să se disimuleze în linii politice haotice, care să inducă în eroare analiza politică⁶⁶.

---

⁶⁶ Exemplul cel mai tranșant este cel al partidelor nostalgicilor comuniști, ca Partidul Liberal Democrat condus de Vladimir Jirinovski în Federația Rusă, care nu numai că nu are nici o legătură cu numele asumat, dar practică un naționalism violent, având în același timp ca scop reconstrucția modelului economic planificat și o egalizare economică de tip

Această posibilitate de repliere pe diverse poziții face ca naționalismul să poată fi utilizat de orice partid atunci când programul pe care îl promovează începe să fie considerat caduc sau neavenit într-o situație dată. Din acest motiv, naționalismul este tot mai mult considerat, în epoca actuală, un curent periculos pentru o democrație normală, tocmai datorită capacității sale de a se replia pe poziții contradictorii, dar și de a genera extremism și intoleranță.

Subiecte de verificare:

1. Definiții ale naționalismului
2. Principalele școli de gândire cu privire la emergența naționalismului
3. Dimensiunea istorică a naționalismului
4. Naționalismul contemporan și fațetele sale

---

socialist. Un alt exemplu este cel al Partidului România Mare, care alături de naționalismul exacerbant practicat, face apologia clasei muncitoare și deplânge revoluția anticomunistă, iar exemplele ar putea continua.

Tema IX

Fascismul

După parcurgerea acestei teme veți învăța:

- a. Care sunt sursele fascismului ca ideologie.
- b. Principalele elemente ale doctrinelor fasciste și naziste.
- c. Care sunt explicațiile pentru apariția fenomenului fascist.
- d. Tendințele neofasciste contemporane.

Ororile celui de-al doilea război mondial au făcut din ideologia fascistă, căreia i-au fost asociate, unul din cele mai controversate subiecte ale științei și teoriei politice.

Dificultatea unui acord asupra acestei chestiuni nu ține atât de opțiunile ideologice ale analiștilor ci mai ales de stabilirea temei de cercetat: fascismul poate fi analizat în același timp ca o mișcare politică, ca o formă de guvernare și ca o ideologie politică.

În același timp, termenul “fascism” are o dublă semnificație: în sens restrâns desemnează ideologia regimului italian al lui Mussolini, iar în sens larg un fenomen pan-european al perioadei interbelice, fenomen importat mai târziu în țări ale Americii Latine și Asiei.

Ideile fasciste au atras la momentul respectiv personalități foarte diferite, de stânga cât și de dreapta, din țări precum Franța, Italia, Germania, România, Ungaria, Portugalia, Spania, etc. A fost preferat termenul “fascist” pentru descrierea ideilor și mișcărilor din alte țări din pricina faptului că mișcarea italiană a fost prima și poate cea mai influentă din punct de vedere ideologic. Identitatea acestor mișcări și ideologii s-a creat mai ales prin ostilitatea față de curentele politice deja stabilite: stânga, centru, dreapta.

Cultura fascistă, spre deosebire de cea a dreptei ere seculare și în multe cazuri revoluționară (mai ales fascismul italian și nazismul german), iar spre deosebire de cea a stângii era bazată pe vitalism, idealism și respingerea categorică a determinismului economic.

Originea cuvântului este una latină *fascis* – legătură de nuiiele, simbolul lictorilor romani. Termenul latin folosit pentru prima oară în denumirea grupurilor de veterani din primul război mondial conduse de Mussolini – *Fasci di combattimento* – este unul cu încărcătură în primul rând simbolică. El amintește de nevoia de unitate a poporului italian și, în același timp, de gloria trecută a Imperiului Roman, invocând un semn al puterii care vine din unitate.

Principalele tipuri de fascism european au fost:

1. Fascismul italian: prima ideologie de acest fel care, deși a anunțat formal crearea statului total, a acceptat totuși un anumit grad de pluralism, foarte eclectic și greu de definit în termeni simpli;
2. Național – socialismul german: o formă extremă de fascism, singura mișcare care a avut o dictatură totală și a dezvoltat un sistem politic propriu, în care trăsătura dominantă este accentul pus pe ideea de rasă (a fost exportat în țările satelit ale Germaniei în perioada războiului).
3. Falangismul spaniol: o formă derivată a fascismului italian în care însă accentul a rămas în continuare pe tradiție și catolicism, așadar o variantă marginală și de conjunctură.
4. Garda de Fier: singura mișcare fascistă notabilă într-un stat ortodox, cu un caracter mistic și semi-religios.
5. Fascismul nedevelopat al unor regimuri autoritare de dreapta în Europa de Vest în anii '30, realizat prin mijloace birocratice, care însă nu a dezvoltat organizații fasciste.

Surse ale fascismului

Despre fascism s-a spus că este “singura dintre ideologiile moderne care s-a născut o dată cu secolul”. Cu toate acestea, fascismul nu a apărut spontan ci a fost anunțat de o serie de teorii politice și sociologice, teorii pe care le vom trece în revistă în ceea ce urmează: iraționalismul, naționalismul, elitismul, geopolitica, rasismul. Reluarea unor părți ale teoriilor menționate în doctrina nazistă nu înseamnă însă invalidarea lor și nici nu putem să considerăm respectivele teorii ca fiind responsabile pentru utilizarea lor politică de mai

târziu. Trebuie însă să le avem în vedere pentru a înțelege, în plan cultural, geneza doctrinei fasciste.

Iraționalismul:

Unul din teoreticienii cu cea mai mare influență în dezvoltarea teoriei iraționalismului este Gustav Le Bon care, în lucrarea *Psihologia mulțimilor*, avansa ideea conform căreia comportamentul omului aflat într-o mulțime este diferit de cel individual. La adăpostul anonimatului pe care îl asigură mulțimea individul se poate lăsa antrenat în acte pe care, singur, nu le-ar comite niciodată. Mulțimile nu acționează după nici o lege morală sau de altă natură, iar psihologia acestora nu are nimic în comun psihologia indivizilor care o formează. Instinctul de hoardă ia locul moralei și masa nu mai poate fi controlată de nici un mijloc rațional, pentru că, este de părere Le Bon, masele sunt prin definiție iraționale. Ele răspund la semne, simboluri și sloganuri și nu la apeluri raționale. Teatralismul și ritualismul politicii fasciste aveau să-i dea dreptate autorului francez.

La începutul secolului XX, fundamentele iraționalismului se conturează mai ales prin revizuirea “antimaterialistă” a marxismului de către Georges Sorel. Socialismul sorelian voluntarist, vitalist și materialist este o filosofie a acțiunii întemeiate pe intuiție, pe cultul energiei și al elanului. El este puternic influențat de descoperirile făcute de Le Bon și generația lui 1890: proletariatul este și el o mulțime, iar mulțimile sunt conservatoare. Pentru a le mobiliza au nevoie de un mit, iar miturile sunt “sisteme de imagini” care nu pot fi nici respinse, nici descompuse în imagini. Violența proletară este așadar un mit al cărui scop este de a crea o stare de tensiune continuă, de ruptură și de catastrofă, o stare latentă de război perpetuu împotriva ordinii stabilite.

Violența este un element esențial pentru că este singura care permite societății capitaliste să-și atingă “perfectiunea istorică” și pentru că “pare a fi singurul mijloc de care dispun națiunile europene, abrutizate de umanism, pentru a-și găsi vechea energie”. Violența, la Sorel, nu este doar un mijloc ci o valoare etică și estetică care “poate crea elementele unei civilizații noi, specifice unui popor de producători”.

Apare astfel o formă de socialism în care vitalismul, intuiția, pesimismul și activismul, cultul energiei, al eroismului și al violenței creează de morală și virtute aveau să înlocuiască raționalismul, determinismul și legile economiei. Acest tip de socialism nou nu are nevoie de proletariat decât atâta vreme cât îl consideră capabil de a îndeplini

funcția de agent revoluționar. Atunci când a devenit evident faptul că proletariatul, în Europa Occidentală, nu-și va asuma responsabilitatea salvării unei civilizații decadente, a fost abandonat ca motor al evoluției. Socialismul lor va rămâne revoluționar; între proletariat și revoluție ei au ales revoluția. În anii dinaintea primului război mondial sorelieni au înlocuit proletariatul cu marea forță aflată în plină ascensiune: *națiunea*.

Naționalismul

Dacă sentimentul național a apărut o dată cu Revoluția Franceză, el s-a dezvoltat mai ales în timpul războaielor napoleoniene, atunci când populațiile Europei au înțeles artificialitatea unor frontiere, iar statul-națiune a devenit imperativul momentului. Naționalismul a devenit de abia mai târziu o ideologie. Amestecul naționalismului german cu celelalte curente menționate aici va conduce peste ani la conturarea ideologiei fasciste. Cel mai important teoretician al naționalismului german este lingvistul Johann Gottlieb Fichte. În *Cuvântări către națiunea germană* el postulează existența unei națiuni germane, demonstrată de unitatea de limbă, singura limbă europeană originală, necontaminată de influențele limbii latine. Individul nu își poate găsi sensul în viață în afara națiunii și de aceea nu trebuie să se considere individ ci doar parte a unei comunități mult mai largi și durabile: națiunea. Însă Fichte nu a cerut ca fiecare națiune să se regăsească într-un stat, delimitat de frontiere stricte. Aceasta avea să vină mai târziu, o dată cu Otto von Bismark.

Elitismul

Acest curent este reprezentat atât de teoriile sociologice ale lui Mosca, Pareto sau Michels cât și de interpretările, mai degrabă romantice, ale lui Thomas Carlyle sau F. Nietzsche.

Thomas Carlyle, istoric englez, susține într-o serie de conferințe că istoria, cursul acesteia, este determinată de personalitățile excepționale, iar acestea fac parte, în general, din rândul profeților sau marilor conducători militari. Eroii lui Carlyle sunt “sfînți secularizați” iar voința lor nu poate fi pusă la îndoială și trebuie urmată. Atunci când facem apropierea între *Cultul eroilor* și doctrina fascistă trebuie să ținem însă cont de cel

puțin două aspecte: pentru Carlyle ideea de națiune este complet străină, iar forța eroilor săi este forță morală, nu fizică.

Friedrich Nietzsche, filosof al culturii și nu gânditor politic a fost considerat un precursor direct al nazismului, aceasta și datorită apropierii pe care sora sa (simpatizantă nazistă) nu a ezitat să o facă între el și curentul aflat în plină ascensiune. Nietzsche considera că specia umană este menită să evolueze prin selecția naturală, selecție în urma căreia va apărea supra-omul. Acesta este diferit de omul obișnuit în aceeași măsură în care cel din urmă este diferit de maimuță. El se deosebește de ceilalți prin voința de putere și prin capacitatea de a învinge în orice condiții. Mai important, supraomul este mai presus de bine și de rău, el este amoral prin definiție; lui trebuie să i se subordoneze atât ceilalți oameni cât și statul. O astfel de premisă nu poate fi ignorată în încercarea de identificare a surselor pentru cultul conducătorului.

Un alt tip de elitism este cel sociologic al lui G. Mosca: acesta, în *Elemente de știință politică* (1898) considera că în fiecare organism politic există o clasă conducătoare care este formată din acele persoane care au aptitudinea de a comanda. Această aptitudine de a comanda este cea care oferă legitimitate clasei politice, atâta vreme cât aspirațiile sale sunt în concordanță cu concepția despre lume a poporului respectiv.

Vilfredo Pareto, deși teoretic nu a aderat la ideologia fascistă, a acceptat totuși să devină reprezentantul lui Mussolini în Societatea Națiunilor, ceea ce a contribuit la etichetarea sa drept “fascist” de către teoreticienii politicului. Teoria politică a elitelor și circulației acestora, deși avea să exercite o influență importantă asupra fascismului și în special asupra lui Mussolini, rămâne una de referință pentru sociologia politică. După părerea lui Pareto, fiecare societate poate fi caracterizată prin natura elitelor care o conduc, masele populare fiind foarte puțin relevante. Elitele, la rândul lor, se împart în elite non-guvernamentale și elite guvernamentale, acestea din urmă fiind cele mai importante. Aceste elite acced la putere prin intermediul forței sau al vicleniei, fiind denumite în funcție de aceasta elite leu sau elite vulpe. Pentru Pareto elitele nu sunt cercuri închise, nu constituie un fel de aristocrație ereditară, în interiorul lor existând o circulație permanentă, circulație a elitelor bazată pe un fel de meritocrație.

Roberto Michels formulează mai întâi o “lege de aramă a oligarhiei” conform căreia orice partid social-democrat, deși în mod formal depinde de acțiunea maselor, va sfârși prin a

se diviza într-o oligarhie conducătoare și restul membrilor, în care doar prima va avea acces la decizie. Mai târziu, Michels avea să formuleze “legea de fier a oligarhiei” care va susține că orice organizație, oricât de democratică, va tinde să se oligarhizeze. O astfel de teorie avea să justifice discrepanța dintre masa populară și liderii partidului unic în regimurile fascist și nazist.

Geopolitica

Școala geopolitică germană a constituit și ea o sursă de inspirație pentru teoreticienii de mai târziu ai fascismului. Primul dintre teoreticienii școlii geopolitice a fost Friedrich Ratzel (deși el se considera fondatorul unei științe noi, *antropogeografia*). Acesta considera că diversitatea popoarelor și cauzele acestei diversități țin de varietatea mediului geografic în care s-au format. Poporul și statul sunt expresia unei construcții istorice într-un spațiu geografic și politic esențial pentru supraviețuirea și dezvoltarea sa: **spațiul vital**. Pentru ca un popor să-și păstreze și dezvolte identitatea cultural-antropologică este nevoie de conservarea și lărgirea progresivă a spațiilor geografice și politice proprii. De aceea, marile popoare au nevoie de spațiu vital. Iar expansiunea geografică era motivată în primul rând prin creșterea demografică. De asemenea, forța unei civilizații istorice stă în forța desființării granițelor.

Rudolf Kjellen este teoreticianul care a creat termenul de *geopolitică*. El privea *Statul ca o formă de viață* (1916), ca un organism biologic. Această formă de viață o găsim în geopolitică sub denumirea de teritoriu natural, în ecopolitică ca autarhie, în demopolitică ca naționalitate, în sociopolitică ca socialitate. Politic, poporul se poate organiza doar prin intermediul statului, iar statul modern este statul național. Scopul general al statului național nu este prosperitatea indivizilor ci bunăstarea întregii națiuni.

O altă opinie care îl apropie de fascism este cea conform căreia democrația politică și reprezentarea individuală sunt epoci istorice deja depășite. Reprezentarea pe grupuri (corporatistă) va trebui să devină fundamentul organizării politice și sociale a oricărui stat națiune. Relațiile dintre state sunt relații între geografiile lor etnice, economice, culturale, între societăți și guvernări. Supuse legilor naturii, aceste relații răspund legilor pentru supraviețuire și dominație. Geopolitica statului trebuie așadar să poată fi regăsită în actele de guvernare ale elitelor politice.

Karl Haushofer, un universitar care, deși nu a făcut parte din partidul nazist, a fost unul din consilierii lui Hitler este cel care a lansat, din punct de vedere geopolitic, sloganul “Viitorul Germaniei stă în Răsărit”. El consideră geopolitica drept o adevărată știință care are menirea de a furniza argumentele pentru acțiunea politică. Prin trecerea la stadiul planetar al istoriei, este de părere Haushofer, omenirea devine tot mai concurențială iar reprezentările asupra acestui fenomen tot mai incisive. Ideea care poate unifica prin forța ei mai multe spații de viață este o pan-idee, este Impeium ascuns sau frontul de val al unei puteri ideologice. Spațiul care se unește sub egida unei pan-idei este o pan-organizare. Pentru a fi viabilă, orice organizare supra-națională nu trebuie să fie anti-națională. O politică națională este ancorată în realitățile locale ale spațiului vital.

Rasismul

Primul și cel mai cunoscut dintre teoreticienii rasismului este contele Arthur Joseph de Gobineau. Una dintre cele mai ferme convingeri ale acestuia era că rasa albă este singura care are voința de a crea o viață culturală. Celelalte rase trebuiau dirijate de către aceasta, pentru că “istoria există doar la rasele albe”. El împrumută teoria mai veche a lui

Boulainvilliers care considera că Franța este formată din două națiuni distincte: nobilimea care se trăgea din franci, cuceritorii germani și masa poporului formată din sclavi și cucerii care-și pierduseră dreptul la o existență independentă și o extrapolează la istoria întregii umanități, nu doar a Franței. Pentru că explicarea istoriei era scopul său prim, va da și un verdict: sfârșitul istoriei se va datora faptului că rasele superioare trebuie să intre în contact cu alte rase pentru a organiza lumea, iar amestecul de sânge va duce la dispariția omenirii. Pentru Gobineau, democrația este un efect al amestecului rasial pe care îl perpetuează și va duce la dispariția civilizațiilor.

Houston Stewart Chamberlain, deși englez de origine, postulează existența unei rase ariene “pure” dintre descendenții căreia germanii sunt cel mai puțin metisați. De aici ajunge la ideea superiorității rasei germane în raport cu toate celelalte. Rasa este principalul motor al istoriei, iar motivul dezvoltării deosebite a tehnicii, în particular, și progresul, în general, se datorează doar trezirii rasei germane.

Doctrina fascistă

Ca mișcare orientată spre cucerirea puterii fascismul nu a fost niciodată preocupat de definirea teoretică a scopurilor și originilor sale. El a construit mai degrabă instrumente ale puterii și mai puțin teorii. Pe de altă parte însă, o teorie era puțin utilă, cel puțin în momentele de conturare a mișcării, atunci când o atitudine doctrinară fermă ar fi riscat să îndepărteze o serie întreagă de potențiali susținători. Atât Mussolini cât și Hitler s-au declarat împotriva ideologiilor: “noi nu avem nici o doctrină, doctrina noastră este fapta” spunea primul, iar cel de-al doilea completa “toate programele sunt zadarnice, ceea ce contează este voința umană”.

Cu toate acestea, pot fi identificate o serie de concepte cheie fundamentale ale doctrinei. Primul este glorificarea statului și ideea completei subordonări a individului în fața acestuia. Statul este definit ca un tot organic în care indivizii trebuie încadrați pentru binele lor și al națiunii. Fascismul este o exaltare a statului, iar pentru fascismul italian statul este un scop în sine. Mussolini declara: “totul este stat, nimic în afara statului, nimic contra statului”. StatolatRIA italiană nu se regăsește însă și în nazismul german. Pentru aceștia (pentru Hitler mai ales) statul este doar un “mijloc pentru conservarea rasei.” A subliniat că mișcarea pe care o conduce nu se “întemeiază pe ideea de stat” ci este în primul rând bazată pe o închisă “Volksgemeinschaft” (comunitate populară) – întemeiată pe egalitatea absolută nu de drepturi, ci de natură a tuturor germanilor și pe absoluta lor deosebire față de toate celelalte popoare. Promisiunea timpurie a lui Hitler “nu am să recunosc niciodată că alte națiuni au aceleași drepturi ca și germanii” a devenit doctrină oficială în statul nazist. Ideea de unicitate a Volk-ului german, completată de tezele geopoliticii și ale darwinismului social, aveau să conducă cu multă ușurință la politica expansionistă și la încercarea de a obține hegemonia mondială.

Pentru fasciști oricare individ contează doar în măsura în care este integrat în sistemul total, politic sau social și înțelege să îl servească. Trebuia eliminată astfel orice contradicție din interiorul sistemului social; cerința supremă era unitatea, motiv pentru care formula marxistă a luptei de clasă devine o inacceptabilitate teoretică. În fapt, are loc o preluare națională a socialismului: se păstrează retorica, însă se înlocuiește ideea de clasă cu cea de națiune. Mussolini preia ideea sindicaliştilor revoluționari, a lui Enrico Corradi mai precis, care formulase conceptul de “națiune proletară” – lupta nu se dă între

sectoarele dintr-o societate și așa săracă ci că “adevăratele diferențe de clasă” apar între națiunile sărace și cele capitaliste dezvoltate . Și ideologia germană pregătise terenul pentru preluarea naționalistă a socialismului, prin așa-numiții “teoreticieni ai revoluției germane” precum Oswald Spengler care spunea, în *Prusacism și Socialism* că din socialism trebui eliminate internaționalismul și lupta de clasă și înlocuite cu ordinea prusacă. S-ar obține astfel un socialism care este “voință de putere, luptă pentru bunăstare, nu a individului ci a întregului. Arthur Moeller van den Bruck credea că “fiecare popor are socialismul său” și că adevăratul socialism este național, nu internațional, iar lupta de clasă trebuie înlocuită cu solidaritatea națională. Atât fascismul cât și nazismul și-au asumat aceste puncte de vedere, declarând că “național-socialismul este singurul socialism” și că fascismul nu poate accepta o doctrină (socialismul) care nu vede statul ca un singur tot unitar în care clasele se topesc într-o singură unitate morală și economică. Acestea au fost tot atâtea argumente pentru a stopa orice revendicări sociale, inclusiv pentru a interzice greva (în Italia mussoliniană). Așadar, fascismul a găsit pentru problemele economice și sociale reale o “rezolvare”: substituirea lor cu problema națiunii; individul și problemele sale contează prea puțin sau deloc, ceea ce este important este binele întregului. Iar dacă întregul se află în pericol, trebuie să ne ocupăm în primul rând de el.

Pentru ca acest fel de retorică să aibă succes, a fost dublată de o adevărată **mitologie a salvării**, a destinului unic al respectivei națiuni. Atât Mussolini cât și Hitler nu s-au legitimat prin prezent, ci au căutat să învie mitul Vârstei de Aur. Astfel, generația prezentă, condusă de o elită selectată dintre cei mai buni reprezentanți ai tuturor claselor sociale și aflată sub directă conducere a liderului suprem, fie el *Duce* sau *Fuhrer*, avea misiunea de a reînvia un trecut glorios. Mussolini anunța reînvierea marelui Imperiu roman, Hitler își propunea să reconstruiască Marele Imperiu Romano-German.

Astfel, în persoana liderului se petrecea o sinteză între trecut, prezent și viitor, pentru că în doctrina și mișcarea fascistă rolul liderului este fundamental. În ambele cazuri pe care le avem aici în discuție legitimitatea liderilor este una, în termenii lui M. Weber, charismatică. Ei stârnesc adeziune necondiționată. Destinul lor individual se identifică cu cel colectiv: un întreg popor se identifică cu un profet care i-a tălmăcit sensul istoriei. Doctrina și propaganda fascistă aveau să realizeze o absorbție reciprocă a poporului și a

cauzei acestuia: “Führerul vorbește și acționează nu numai pentru popor și în locul poporului, ci fiind poporul însuși. În el poporul își vede propriul său chip”; iar despre Mussolini: “Mussolini aureolat de mit, aproape descendent din Dumnezeu, neobosit și infailibil, un instrument folosit de providență pentru a crea o nouă civilizație”. Imaginea liderului și a partidului conducător a fost întreținută printr-o adevărată mașină de propagandă menită să unească întreg poporul alături de aceștia. Iraționalismul a fost cultivat până la extrem, printr-o ritualizare excesivă a puterii, prin întreținerea miturilor politice, prin folosirea sintagmelor și sloganurilor în locul programelor politice și prin transformarea vieții politice într-un imens spectacol al puterii. Uriașa adeziune pe care aceste tehnici au stârnit-o nu putea fi realizată în lipsa maselor și a tehnicii moderne de comunicații. Hitler a fost unul dintre primii care a realizat acest lucru, e drept sub influența teoriilor psihologiei mulțimilor: “Masele mari de oameni vor cădea mult mai ușor victime ale unei mari minciuni decât cele mici”. Iar șeful propagandei naziste Joseph Goebbels spunea, ca expresie clară a disprețului față de individ și de popor în ansamblu: o minciună, oricât de gogonată, repetată continuu, sfârșește prin a fi crezută”. Înainte ca liderii de mase să acapareze puterea, pentru a face ca realitatea să se conformeze minciunilor lor, propaganda este caracterizată prin extremul dispreț față de fapte ca atare, căci, după părerea lui Hitler, faptele depind în întregime de puterea omului care le fabrică. Cea mai eficientă ficțiune a propagandei naziste a fost inventarea unei conspirații mondiale evreiești.

Antisemitismul regimului nazist este o diferență fundamentală față de fascismul italian. Grefată pe o tradiție europeană destul de larg răspândită încă din Evul Mediu – aceea a evreului ca țap ispășitor – ideea antisemită a fost asociată cu teoriile darwinismului social și rasismului și au condus la cea mai cumplită politică de exterminare în masă a unei întregi populații. Naziștii descopereau în “evreul supranațional tocmai pentru că era profund național” pe precursorul stăpânului german al lumii și asigura masele că “națiunile care au fost primele în a-l demasca pe evreu și l-au combătut îi vor lua locul în dominarea lumii”. Minciuna unei deja existente dominații mondiale de către evrei forma baza unei viitoare dominații mondiale a germanilor. Cu toate acestea, ideea de rasă nu este decât un pretext, un mijloc de asigurare a dominației, pentru că Hitler nu ezită să recunoască: “Am nevoie de un concept care să-mi permită de a aboli ordinea care a

existat până astăzi pe o bază istorică și de a impune o ordine în întregime nouă și anti-istorică dându-i o bază intelectuală. Si în acest scop conceptul de rasă mi-e foarte util. Cu conceptul de rasă național-socialismul își va extinde revoluția sa peste hotare și își va reconstrui lumea”.

Sub pretextul impurității rasiale a evreilor (care alături de alte nații duceau la distrugerea purității sângelui arian și implicit la decăderea poporului german) au fost interzise căsătoriile mixte între arieni și non-arieni și a fost inițiată o politică de sterilizare forțată. Evreii nu erau singura rasă impură; alături de ei se aflau slavii și marxiștii. Vina marxiștilor era aceea de a fi disprețuit solidaritatea națională în favoarea internaționalismului și de a fi introdus dezbinarea în interiorul poporului. Mai mult, erau vinovați pentru că inițiatorul doctrinei era evreu (Karl Marx), iar aceasta nu putea fi decât o uneltire a conspirației evreiești. În fapt, marxismul era o forță politică demnă de luat în considerare și care trebuia contracarată prin orice mijloace, oricât de stupide ar părea ele unei analize raționale. Tot rasă inferioară erau și slavii a căror principală vină era aceea de a se afla în ceea ce germanii considerau a fi “spațiul lor vital”, spațiu necesar pentru dezvoltarea rasei de stăpâni. Faptul că slavii erau conduși în marea lor majoritate de un regim bolșevic era un motiv în plus pentru a-i încadra în rasele inferioare.

O altă trăsătură, atât a nazismului cât și a fascismului, este violența. Nu doar aceste regimuri au folosit violența, însă nici un altul nu a ridicat-o la rang de principiu ideologic, nu a teoretizat și valorizat științific violența așa cum au făcut-o ideologia fascistă. Hitler spunea: “In cursul tuturor secolelor forța și puterea au fost factori determinanți. Numai forța guvernează; forța este prima dintre legi”.

Asociată cu activismul, cu militarismul (extins nu doar la nivelul vieții politice ci și sociale) și naționalismul (naționalismul *volkisch* în cazul germanilor) avea să conducă, în mod logic, la expansionism. Pentru Mussolini, “numai războiul ridică la cea mai înaltă tensiune toate energiile umane și pune pecetea nobleței asupra popoarelor care au curajul să-l ducă”. Și cum să nu convingi un popor nemulțumit profund de situația sa să se alătore acestui război atunci când îi spui o dată cu Hitler: “Misiunea noastră este de a subjuga celelalte popoare: poporul german este chemat să dea lumii o nouă clasă de stăpâni”?

Acestea sunt doar câteva dintre convergențele și diferențele fascismului. Desigur, asemănările dintre cele două există, însă paralelismul este făcut din rațiuni mai degrabă teoretice. Nu trebuie să uităm că, până în momentul în care conjunctura internațională nu a condus la apropierea celor două dictaturi, Mussolini a refuzat să identifice grupurile de dreapta germane și ungurești cu mișcarea fascistă și că, în 1928, a făcut celebra declarație: “fascismul nu este de export”. De asemenea, admirația lui Hitler pentru Mussolini nu era împărtășită de ceilalți naziști care acuzau fasciștii de toleranța pe care o manifestau față de evrei, de conservatorism și de sprijinire a capitalismului.

Care sunt cauzele apariției fenomenului fascist?

Această întrebare a suscitat un interes deosebit în știința politică de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial până în prezent.

Putem identifica mai multe categorii de explicații, de la cele sociologice la cele psihologice. Toate acestea trebuie avute în vedere într-o încercare de explicație, însă nici una nu poate fi declarată drept cauză unică, nici măcar cauză principală a nașterii fenomenului fascist. Apariția acestuia a fost determinată de un complex de factori, de o anumită conjunctură, motiv pentru care explicarea prin reducerea la un singur factor ar fi atât falsă cât și nesatisfăcătoare.

1. **Fascismul este consecința intrării maselor pe scena istoriei:** această explicație, favorizată mai ales de autorii care pun semnul egal între fascism și comunism sub umbrela de totalitarism, presupune că masele, atomizate și dezorganizate în trecerea de la societatea tradițională la cea industrială au fost foarte ușor de manipulat și mobilizat. Omul societății de masă este izolat, expus și prin urmare disponibil; comportamentul său tinde spre extrem, unde modurile active de reacție și intervenție în procesul politic constituie o alternativă la apatie. Astfel, o societate este predispusă dominării carismatice și mobilizării politice.
2. **Fascismul este consecința crizei care a urmat primului Război Mondial:** umilințele impuse de statele victorioase în primul război mondial, asociate cu dificultățile recesiunii economice au creat furie și puternice nemulțumiri în rândul populației înfrânte. Furia a fost canalizată de o ideologie care susținea nu doar importanța națiunii, cât mai ales rolul ei predestinat în istorie. A fost suficient ca la

aceasta să se adauge identificarea țapului ispășitor și o figură salvatoare pentru a se ajunge la ororile nazismului.

Masele populare, lipsite de o cultură politică democratică au fost ușor de manipulat, cu atât mai mult cu cât evoluția spre fascism a coincis cu evoluția mijloacelor de comunicare în masă. Există așadar un receptor cu o stare de spirit favorabilă (masele populare – și prin aceasta nu ne referim doar la clasa muncitoare: omul – masă aparține tuturor claselor sociale), canalele de comunicare erau în plină expansiune, astfel încât propaganda a devenit, alături de teroare, cel mai uzitat tip de acțiune politică.

3. **Fascismul este expresia unui radicalism unic al claselor de mijloc:** această idee susține că principalul actor a fost clasa de mijloc care nu avea suficientă autoritate politică. Teza s-a bucurat de mare succes și coincide cu cea a lui Seymour Martin Lipset, a “radicalismului centrului”, conform căreia pătura cea mai radicală dintr-o societate este cea mijlocie. La ideea că fascismul se sprijină în primul rând pe clasa de mijloc ajunge și Leon Troțki, deși își construiește argumentația ca răspuns la teza socialistă conform căreia fascismul este creația marelui capital monopolist. Însă nici această formulă de explicare nu dă seama pentru faptul că fascismul nu a apărut și în alte state cu o clasă de mijloc la fel de bine dezvoltată (un posibil răspuns la această chestiune o dă E.J.Hobsbawm, care consideră că fascismul nu a apărut decât acolo unde încrederea în liberalism nu a existat niciodată sau nu s-a pierdut datorită marii crize dintre 1929-1933).
4. **Fascismul este rezultatul impulsurilor psihosociale neurotice sau patologice:** teza aceasta a fost formulată mai ales de E. Fromm, W. Reich, și Th. Adorno. Fromm (*Frica de libertate**) leagă apariția fascismului de sentimentul izolării, al impotenței, anomiei și frustrării care caracterizează, credea el, clasa de mijloc din Europa Centrală. Reich (*The Mass Psychology of Fascism*) apropie și mai mult interpretarea fascismului de Freud, afirmând că acest regim este o combinație între represiunea sexuală și impulsuri compensatorii agresive și sado-masochiste, că este, așadar, consecința certă a “societății burgheze” bazată pe represiunea sexuală. Th. Adorno (*The Authoritarian Personality*) consideră că fascismul a apărut drept consecință a socializării autoritare în clasele de mijloc central-europene, ceea ce le-a condus pe

acestea la identificarea cu scopurile și retorica fascistă. Caracterul acestor teorii este însă, în cea mai mare măsură, speculativ, fără ca ele să fie demonstrate empiric.

Fascismul astăzi

Mișcarea Socialistă Italiană (MSI), un partid neofascist minor, a fost format în Italia încă din 1946. Atunci când, la începutul anilor '90, mass-media a făcut public gradul de corupție al partidelor de guvernământ din Italia, acest partid a câștigat un spijin din ce în ce mai mare în rândul populației și a devenit membru al coaliției conservatoare formată după alegerile din 1994. În 1995 însă partidul s-a dizolvat formal, dar a apărut imediat cu un alt nume și sub conducerea aceluiași lider (Gianfranco Fini) și aceiași membrii. Deși apropiat în continuare naționalismului, partidul a renunțat la retorica fascistă și a adoptat democrația ca principiu fundamental.

După reunificarea Germaniei au apărut numeroase grupuri neo-naziste care au atras un număr sporit de membrii ca urmare a crizelor sociale și economice. Aceste grupuri au recurs la acțiuni violente îndreptate în special împotriva străinilor și imigranților, însă sunt lipsite de reprezentare pe eșicherul politic.

Grupuri neo-naziste există în egală măsură în Statele Unite, iar mișcări și partide naționaliste de extremă dreaptă există în Franța, Austria, Rusia și Europa de Est. Acestea nu pot fi însă catalogate drept fasciste deoarece acțiunile lor nu au în vedere preluarea puterii, ci sunt generate de animozități etnice și rasiale.

Subiecte de verificare:

1. Care au fost condițiile istorice ale apariției fascismului.?
2. Care sunt principalele teorii premergătoare fascismului?
3. Care este caracteristica național-socialismului german?
4. Care este explicația psihologistă a apariției fascismului?
5. Tendințele neofasciste contemporane

Bibliografie:

1. T. Ball, R. Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Ed. Polirom, Iași, 1999.
2. J. Gregor, *The Ideology of Fascism; the Rationale of totalitarianism*, Free Press, New York, 1969.
3. P. Milza, *Fascismes et ideologies reactionnaires en Europe (1919 –1943)*, Armand Colin, Paris, 1969.
4. Ovidiu Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, Ed. Politică, București, 1977.
5. Adolf. Hitler, *Mein Kampf*, Ed. Lider, București

Bibliografie

1. A James Gregor – *The Ideology of Fascism*, Free Press NY 1975.
2. Adam Smith - *Bunăstarea națiunilor*. E.S.P.L.A., 1974.
3. Adolf. Hitler - *Mein Kampf*, Ed. Lider, București.
4. Adrian Paul Iliescu - *Conservatorismul anglo-saxon*, ed. ALL, București,1994.
5. Alexis de Tocqueville - *Despre Democrație în America*, Humanitas București, 1992.
6. Alexis de Tocqueville - *L'ancien Regime et la Revolution*, ed.Gallimard, 1972.
7. Andrew Vincent - *Modern Political Ideologies*, Blackwell, London, 1995.
8. Arthur Uitz – *Entre le neo-liberalisme et neo-marxisme*, Les Editions de Cerf, 1988.
9. Benjamin Constant - *Despre libertate la antici și la moderni*, Institutul European, Iași, 1996.
10. Bennito Mussolini – *Ce este fascismul*, ed Casa Verde, 1940.
11. Charles Gide - *Istoria doctrinelor economice*. Ed.Casei Școalelor,1926.
12. David Willetts - *Modern Conservatism*, Penguin Book,1992.
13. Declarația Drepturilor omului și cetățeanului, 1789, 1791, în *Les Constitutions de France*, P.U.F. Paris, 1989.
14. *Declarația Drepturilor universală a drepturilor omului*, L.A.D.O,1990.
15. E. Kendourie - *Nationalism*, Hutchinson University Library, London, 1974.
16. Edmund Burke - *Reflexions sur la Revolution en France*, Ed Gallimard, 1989.
17. Eric Hobsawm - *Secolul Extremelor*, Ed. Lider, 1994.
18. Eric Hobsbawm - *Națiuni și Naționalism*, Ed. Arc, Chișinău, 1997.
19. Ernst Gellner - *Națiuni și Naționalism*, Ed. Antet, 1994.
20. Eugen Pyzier – *The doctrine of anarchism of Bakunin*, The Marquette University Press, 1975.
21. Friedrich A. Hayek – *Constituția Libertății*, Institutul European Iași 1998.
22. Friedrich A. Hayek – *Drumul către Servitute*, Ed. Humanitas, 1993.
23. G.W.F.Hegel - *Principiile filosofiei dreptului*, Ed. IRI.1996.

24. Hans Kohn - *The Idea of Nationalism: in its origin and its background*, MacMillan, New York, 1945.
25. *Histoire du marxisme contemporain* – Fondation Giacomo Feltrinelli, Paris, 1979.
26. J. Gregor - *The Ideology of Fascism; the Rationale of totalitarianism*, Free Press, New York, 1969.
27. J.J.Chevallier - *Les Grandes Oeuvres Politiques de Machiavell à nos Jours*, Armand Collin,1970.
28. J.J.Chevallier, *Histoire de la pensee politique*, Ed. Grande Biblioteque Payot, Paris, 1993.
29. John Stuart Mill - *Despre libertate*, Humanitas, București, 1993.
30. John Stuart Mill - *Utilitarismul*, ed. All, 1994.
31. Joseph Hamburger - *Utilitarianism & Constitution* in ed. Allan Bloom, *Confronting the Constitutions*, A.E.I. Press, 1990.
32. K.Kautsky - *Bazele social-democrației*, Ed. Cercul Social-Democrat, București, 1947.
33. K.Marx - *Critica economiei politice*. Ed. Politică,București, 1958.
34. K.Marx & F.Engels - *Manifestul Partidului Comunist*, ed. Socialistă.1922.
35. K.Marx, Fr. Engels, *Ideologia Germană*, Opere complete, vol XIII, Ed.Politică 1967.
36. K.R.Popper - *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Ed Humanitas, vol II, 1992.
37. Karl Mannheim, *Ideolgy and Utopia*, Routledge & Kegan Paul Ltd.,1980.
38. L.Kolakowski and S.Hampshire eds - *The Socialist Ideea*, Wienfeld and Nicholson, London, 1974.
39. Lyman Tower Sargent – *Contemprary Politcal Ideoligies – a comparative analysis*, Brooks/Cole Company, Pacific Grove, California, 1996.
40. M.J.P.Lajougie, P.J.Proudhon, *Oeuvres Choisies et Commente*, Dalloz, Paris, 1953.
41. Marcel Prelot, *Histoire des idees politques*, Dalloz, Paris, 1959.
42. Martin Beer, *General History of Socialism and Social Struggles*,vol.1-2, Blackwell, London, 1957.

43. Michael Freedon – *Ideologies and Political Theory – a political aproach*, Minnesota University Press, 1992.
44. Michael Oakeshot - *Raționalismul în politică*, ed. ALL, București, 1995.
45. Mihail Manoilescu – *Partidul Unic*, Ed Cultura Națională, 1938.
46. Ovidiu Trăsnea - *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, Ed. Politică, București, 1977.
47. P. Milza - *Fascismes et ideologies reactionnaires en Europe (1919 –1943)*, Armand Colin, Paris, 1969.
48. Pierre Manent - *Istoria intelectuală a liberalismului*, Humanitas, București, 1992.
49. Pierre Milza – *Le fascisme*, PUF 1989.
50. Pierre Rossanvallon - *Le liberalisme economique, Histoire de l’idee de marché*, Ed. Du Seuil, 1989.
51. R. Miliband – *Marxism and politics*, Ed. Ventor, Midlesex, 1978.
52. Richard Rorty – *Postmodernism in politics*, Harvard University Press, 1987.
53. Robert Nisbet - *Conservatism. Dream and Reality*, Open University Press, 1986.
54. Robert Nozick – *Stat, Anarhie, Utopie*, Humanitas București, 1997.
55. Roger Bourderon, *Le fascisme: ideologie et pratique*, PUF, 1987.
56. Roland Barthes, *Sade, Fourier, Loyola*, Ed. Gallimard, Paris, 1971.
57. Roy C Macridis – *Contemporary Political Ideologies*, Brandeis University Press, 1991.
58. Roy Macridis, *Political Ideologies*, UCLA Press, 1990.
59. Seymour Martin Lipset – *The Polical Man*, ed Heineman, London, 1969.
60. Slavoj Zizek – *Maping Ideology*, Ed. Verso, London-NY, 1994.
61. Terence Bull, Richard Dagger – *Ideologiile politice și idealul democratic*, Ed. Polirom, Iași, 2000.
62. Will Kymlicka - *Contemporary Political Philosophy*, Oxford University Press, 1990.
63. Yvonne Bourdet - *Communisme et Marxisme*, P.U.F., Paris, 1987.